

ptm

MAGYAR
PHILOSOPHIAI SZEMLE

SZERKESZTI ÉS KIADJA

BOKOR JÓZSEF

EGYETEMI M. TANÁR.

X. ÉVFOLYAM.

1891. I. FÜZET.

BUDAPEST

SZERKESZTŐ- ÉS KIADÓHIVATAL : IV., KECSKEMÉTI-UTCZA 6.

A «MAGYAR PHIL. SZEMLE» ÖT IVES FÜZETEKBE, ÉVENTE HATSZOR JELENIK MEG.
ELŐFIZETÉSI ÁR EGÉSZ ÉVRE 5 FRT. E SZÁM ÁRA 1 FRT.

TARTALOM.

	Lap
1. <i>Jeszenszky Dezső</i> : Adalék a középiskolai reform kérdéséhez	1
2. <i>Beljak B. Pál</i> : A következtetés lélektana	47

Értesítő.

Aristotle on the constitution of Athens, Edit. by. Kenyon. — Kritik der Staatsformen des Aristoteles, von Julius Schwarcz 63 lap. Adalék az anyag problémájához. *Heller Ágosttól*, ismerteti *Simon József Sándor* 69 l. — Folyóiratok szemléje: *Mind*, *Revue philosophique*, *Philos. Monatshefte* 77 l. Az akadémiából 80 l.

A «Magy. Phil. Szemlét» a Magy. Tud. Akadémia támogatja ugyan, de a lap irányáért és tartalmáért csakis a szerkesztőség felelős.

291

MAGYAR
PHILOSOPHIAI SZEMLE

SZERKESZTI ÉS KIADJA

BOKOR JÓZSEF

X. ÉVFOLYAM

1891

I—VI. FÜZET

BUDAPEST

PALLAS RÉSZVÉNYTÁRSASÁG NYOMDÁJA.

1891

8751

1278

ÉVI TARTALOMJEGYZÉK

BELJÁK P. PÁL: A következtetés lélektana	47
BRASSAI SÁMUEL: Talpra állítások	282
— — A philosophia fordulta	321
DR. BUDAY JÓZSEF: Sociologia	358
JESZENSZKY BENŐ: Adalékok a középiskolai reform kérdéséhez	1
KUN SÁMUEL: A positivismus mint vallásrendszer	443
DR. KUNCZ IGNÁCZ: Válasz Spinczer képviselő cikkére	114
DR. LECHNER LÁSZLÓ: A determinismus és az erkölcsi beszámíthatóság	202
NYIRI ELEK: Bölcselmi kísérlet	161
PALÁGYI MENYHÉRT: A philosophiáról	123
PEKÁR KÁROLY: Az aesthetikai érzések psychológiája	256
SPRINCZER: Önkormányzat	81
Z—Y: A socialismus Németországban	220

Értesítő.

Aristotele on the constitution of Athens, edit. by Kenyon. Kritik der Staatsformen des Aristoteles, von *Julius Schwarz*, 63. — *Heller*: Adalék az anyag problémiához, *Simon J. Sándortól*, 69. — *Domanovszky Endre*: A renaissancekori bölcsészet története, ismerteti: *Dr. Szlávik Máttyás*, 131. — *Kőrösi József*: Kritik der Vaccinations-Statistik, ismerteti: *Baczoni Lajos*, 136. — Aristoteles és a British muzeum papyrusa, felolvasta: *Schwarz Gyula* az akadémiában, 143. — *Weisz József*: A világ ura a világűrben. 148. — *Dr. Öreg János*: Bölcséleti erkölccstan, 152. — *Dr. Wekerle László*: Népiskolánk gyorsabb fejlesztése, 154. — *Szabó Aladár*: Locke, 291. — *Prohászka Ottokár*: Isten és a világ, 295. — Aristoteles sírja, 303. — *Lubrich Ágost*: Természetbölcsélet, ismerteti: *Sebesztha Károly*. 516. — A philosophia helyfoglalása főiskolánk tanrendében az 1890/91. tanév második felében, 156. — Folyóiratok szemléje 77, 158. 316. — Az akadémiából 80, 160, 306.

291.

ADALÉK A KÖZÉPISKOLAI REFORM KÉRDÉSÉHEZ.

Világrészünk majdnem minden civilisált államában sűrűbben és sűrűbben tűnnek föl oly mozzanatok, melyek kétségtelenné teszik, hogy napról napra nagyobbodik azok száma, kik a középiskola mai szervezetével nincsenek megelégedve. Culturéletünk mozgalmainak felületes áttekintésénél is szembeötlő ezen jelenség. Hol oktanul hol okosan; majd komolyan majd elmésen; de egyre fokozódó határozottsággal ítélik el a jelen középiskoláját szóval és írásban, privatim és publice.

Valamely vélemény helyességének ugyan nem kriteriuma elterjedtsége dimenziója; hangoztatásának erélye sem bizonyítéka valósítása szükségének; de tagadhatatlan, hogy nagyon elterjedt és erélyesen hangoztatott nézetek, akár helyesek akár tévesek, előbb vagy utóbb befolyást nyernek a társadalom praktikus élettevékenységének irányára. Ennélfogva a felületes szemlélő által is észrevehető hatás, melyet a mai középiskola kiméretlen bírálatát vagy föltétlenül elmarasztaló ítéletét tartalmazó sajtótermékek és bizalmas levelek, magánbeszélgetések és nyilvános oratiók a társadalom különböző rétegeiben gyakorolnak, annak félre nem ismerhető jeléül tekinthető, hogy a középiskolai reform kérdése a szakkörök discussiójának szűk keretéből az actualis életérdekek tágas sphaerájába jutott. Ez egyfelől örvendetes, másfelől aggasztó körülmény. Örvendetes, mert a közérdeklődést végre-valahára ismét oly társadalmi tényező felé tereli, mely roppant fontossággal bír mindenütt és sehohsem oly figyelem tárgya mint a minőt megérdemelne; aggasztó, mert az actualis érdeksphaerában felmerülő ellentétek rendszerint oly válságot idéznek elő, mely míg lefolyásában mindig alterálja a társadalom érdekcomplexusát, addig következményeiben soha senki által ki nem számítható.

De ilyen körülményekkel szemben sem az öröm sem az aggod-

lom nem a situációnak megfelelő kedélyállapot, hanem egyedül a kitartó törekvés elfogulatlan ítélethezásra és a fölismert helyesnek határozott érvényesítésére. Ez a felmerülő társadalmi problémák megoldásának és a bennök mindenkor meglevő, habár sokszor alig észrevehető ellentét kiegyenlítésének néha hosszú, de mindig célhoz vezető útja. És a megoldás és kiegyenlítés sikerének érdekében akár az elmélet akár a gyakorlat terén serényen munkálkodniok elutasíthatatlan kötelessége a társadalom azon elemeinek, melyek magasabb eszmék fölfogására érzékkel birnak, az eszmevalósítás szükségének és következményeinek mérlegelésére eléggé képzettek és a társadalmi tényezők bonyolult kölcsönhatásának játékában öntudatos szereplők. Mert meg nem oldott társadalmi problémák és ki nem egyenlített socialis ellentétek mindenkor bontó ereje romlással fenyeget oly életalakokat is, melyek épségben tartása okvetetlenül szükséges; mint-hogy egyfelől ugyanazon társadalom által nem ismételtető történelmi munka productumai; másfelől kizárólagos biztosítékai ama javaknak, melyek birtoklása és megőrzése minden egyes életének erkölcsi értékét emeli; megszerzése és tökéletesítése minden emberi együttlét igazi célját képezi.

Azonban kétségtelen, hogy socialis problémák megoldása a jogfolytonosság megszakítása és a társadalmi egyensúly fölbillentése nélkül még akkor is szerfölött nehéz munka, ha célja nem is a sublimált műveltség postulatumának, hanem csak a tényleges szükségletnek kielégítése. Ugyanis köztudomású dolog, hogy minden reformnak első sorban a vele ellentétes önérdék áll útjába. Ha pedig az önérdék nagyértékű társadalmi javak védőjének szerepét ölti magára és az elfogult gondolkodásmód systematisált tekintélyre támaszkodik, akkor velük szemben, ha külön-külön állanak is ellen, a győzelem mindig bizonytalan, ha meg egyesülten, a vereség mindig bizonyos; mert ellenállásuk támogatásban részesítendő jogos önvédelemnek, vagy elismerésre méltó kötelességteljesítésnek, megtámadásuk elfojtandó, aaptalan velleitásnak, vagy megtorlást érdemlő merényletnek tűnik föl a társadalom be nem avatott, tehát óriási többségben levő tagjai előtt. Hozzájárul még az is, hogy a reformok gyakorlati kivitelének mindenkor és mindenütt ellenálló akadályok elhárításánál aligha könnyebb feladat, annak minden kétséget kizáró eldöntése: mikor válik valamely reform életbeléptetése a közérdek elutasíthatatlan követelményévé?

Az világos dolog, hogy nem egyéb üres formák eltörlendő cultusánál az olyan intézmények fentartása — ha mindjárt tiszteletré méltó pietásból is — melyek a társadalmi organismus változó életfolyamatával ellentétbe jutván, nemcsak szükségleteinek kielégítésére képtelenek, hanem életerős szerveinek functióját is paralysálják bénult tagokként nehezedvén rájuk. Csakhogy ennek tudása concrét esetekre alkalmazva távolról sem képesít egyszersmind annak megállapítására: csakugyan elvetendő üres formává lett-e valamely társadalmi intézmény? És ezen kérdés megoldásának nehézsége annál nagyobb, minél gazdagabb a társadalom tagoltsága, benyolultabb tényezőinek kölcsönhatása, áthatóbb statuált jogrendje.

Hogy valamely társadalmi tényező kemény és sokféle támadás tárgya, szintén nem szolgálhat a teendők érdemében irányadó tájékoztatóul. Mert a társadalmat alkotó elemek érdekiránya gyakran ellentétes és mindig szerteágazó; a sociális intézmények feladata meg az érdekek divergálása és ellentétessége daczára az együttlét lehetőségének föltételét képező társadalmi egyensúly biztosítása; mi az egyedi akaratsnyilvánulás mindig nyomásnak érzett korlátozása nélkül lehetetlen lévén: mindenkor lesznek olyanok, hol kisebb hol nagyobb számban, kik a sociális élet valamely alakjával nincsenek megelégedve.

Mindazáltal a reformok gyakorlati kivitelét akadályozó ellenállás korántsem oly nagy baj, mint az, ha éppen azok, kiknek már társadalmi helyzetükből folyó kötelessége a hatáskörükben felmerülő nehézségek eltávolításán fáradniok, a végzendő munkát szerfölött nehéznek tudván, ebben egyszersmind felhatalmazást látnak arra, hogy előle kitérjenek; akár úgy, hogy egyre halogatják, akár úgy, hogy a kivitel kötelezettségét és a vele járó felelősséget másokra áthárítani törekednek. Ilyen magatartás irreparabilis kárt okozhat a társadalomnak. Mert eltekintve attól, hogy hivatalbeli kötelességmulasztás vagy a képesség vagy a kötelességérzet hiányára vall, köztudomás szerint egyik is, másik is társadalmi bajok bő forrása, — actualis érdekű reformok életbeléptetése azon kérdések közé tartozik, melyek megoldásának halogatása siettetése azon veszélynek, hogy bogukat nem az elfogulatlan, önzetlen és higgadt tetterő oldja meg, hanem azon gyakori társadalmi hevületek valamelyike vágja majd ketté, melyek fölpezsdülése néha bámulatosan merész tettekre ragadja

ugyan az embereket, de az elfogulatlanság, önzetlenség és higgadtság szavát többnyire elnémítja.

Actuális érdekű-e nálunk a középiskolai reform? azon kérdések közé tartozik-e, melyeket kettévágni semmi szín alatt nem szabad, hanem meg kell oldani? mindezek tüzetesebb vizsgálatát már csak a rendszeresség kedvéért értekezésem keretébe illőnek tartanám, ha ebbeli fáradozásom nem volna mérőben fölösleges.

De az.

Amióta Trefort Ágoston, röviddel ezelőtt még közoktatási politikánk vezetője a «La question du latin» az ő iniciatívájára eszközölt magyar fordításával közzétett levelében ministernél ritka nyíltsággal mind a középiskolai reform actualitását, mind ama mű eszméinek praktikus értékét constatálta és elhamarkodott reformtörekvés insinuatíója ellen határozottan tiltakozott: azóta elfogultság nélkül senki sem vonhatja kétségbe, hogy a mi középoktatásunk terén is merültek föl oly jelenségek, melyek a mellett tanuskodnak, hogy a középiskola funkciójában, a mint nemcsak nálunk, hanem Európaszerte nyilvánul, csakúgyan kell valaminek lennie, mi egyfelől a modern társadalmi élet szükségleteivel ellentétben állván, reformot követel; másfelől eddig határozottan körülvonalozva kimutatható nem lévén, türelmes kitartással végrehajtandó vizsgálatot kíván.

A dolog tehát tulajdonképen úgy áll, hogy oly bajt kell gyógyítani, mely érezhető ugyan, de mivoltában ismeretlen. Mind a természet, mind a társadalmi organismusoknál gyakran előforduló eset. Vajjon orvosolható-e az ilyen betegség? Miért nem? ha pontos diagnózisát megállapítani sikerül. Azonban ennek megállapításához korántsem elegendő csak annak jöllehet szellemes vagy okadatolt constatálása, hogy a betegség symptomáit mutató szerv funkciója abnormis; okvetetlenül szükséges még annak lehetőleg világos meghatározása is, micsoda normális funkciót követel tőle azon organismus életfolyamata, melynek egészébe a beteg szerv tartozik.

Ki ezen kérdés tisztázása előtt gyógykezel, vagy lelkiismeretlen kuruzsló, vagy jóhiszemű ignorans. És úgy látszik, hogy ezen kérdés még nincs eléggé tisztázva; mert a középiskolai reformra vonatkozó, nálunk és másutt közzétett, különben nagybecsű véleménynyilvánítások inkább a követett rendszer hiányainak resumé-jét, mint annak élesen körülvonalozott formulázását tartalmazzák: mi és mennyi volna hát az, a mit és a mennyit társadalmunk, életfolyamata jelen phási-

sában, a középiskolától kielégítendő szükségletként követelni kénytelen?

De ezen kérdés tisztábazatalának föltétele egyrészt ama káros befolyás forrásainak kutatása, melynek érvényesülése a társadalmi élet egészségének érdekében megakadályozandó; másrészt ama tényezők megállapítása, melyek hatása a társadalom egészséges fejlődése céljából előmozdítandó; mert e nélkül sem a középiskola feladatának meghatározása, sem ezen feladat megoldásának módja meg nem állapítható.

Noha nagyon is érzem, hogy ezen munka sikeres végrehajtásához a társadalmi organismus bonyolult tényezőinek és szövevényes kölcsönhatásuk rejtett útjainak sokkal mélyebb ismerete szükséges, mint a minővel én rendelkezem: mégis megpróbálkozom vele. Nem mintha bizonyos volnék abban, hogy az új, mit mondó vagyok jó is, hanem mert egyrészt szabad társadalomban kinek-kinek elvitázhatatlan joga közérdekű kérdésekhez hozzászólni; másrészt, mert azzal is vélek a közügynek szolgálni — mi ismét kötelesség — ha csak annyit sikerül is kimutatnom: hogy a középiskolai reform kérdése sokkal complicáltabb, semhogy akár egyes factorai — fájdalom! gyakran vaktában véghezvitt variatiójával, akár egésze pusztá kritikájával meg lehetne oldani.

I.

Korunk egyik általánosan vallott nézete, hogy a mult egy társadalma sem közelítette meg a jelen culturájának színvonalát. És a gazdagon tagolt, viszonyaiban bonyolult, tevékenységében sokoldalú modern társadalmi élet csakugyan oly jelenség, melynek rendszerét és pompáját szemlélve könnyű a hiányokat és fogyatkozásokat feledni, és nehéz elhinni, hogy voltak volna korok, melyek a mienknek nem maradtak alatta. Pedig az elfogulatlan történelem tanúsága szerint, a mult nem egy társadalma örvendett az életalakulás ugyanazon ékességének és rendjének, melyet a jelen kizárólagos birtokául szertünk tekinteni.

A szenvedés forrásai sem voltak hajdan mások mint most. De azért egy korszak sincs megkülönböztető jelleg nélkül.

A jelenkor szelleme, reflexiójában önmaga fölött, kizárólagos sajátosságául ama romboló, de egyszersmind alkotó felvilágosodást

ismerte föl, mely minden előítélet uralmának és alaptalanul érvényesnek megdöntésére törvén, mind az egyes, mind a társadalom életét határozott céltudatossággal alakítja át.

A korunkat jellemző kritikai szellem a renaissance elvetette magból kelt ki. Támogatva a fölfedezések és a kiséretükben járó nagyszerű változások által előidézett mindent merészlő hevülettől, és a már föltalált könyvnyomtatásban hatalmas eszközt bírván: oly ellentéteket támasztott, melyek mind küzdelme, mind kiegyenlítése csak erejét fokozta. Intenzív feszítésének végre a társadalmi élet egy alakja sem állhatott ellen, úgy hogy jelenleg az ő hajtása mindaz, mivel büszkélkedni szeretünk és mit röstellenünk kellene; mitől tartunk és mit remélünk. És a mióta hálás gyermeke az újkori természettudomány, a kölcsönös érintkezésre és egymás megértésére számtalan módot talált, azóta a bontó és folyton újból alkotó felvilágosodás hatalmát nem korlátozhatja sem politikai, sem vallási, sem nyelvi határ.

Ezen egyetemesség szintén kizárólagos jellemvonása a modern civilisációnak. Mert az ókorban föltűnt culturák, összekötő kapcsok hiánya miatt, nemzeti határok között maradtak; a középkorban a közös hit sok és különféle népet kapcsolt ugyan össze, de a művelődés itt-ott nyíló virága azért nem hozott a hitközösség valamennyi tagja által élvezhető gyümölcsöt, mert a szellemi kölcsönhatás közegei tökéletlenek voltak és nem értek messzire. Most azonban a földkerekséget behálózó forgalom, az eget-földet kutató tudnivágy és a civilisatorius missio tudatossága, támogatva az újkori technika akadályt nem ismerő csodaeszközeitől, a modern culturát nemesak egymástól egészen elütő nemzetek közt terjesztette el, hanem egyszersmind arra is képesítette őket, megteremtven a nélkülözhetetlen külső föltételeket, hogy a közössé vált művelődés tartalmának gazdagításán különleges nemzeti temperamentumuk megtartása mellett munkálkodhatnak. Ezen a cultur-érdekek közössége által létesített solidaritás nagy áldás és nagy szenvedés forrása egyaránt; mert a peripheriájában levő tagokat egységes egészszé fűzven össze, egyetemesen érzetté teszi úgy az egészség gyönyörét, mint a betegség fájdalmát.

A modern cultura roppant térbeli elterjedése és azon körülmény, hogy különböző temperamentummal bíró és nagy népek részesei: szinte lehetetlennek tünteti föl, hogy a művelődési munka valaha megakadjon és a műveltség világosságát a barbárság sötétsége váltsa föl. A megszerzett javakat a civilisatio határán túl lakó barbarok alig

veszélyeztethetik már, még a távol jövőben sem; mert a jelenkor hatalmi eszközökkel bőven ellátott harcckészsége még akkor is elegendő lenne minden támadás biztos megtorlására, ha a befolyás ereje, melyet a civilisált országok nagyjából valamennyi világrész sorsára gyakorolnak, nem vövekednék is többé. Művelődésünk tehát külsőleg sokkal tágabb alapra van vetve, semhogy még nagy áradat hullámai is elboríthatnák. Minthogy azonban a modern cultura sem ért el oly összseredményt, melylyel, mint a történelmi munka utolsó gyümölcsével végleg beérhetné: belsőleg a további fejlődés folyamatában bizton várható oly ellentétek fölmerülése, melyek kiegyenlítése kemény tusák nélkül nem történhetik meg. Sőt a jövő ezen eruptióinak aknái máris készülnek. De a civilisált társadalmak szervezete remélhetőleg erősebbnek fog bizonyulni, semhogy oly robbanás történhetnék, melynek omladéka visszahozhatatlanul temetné el a modern cultura legszebb virágát, a humánus gondolkodásmódot. Mert a modern humanismus szakadatlanul gyűjtve éltető fénysugarakat, úgy a tudományos kutatás legjobb eredményeiből mint az emberiség változatos történelmének mindinkább világosodó ismeretéből; nemkülönben a cultur-élet sokoldalú és gazdag tapasztalatából; valamint a korlátolt nézetek egyoldalúságát kiméretlenül irtó szellemi kölcsönhatás egyre nagyobodó általánosságából: műveltségünknek nemcsak durva támadás által meg nem semmisíthető sublimátuma, hanem beláthatatlan távolságra világító napja is, mely míg egyaránt süt igazakra és gonoszokra, addig a hová csak elhat, létesíti ama életkörülményeket, melyek közt a «létért való küzdelem» ütötte sebek sajnó fájdalma enyhül és elviselhetővé válik.

De ama szálak, melyek az emberiség különböző részeiben véghezmenő fejlődési folyamatok közt kölcsönhatást közvetítve, egyetemes művelődési processust létesítenek, közvetítői egyszersmind azon bajoknak, melyek minden emberi együttlétben annál bizonyosabban merülnek föl, minél inkább nagyobodik az emelkedő cultura következtében a kielégítendő szükségletek sokasága és különfélesége.

A cultur-élet viszonyainak bonyolult egymásrahatásából keletkező törekvések okvetetlen ellentétessége elsőben is oly problémákat támaszt, melyeket megoldatlanul hagyni nem lehet, mert nagy veszélyt idéznének elő; de melyek megoldásánál minden elkövetett hiba végzetessé válhatik a társadalomra nézve; a mennyiben könnyen indít meg oly áramlatot, mely a rendezett emberi lét legszükségesebb

alapjai ellen is fordul. És az ilyen áramlatok romboló hatása nem localisálható; mert eltekintve attól, hogy a modern cultura peripheriájába tartozó tagok kölcsönhatásának közegei sokkal erősebbek és számosabbak, semhogy összeszakításuk lehetséges lenne, már az élet-körülmények hasonlóságának is következménye, hogy mindenütt támadnak oly elemek, melyek érdekeik érvényesítését a fennálló társadalmi tényezők megsemmisítésétől vagy megváltoztatásától remélvén, azon életalakokat sem kimélik, melyek nélkül rendezett emberi társadalom még nem létezett. Minthogy továbbá cultur-nemzet számba csak az megy, melynek társadalmi szervezetében mindazon életalakok létesülnek, melyekről a közmeggyőződés azt tartja, hogy a műveltség elutasíthatatlan követelményei: természetszerű, hogy a művelődés bizonyítékául szolgáló intézmények létesítésén mindazon nemzetek munkálkodnak, melyek fejlődésükben annyira haladtak, hogy elismerésüket mint műveltek joggal ambitionálhatják. Ámde ezen munka mindig súlyos áldozatokkal jár, a nélkül, hogy az áldozatok meghozatala a sikert biztosítaná. Ugyanis szerfölött nehéz lévén annak előleges elméleti megállapítása, milyeneknek kell valamely nemzet geniuszához illő életalakoknak lenniök, a tévedés minden társadalmi újításnál nagyon könnyű.

Az életkörülmények hasonlósága a cultura peripheriáján belül úgyszintén az előbbrehaladt nemzetek tekintélye, a hátramaradottakban az ember ügyis erős hajlandóságát az utánzásra oly fokra emeli, hogy szinte ellenállhatatlanná válik. Kétségtelen, hogy az utánzás a művelődés egyik hathatós emelője, de csak úgy, ha annak gondos vizsgálata előzi meg: meg van-e az utánozandó társadalmi intézménynek megfelelő szellem is? Mert különben megesik, hogy előbb lesz meg a forma, mint a képesség vele élni; minek aztán az a következménye, hogy a másunnan importált, de a nemzeti életnyilvánulás módjával ellentétes intézmény vagy haszontalan ballastként nehezedik a nemzetre, súlyával talán értékes hajtásokat nyomván el, vagy a művelődés folyamatát oly irányba tereli, melyben az eredmény a nemzeti genius denationalisálása, a nélkül, hogy képessége a cultura tartalmának kifejtésére fokozódnék.

Volt-e a modern társadalmi életnél jobb? lehetetlen a történelem elfogulatlan ismeretén alapuló ítélettel végleg eldönteni; de hogy az összes megszerzett életjavak és a boldogabb jövő kockázatása nélkül nem tartható fenn mind az, mit korunk merész kritikai szelleme főleg

a társadalmi élet ama nagy alakjaiban létesített, melyekben az ember intellectualis és aesthetikai, polgári és jogi, erkölcsi és vallási tevékenységének eredményei lerakodnak: azt a társadalom minden öntudatos tagja érzi, ha a teendők iránt nincs is tisztában.

Az emberi szellem mindig egyforma természete közös gyökere azon különböző és örökké élő hajtásoknak, melyek teljes kifejlődése és összekapcsolódása a műveltség egészét képezi. Ezen hajtások egyike sem különíthető el a többitől, minthogy valamennyi egy törzsszé nő össze, melynek ágai annyira keresztezik egymást, hogy szinte lehetetlen őket külön-külön eredetük pontjáig követni. Mindazáltal a tudás az, melyet a szellem fejlődésének történelmében az első hely megillet; mert habár a művészet, erkölcs és vallás semmivel sem kisebb a tudásnál, fejlődésük terebélyessége és biztonsága mégis attól föl van tételezve, mennyire képes a tudás a valóságot uralma alá vetni és magának önlényegéről, céljáról és eszközeiről számot adni. És korunk szelleme nagyon kedvez azon törekvésnek, mely a tudást nemcsak a szellemi fejlődés történelmében, hanem az ember életében is az első helyre akarja juttatni. Ha ez az emberi élet egyéb szellemi szükségleteinek elhanyagolása nélkül történik, nem kárhoztatható. De ha a tudomány, elkapatva azon nagyszerű sikerektől, melyeket kivált a természetben működő erők törvényeinek megismerése által napjainkban aratott, azon világméretűnek is nekiront, melyet szemlélve a kedély háborgása csillapul, fájdalommal enyhül és sóvárgása az élet szennyétől megtisztulni kielégítést talál: akkor oly ellentétet létesít, mely az életet sivárrá teheti, a nélkül, hogy a tudományt használna.

Kielégíti-e vagy se a kiderített igazság az emberi szív ábrándos vágyait? ahhoz a tudománynak mint a tiszta igazság tiszta cultusának semmi köze, mondják azok, kikben a tudományos vizsgálódás sikere a büszkeség daczát fölkelte. Igazuk van; a tudomány ne keressen mást, csak igazságot; mert az bizonyos, hogy a világ összefüggését sokkal tisztábban deríti ki a tudományos vizsgálat, mint ama képek, melyeket a dolgok magasabb felfogása gyanánt, a közönséges megismeréssel szembeállítani szokás. De azért ez még nem meghatalmazás arra, hogy a tudomány, vakon bízva korántsem kétségtelen föltevéseiben, világnézetének igazságát azon szinte kárörvendő következetesség fokával mérje, melylyel hiú ábrándnak, csalóka délibábnak nyilvánít még olyant is, minek hiányát az ember mindig gyötrő veszteségnek érzi. Műveltségünk fájának ezen fattyúhajtását,

nehogy túltengése az egész fa elsatnyulását okozza, okvetetlenül nyesni kell. És ebben közreműködni a tudománynak is érdeke, mint-hogy különben sírját ássa. Mert ha az igazság kiderítése nem egyszermind oly jónak létesítése, melynek birtoka az élet értékét fokozza, mire való akkor a tudomány?

A modern világ kritikailag vizsgálódó szelleme, az élet minden ágának alakulását racionális alapokra fektetni törekedvén, a művészetben is létesített oly irányt, melynek terjedése, annak kétségtelen jele, hogy apadóban van azon források egyike, melyekből az ember magasabb életezőlok kitűzésére és valósítására kedvet és erőt merít.

Ugyanis művészeti elvül látszik mindinkább érvényesülni, és legkártékonyabban a művészet irodalmi ágában, hogy korunk műízlésének abbéli követelménye, hogy a művészet realistikus legyen, csak úgy elégíthető ki, ha a műalkotás a valóság hű reproductiója. Lehet-e a művészetnek más feladata, mint akár a megélt, akár az ideális szépnek érzékítése megfelelő alakban? nem tudom; de hogy a nemszép valóság a művészeti reproductio pusztá hűsége által nem lesz széppé, az bizonyos; mert akárhogy vélekedjék is valaki a művészet lényegéről és feladatáról: a műalkotás értékének kriteriuma mindig az általa előidézett aesthetikai hatás marad. Már pedig, hogy a művészet oly alkotása, mely a nemszép valóság hű visszatükrözője ugyan, de egyéb semmi, aesthetikai hatást nem kelt, azt mindazok jól tudják, kik a szépzészetű és nemszépészeti érzélem megkülönböztetésére képesek. Ezzel nincs mondva, hogy az ily művek tetszést nem keltenek; sőt ellenkezőleg. Csakhogy ezen hatás nem aesthetikai, mert nem fakad a szép eszméjének adaequat alakban való kifejezésének érzéki felfogásából, hanem azon congruentiából, melyet a felfogó subjectum belélete iránya és a műalkotás tartalma közt talál. Ezen congruentia észrehevése pedig azért idéz elő tetszést, mert kézzelfogható bizonyítékul szolgál arra, hogy az, mi az észrehevő beléletének irányt ad, nemcsak egyedül ő általa, hanem közönségesen követett, tehát általánosan helyeselt norma.

De ha a tetszés forrása ezen congruentia, a valóságot csupán csak híven reproducáló műalkotás, fejlesztőjévé és erősítőjévé válik okvetetlenül az érzékiség és önzés ösztöneinek, mert ezek az ember praktikus élettevékenységének eredeti és közönségesen érvényesülő rúgói. Minthogy azonban magasabb czélok után induló élet csak az érzékiség és önzés megfűkezése és alárendelése mellett lehetséges:

világos, hogy mindaz, mi ezen ösztönök erejét fokozza, egyúttal csökkenti azon alap szilárdságát és terjedelmét, melyen az eszmei élet-feladatok valósíthatók.

A társadalmi élet legfőbb alakján, az államon, szintén vehető észre az újkor uralkodó szellemének hatalmas befolyása. Ennek tulajdonítható azon követelmény fokozatos érvényesítése, hogy az állam berendezésénél az egyes legyen a kiinduló- és célpont. Magában véve az állam kialakításának ezen elve nem veszélyes; sőt talán kizárólagos alapja oly társadalmi életnek, mely az ember teljes kifejlődését és a jólét legmagasabb fokát elérhetővé teszi. Mert helyesen értelmezve és alkalmazva, oly állam létesítésére késztet, melyben az emberi együttlét lehetőségének föltételei által vont határokon belül, kinek-kinek éppen annyi jut a szabadságból és biztonságból, mennyi okvetetlenül szükséges, hogy a társadalom minden tagja mindazon szellemi és anyagi javakat megszerezhesse és élvezhesse, melyeket az állam által el nem vitatható jog alapján subjective igényel.

De ha a társadalmi téren oly aspirációk mutatkoznak, melyek az államtól nem annyira a szabadság és biztonság azon fokát követelik, mely az egyest jogosan megillető javak megszerzésére és élvezetére elkerülhetlenül szükséges, hanem inkább azt, hogy maga az állam tegye az egyest ama javak részesévé: úgy ez annak félre nem érthető symptomája, hogy az egyedi élettevékenység intenzitása éppen azon irányban csökken, melyben a rendezett társadalmi élet áldásának egyetlen forrása bugyog. Hogy pedig ilyen aspirációk napjainkban föl-fölmerülnek és itt-ott acut válságot is idéznek elő, ki akarná tagadni? Nem hiányzanak ugyanis bizonyítékok arra, hogy a különböző társadalmi osztályok érdekeik ellentétességéből származó harcza immár a politikai hatalomért való küzdelemmé válik, melyben a küzdő felek mindegyikét azon eltökélés vezérli, hogy győzelem esetén különleges vágyainak önzón és kiméretlenül fog kielégítést szerezni a politikai institutiók egyoldalú kizsákmányolása vagy adaptálása által.

Létezik továbbá oly áramlat is, mely egyfelől azt vitatja, hogy minden társadalmi rendszer csak annyit ér, a mennyiben viszonyai tagoltságával az egyes javára válik; másfelől meg azt bizonyítgatja, hogy a társadalom, souverain hatalmánál fogva, minden pillanatban újból rendezheti állapotait; miből aztán nemcsak azt következteti, hogy minden történelmileg kifejlett, de az egyes tényleges szükségleteivel ellentétben álló intézmény eltörlendő, hanem még azt is,

hogy az egyes elhatározásának önkényét a kialakult erkölcsi elvek és érintkezési formák meg nem szoríthatják és jogát a társadalomban meglevő összes léteszközökhöz, a magán vagyon fennállása meg nem szüntetheti.

A felőgás helyessége, hogy a társadalom mint egész teljes souverainitással állapíthatja meg életalakjai rendszerét, alig vonható kétségbe. Mindazáltal vannak formák, melyek megsemmisítésétől vagy gyöngítésétől mind az egyesnek, mind a társadalomnak őrizkednie kell; nem azért mintha oly auctoritással bírnának, melynek a boldoglétre való törekvés alá volna rendelő, hanem mivel a társadalmi élet eredeti alakjai, melyek ha forradalmakban összeomlanak, mindannyiszor újból meg újból jegecednek, világos bizonyítékául annak, hogy öntudatosan kellene őket valósítani, ha rendszerük, mint a sociális szervezet természetes tagosulása önmagától nem keletkezett volna a történelem folyamában. Ennélfogva a törekvés ezen formák megsemmisítésére nemcsak veszélyes, hanem czéltalan is, mert olyant akar megszüntetni, mit sem mással, sem jobbal nem lehet pótolni.

A befolyás, melyet a modern világ kutató szelleme valóban bámulatos sikerei által honunk összes állapotaira gyakorol, a hitéletet sem hagyta érintetlenül. Lehetetlen ugyanis észre nem venni, hogy nagyon termékeny talajra találnak oly nézetek, melyek míg egyfelől éles discrepantiában állanak a keresztyén világfelfogással, addig semmiféle supranaturalis világrendet el nem ismernek. Elegendő-e ezen jelenség annak igazolására, hogy a természettudományokon nyugvó világnézet meggyökerezése minden hitélet kiirtása? Oly kérdés, melyet csak az elfogultság tekinthet eldöntöttnek. De hogy a hitélet forrása megzavarodik, sőt ki is apad, valahányszor a tudományos és valláserkölsi tan közt ellentét merül föl, az oly igazság, melyet nemcsak a történelem, hanem a közvetlen tapasztalat is bizonyít. Minthogy azonban a vallási hit bensősége és az erkölcsi meggyőződés szilárdsága azon tényezők közé tartozik, melyek hiánya nemcsak magasabb életezélok kitűzését és valósítását teszi lehetetlenné, hanem a lelkiélet ama egyensúlyának és harmoniájának kifejlődését is, mely az élet boldogságának egyedüli alapja és a correct erkölcsi magatartás folytonosságának kizárólagos forrása: világos, hogy úgy a társadalom, mint az egyes érdeke mindannak elhárítása, mi egészséges hitélet alakulását akadályozván, egyszersmind oly ellentétet támaszt az ember lelkében, melynek fennállása mellett az eszmei élet

ezélokot szemmel tartani nagyon nehéz és erkölcsileg megbukni nagyon könnyű. Ennélfogva a küzdelem első sorban azon két ellentétes áramlat ellen szükséges, melyek korunk erkölcsi életének alapjait egyaránt mossák alá; a mennyiben egyike is másika is a maga makacsul fentartott, de a másikkal ellenmondásban levő tanának elfogadását a rideg formaiság fegyvereivel kierőszakolván, meggyőződés helyett meghasonlást idéz elő a lelki életben; mert a felfogó subjectum sem azt nem útasíthatja vissza, mit szemlélhető tények végtelen láncolata határozott tudássá tesz, sem arról nem mondhat le, mit igaznak hinni elútasíthatatlan szükségletként érez. De ha a lélekben ilyen szakadék tátong, akkor lehetetlen oly erőd építése, mely ha egyébtől nem, legalább attól óvjon meg, hogy az élet az érzékiség és önzés iszapjával telített hullámai el ne sodorjanak; hisz az úgy sem kerülhető el, hogy a nagyon magasra felesapók egyike-másika be ne szennyezzen. Nincs másként! — lelket átható vallás-erkölcsi meggyőződés hiányában az ember erkölcsi magatartása mindig ingadozó; mert praktikus tevékenysége irányát az indulat változásai, az érzékiség és önzés ösztönei és az életkörülmények esélyei határozzák meg. És ha valaki ilyen állapotban az erkölcsi bukást elkerüli, úgy az nem érdeme, hanem szerencséje, a mennyiben csak azért maradt becsületosnak, mert nem volt alkalmá gazembernek lennie.

Nem az tehát a baj, hogy az ősrégi ellentét a hit és tudás közt ismét megújult, hanem az, hogy korunk ezen ellentét veszélyét elhárítottnak tekintik, ha a tudományban a megismerés által megállapított új elvek végső consequentiáját is elfogadják és az életben a hit és cselekvés régi szokásainak megtartását követelik.

A kifejtettek alapján túlzás nélkül állítható, hogy a művelődés solidaritásából a modern civilisatio peripheriájában levő különböző társadalmak mindegyikére megbecsülhetetlen előnyök mellett, súlyos bajok is háramlanak. A dolgok ilyenén állása minden öntudatos társadulmat a művelődési solidaritásból folyó előnyök kihasználására és a hátrányok elhárítására serkent. De sem az egyik, sem a másik nem sikerülhet, ha azon elemek, melyek tevékenysége a társadalmi élet nyilvánulásának irányt ad, híjával vannak azon tulajdonságoknak, melyek a helyes és téves belátására, az életjavak értékfokának meghatározására és a szükségesnek létesítésére képesítenek. És minél bonyolultabb valamely társadalom viszonyainak kölcsönhatása, egyenlőbb az életjavak megszerzésének nehézsége és elágazóbb az igények

különfélesége: annál inkább válik a társadalmi lét föltételévé, hogy olyanok elegenden legyenek és ki ne vesszenek, vezessenek és el ne tántorodjanak, kiknek intelligentiája elég magas a téves és helyes megkülönböztetésére, erkölcsi érzéke elég finom az életjavak valódi értékének fölbecsülésére és akarati erélye elég nagy annak keresztülvitelére, mit a különérdek csábító igényei közt a közjó követel. Minek kell történnie, hogy így legyen? Ezen kérdés megoldását minden társadalomnak keresnie kell; mert a civilisatio tartalma fermentumként hatván, más és más élethalakokat fejleszt az egyes társadalmi szervezetekben specificus szükségleteik különbözősége szerint. És a melyik hogy boldogul, olyan a sorsa; fenmarad, ha czélt ér, szétmállik, ha kudarczot vall.

II.

Két nagy mezeje van az embernek tevékenysége kifejtésére: a természet változatlanságában fenséges rendjével és a társadalom, viszonyai alakulásának izgató változatosságával.

Az emberi tevékenység ezen szinterein a siker nagysága és biztossága a rajtuk működő erők és érvényesülésük megismerésének terjedelmétől és fokától függ.

Mit az emberi elme az ég és föld vizsgálatában, a testek és életfolyamatok alakulásának magyarázatában, a természeti erők hatásföltételeinek és összeköttetésük fölbontásából folyó következmények megállapításában eredményként kivivott: méltán képezi korunk büszkeségét, a gondolkodók figyelmének élénk érdeklődéssel keresett tárgyát és a kutató szellemek merész kísérletezésének előszeretettel választott, mert legtöbb sikerrel kecsgettető mezejét.

Ez nem állítható a társadalmi élet kialakításában elért eredményekről.

Jóllehet a történelmi munka az emberi együttlét minden alakját tökéletesítette, még sincs civilizált társadalom, mely meglevő állapotaival végleg beérné és feladatául ezentúl csak intézményei rendszerének biztosítását és értékesítését tekintené. Mert mindenütt van elég olyan dolog, mivel nemcsak büszkélkedni nem lehet, hanem mit határozottan röstelleni kell; sok társadalmi jelenség érdekes ugyan, de aggasztó is; végre nem hiányzanak oly áramlatok sem, melyek érvényesülése a társadalmi fejlődés észszerűségébe vetett hitet ingatja meg.

Az általános hajlandóság mellett csupa tiszteletből korunk egyik bálványja, a «fait accompli» iránt, az események zavaros folyamának minden fölfreccsenő hullámát a megmásíthatatlan végzet nyilvánulásául elfogadni: könnyen válik meggyőződéssé, hogy minden társadalomnak vannak életfolyamatától elválhatatlan bajai, melyek legfőlebb enyhíthetők, de gyökeresen nem gyógyíthatók. Úgy van-e vagy nincs? csak akkor volna eldönthető, ha a társadalom magaslatai és mélységei, szervezetének titkai és működési törvényei, tényezőinek hatásföltételei és romlásuk okai a tudományos megismerés követelte praecisítással meg volnának már világítva. De ettől, köztudomás szerint, korunk sociológiája még nagyon messze van. Mindazáltal kétségbevonhatatlan, hogy az emberi belátás és tetterő a társadalmi fejlődést irányozhatja és corrigálhatja. Minthogy azonban a meglevő hiba észrevétele könnyebb annak meghatározásánál, mi volna a valósítható helyes? a társadalom viszonyainak kialakítását célzó tevékenység is inkább negatív és romboló, mint pozitív és építő. Sőt megesk rajta, mivel valamely megromlott intézmény káros hatása igen gyakran előbb válik türhetetlenné, mint javításának módja ismeretessé, hogy vaktában fog a baj orvoslásához és az iparkodás hevében a rendezett emberi együttlét legnélkülözhetetlenebb föltételei ellen is fordul; világos bizonyosságát adván annak, hogy sem a társadalmi berendezés elvei nincsenek még eléggé tisztázva, sem azon formák megtalálva, melyek életbeléptetése a nyomasztó társadalmi állapotok javulását biztosan helyezné kilátásba. Igaz ugyan, hogy a socialis élet tagolására és berendezésére sohasem hiányzanak javaslatok és tervek, mintaképek és eszmények; csakhogy ezek kifogástalan logikai formaiságukat a tárgyi megismeréssel összetévesztvén, annál értékteleenebbek a gyakorlatban, minél inkább tételezik föl, hogy a kívánatos eo ipso szükséges és valósítható; mert ennek következtében mind a practikus politika követelményeivel, mind a társadalmi kölesönhatás mechanismusának törvényeivel ellentétbe jutnak. A speculatio ez elvont productumainál többet ér kétségenkívül az adott körülmények és nem abstract elvek szerint alkotó phantasia, mely a társadalmi viszonyok bonyolult hálózatában meglevő bajok orvoslását, nem pedig eszményképek ecsetelését tekinti feladatául.

Mint minden emberi munka, úgy a társadalmi élet kialakítását célzó tevékenység sikere is határozott anyagi és alaki föltételektől függ, melyek, ha nincsenek meg, minden erőlködés hiábavaló. Ebből

önként következik, hogy a konkrét politika annál sikerebb, minél képeőbb egyrészt annak fölismerésére, mi a realisálható, mi az utópia? másrészt oly eszközök fölitalálására, melyek a sociális erők és tények immanens törvényszerűségéhez alkalmazkodnak.

De melyek az egészséges és észszerű, vagyis mind az alkotó részek, mint az egész jólétet biztosító társadalmi élet föltételei?

Hogy a társadalomnak állammá kell válnia, mert ez kizárólag azon társadalmi alak, melyben az egyes joga érvényének, a többi emberi érdeket magában foglaló egyéb közösség meg fennállásának biztosítékát találja: erre nézve nincs nagy véleménykülönbség. És egészséges és termékeny emberi élet másként csakugyan nem lehetséges mint úgy, ha a társadalom lényeges alapjait, és pedig nemcsak nemzeti lelkiismeretének általános jogelveit, hanem a helyzetének megfelelő igazgatás és egyéb életalakulások maximáit különböző alkotóelemei változó hangulatának és ellentétes törekvésének egyensúlyt bolygató befolyása ellen erős, continnus és az igazságosság traditióit megőrző intézmények behozatala által biztosítja. Hogy továbbá minden társadalomnak, mely nemcsak élni, hanem a művelődés folyamában sajátlagos tényezőként is akar érvényesülni, oly territoriumra van szüksége, mely nem annyira szegény, hogy többoldalú élettevékenység kifejtését meg nem engedné, szintén igaznak elfogadott tétel; nemkülönb az, hogy a kölcsönös megértés általános közege csak egy nyelv lehet. De mihelyt ez a kérdés: mi kell a társadalom olyan szervezéséhez, hogy tagjainak mindegyike megtalálja benne az őt megillető szellemi és anyagi jólétet, úgy szintén életfejlődése szabadságát — mihez a jogot korunk humanismusa senkitől el nem vitatja — a nélkül, hogy ennek érvényesítése által a társadalom, mint egész, sem fennállásában veszélyeztetve, sem a részek által egyenkint végre nem hajtható, de okvetetlenül szükséges tevékenységében megbénítva, sem azon formák megőrzésében, érvényesítésében és tökéletesítésében akadályozva ne legyen, melyek az emberi élet értékének kizárólagos biztosítékai? — a vélemények és meggyőzések, elvek és theoriák sokasága oly nagy, ellentétességük és különféleségük annyira egymásbafutó, hogy ezen egyvelegből csak a problema bonyolult boga, nem pedig megoldásának módja domborodik ki. Akad-e valaki ez ágas-bogas kérdés megoldásának nyitjára? a jövő titka; de úgy látszik, hogy a megtalálására való törekvés még legtöbbre viszi, ha a társadalmi és természeti organismus analogiáját választja kalauzul mind-

ama definitiók, hasonlatok, analogiák és symbolumok közül, melyekből a speculatio mélyelműsége a társadalmi élet functióit levezetni, ezen functiók végzésére szükséges organumokat meghatározni és szerves összműködésük normáit megállapítani törekedik.

Ennek állításával nincs igaznak elfogadva Plátó ugyancsak ezen analogiából elvont és általánosan ismert, de határozottan téves zár-lata, hogy a társadalom, vagy a mint ő értette, az állam, ugyanaz nagyban, mi az ember kicsiben; mert az analogia csak úgy helyes és termékeny heuristikus eszköz, ha belőle nem az analog jelenségek constitutív elemeinek qualitativ és quantitativ azonosságára, hanem a bennök érvényesülő törvényszerűség identitására következtetünk. Ennél fogva a természeti és társadalmi organismus analogiájából, — mely főleg abban nyilvánul, hogy mindkettő egységet képező szerves egész, melynek különféle életfunctiói differentiált és fokozati értékkülönbséggel bíró szervek által az egész ideája követelte norma szerint történnek, melyek rendszere annál gazdagabb, változatosabb és bonyolultabb, minél tökéletesebb az egész — nem az következtetendő, hogy a társadalmi szervezet nem egyéb az emberi test physiologiai munkáját végző organumok összeségének utánzatánál, hanem az, hogy a társadalom jólétének sincs más formális alapja annál, melyen a természeti organismus egészséges élete alapul.

Mit erre nézve physiologiai és biologiai, pathologiai és therapiiai részletezés és bizonyítgatás nélkül állítani lehet, röviden összefoglalva annyi, hogy minden természeti organismus egészséges életének alaki föltétele az, hogy egyrészt a szervek functiója, teljességük és egyenkinti ép-ségük mellett, az egész ideája által követelt norma szerint egybevágóan történjék; másrészt az, hogy az egész mindazt teljesítse, mit a szervek teljessége, egyenkinti ép-sége és egybevágó functiójuk normaszerűsége kíván. Ez által oly körfolyamat támad, melyben a két tényező mind-egyikének tevékenysége közvetlenül nem a maga, hanem a másik szükségleteinek kielégítését eredményezi; de ennek daczára egyik is, másik is csak saját tevékenysége közvetítése által juthat szükségleteinek kielégítéséhez. Ennél fogva az lenne a legegészségesebb társadalom, melynek élete ilyen körfolyamaton alapul. És hogy ezen a természeti organismus egészségének alapját képező körfolyamat minden rendezett emberi együttlétben végbemegy, kétségbevonhatatlan tapasztalati tény; de nem kevésbé az is, hogy egyenletességében minduntalan meg van háborítva, még pedig az által, hogy hol az egyik, hol a másik ténye-

zöje kelleténél többet követel és kevesebbet ad. Az ekként keletkező ellentét kiegyenlítésére a természeti és társadalmi organismus analogiájából elvont alaki principium útmutatást nem ad; mert a két analog tárgy, analogiája daczára, mind componensei mind egésze anyagi mivoltában különbözik. Ezen különbség szinte poláris, a mennyiben a természeti organismusnak csak egésze képez többé-kevésbé tökéletes egyedet, elért fejlettségi foká szernt; a társadalmi organismusnak meg mind megannyi alkatrésze többé-kevésbé tökéletes egyediség. Továbbá minden egyes természeti szervezet csak egy egységének lény kizárólagos létformája, a társadalmi meg sok egyed közösségének alakja, miért is tévedés annak föltevése, hogy az egyes «én»-jén kívül van még subjectum vagy substantia, mely mint «objectív, világ- vagy korszellem» az emberi társadalom által nyilvánul. Ebből érthető egyszersmind az is, miért nem gondolkodik, nem érez, nem akar az ennyire fejlődött természeti organismus alkotórészeinek egyike sem, csak egésze; és miért gondolkodik, érez és akar a társadalmi szervezet alkotórészeinek mindegyike, csak egésze nem.

A társadalomra tehát, célja lehetetlenítése nélkül, nem vihető át a természeti organismus tagoltsága és physiologiai munkafelosztásának rendszere. De hogy a társadalom, alkotórészei és egésze javának létesítésénél, fejlesztésénél és biztosításánál nem nélkülözheti a természeti organismus boldogulásának alaki föltételét, az annak constatalásával igazolható, hogy ezen föltétel nélkül nemcsak társadalmi jólét, de társadalom sem gondolható. És észszerű emberi együttlét gondolata csakugyan lehetetlen annak föltevése nélkül, hogy minden társadalom emberi egyedek sokaságának közössége, mely alkotó elemeinek közös szükséglete szerint megállapított célja által vezetett tevékenységét csakis a munkafelosztás alapján különödő organumok által fejthetvén ki: nemcsak azt kívánja, hogy ezek működése, teljességük és épségük mellett, a társadalmi idea követelte normával összevágó, hanem azt is, hogy az alkotórészek viszonya úgy egymáshoz, mint egészükhöz megállapított legyen; mert a társadalom mint egész csak ezen föltételek mellett képes viszont mindannak tökéletes végzésére, mitől alkotórészei teljessége, épsége, működési normaszerűsége és viszonyuk határozottsága függ.

Mínthogy azonban a társadalmi élet föltételei a társadalmat alkotó elemek által realisálandók és minden feladat megoldásához a megfelelő képesség szükséges: természetszerű, hogy minden társadalom

tökélyi foka tagjai társadalmi képességének fokával emelkedik és esik minélfogva ezen képesség létesítése, fejlesztése és biztosítása a cél-tudatos gyakorlati politika legfontosabb feladatainak egyike. Ezen feladat megoldása szerfölött meg lenne könnyítve, ha a társadalom elemei nem változnának, mert maradandóságuk esetében sem adaptálásukat a szociális követelményekhez nem kellene egyszerűen többször eszközölni, sem az igényükhöz képest egyszer megállapított társadalmi berendezést újból meg újból átalakítani. De a társadalom elemei emberi egyedek, melyek jönnek és mennek; hosszabb-rövidebb fejlődésükben különböző értékokot érnek el és életük minden pházisában más és más nézletekkel és igényekkel, törekvési irányokkal és érzelmekkel, erkölcsi meggyőződésekkel és cselekvési képességekkel bírnak. Az életbelépők egyike sem hoz magával többet az emberi természet képességeinek és fogyatkozásainak, szükségleteinek és szenvedélyeinek az egyiknél erősebb, a másiknál gyöngébb csirájánál, melyből egyaránt fejlődhetik jó és rossz végtelen fokozati scálában. Végre életpályája kezdetén senki sem tud jogról és kötelességről, erényről és bűnről, megoldandó feladatokról és valósítandó eszmékről.

Ennyire különféle és különböző értékű, váltakozó és átalakuló elemek mechanikus munkával csak aggregátummá szoríthatók össze; de minden ízében összefüggő egészszé vagyis társadalommá csak akkor alakulhatnak, ha előbb a kölesönhatás oly viszonya fejlődik ki közöttük, mely míg egyfelől fejleszti bennök a társadalmi élet követelte tulajdonságokat, addig másfelől úgy kapcsolja össze tevékenységüket, hogy ennek következtében az egyes erejét meghaladó célok elérése is lehetségessé válik.

Annak bebizonyítására, hogy ezen processus minden társadalom keletkezésénél érvényesült, nem nehéz történelmi tényeket és concret példákat találni, habár a társadalmi élet kezdete annyira előzte is meg a rá vonatkozó reflexiót, hogy ez a szociális alakulás összes együtthatóit most már nem képes kimutatni, a közbeeső idő nagysága és a megtörtént, de többé meg nem állapítható változások sokasága miatt. Azonban ennek tüzetes tárgyalása elmaradhat, midőn nem a társadalom alakulása, hanem ez képezi a fejtegetendő tárgyat: micsoda tulajdonságokkal bírijanak és micsoda tevékenységet fejtsenek ki a társadalmat alkotó egyedek, hogy különféleségük, értékkülönbségük, váltakozásuk és változásuk daczára egészséges társadalmi élet mégis lehetséges legyen?

Ha a társadalmat alkotó egyedek eredetileg sem oly tulajdonságokkal nem bírnak, sem oly tevékenységet nem fejtenek ki, minőt a társadalmi élet követel, és a társadalmi qualificatióval már bírók hosszabb-rövidebb idő múlva kidőlnek: akkor nyilvánvaló, hogy a társadalomba újonnan belépő és benne fejlődő egyedek társadalmi qualificatiójáról gondoskodni kell. Ezen feladat nehézsége a társadalmi élet fejlettségi fokának emelkedésével nagyobbodik; mert a növekedő cultura a kielégítendő szükségleteket nemcsak szaporítja, hanem sublimálja is, minek következtében a kielégítésük végett teljesítendő munka nemcsak sokszorozódik, hanem complicálódik is, úgy hogy végzésére egyre fokozódó képesség és bokrosabb tevékenység szükséges. A megadandó társadalmi qualificatio pontos meghatározása az élet lassan bár, de folytonosan változó állapotainak követelménye szerint, szinte nehezebb az egyed megfelelő kiképzésének munkájánál, amennyiben azt, elégséges-e vagy nem? a társadalmi állapotok szüntelen változása miatt sem mathematicailag kiszámítani, sem concret példákban szemlélni, sem experimentumokkal kipróbálni nem lehet. Mindazáltal sem a reflexio, sem a gyakorlati politika nincs magára hagyva ezen problémával szemben, mert az irányt, melyben megoldása kérésendő, maga a társadalmi köztudat jelöli meg általános alaki elvek felállításával, melyek tartama és terjedelmi határozottság híján sem vesztek tájékoztató értéküket, mindig egyetemesen érzett szükségletek kifejezői lévén. Természetes, hogy ezen elvek formulázása, még nem a probléma megoldása.

Ilyen régóta formulázott és mindinkább érvényesülő elvi követelmény, hogy társadalmi állást addig senki el ne foglalhasson, míg nem igazolja, hogy mindazon ismeretekkel bír, melyeket az általa elfoglalandó társadalmi állás kíván. Ezen követelmény támasztásának általánossága és erélye arra enged következtetni, hogy senki sincs, ki egyetemes érvényesítésének szükségében kételkednék, még talán az sem, ki legkevésbé felel meg neki. Ennélfogva annak külön kimutatása, hogy azon ismeretek teljessége nélkül, melyeket kitől-kitől az általa elfoglalt társadalmi hely követel, oly socialis ténykedés, minőt a társadalmi élet egészsége követel, csakugyan nem lehetséges, merőben fölösleges; habár az iránt, micsoda vonatkozás van ezen követelmény gyakorlati érvényesítése és a közjólét közt nincs is mindenki tisztában.

Mintthogy azonban ezen ténykedés csak akkor olyan, minőt a

társadalmi élet egészsége követel, ha azon munkakörök mindegyike, melyekre a társadalom a munkafelosztás alapján tagosul, a reá eső feladatot meg is oldja, és ehhez nemesak magának a feladatnak, hanem a munkakör a társadalmi élet egészéhez való viszonyának ismerete is szükséges: a szakismeret ennek hiányában még akkor sem teljes, ha a munkakör összes tárgyainak és teendőinek elméletére és gyakorlatára ki is terjed. De a körülmények változása esetében az ekként kiegészített szakismeret is meddő marad, ha nem párosul vele ama leleményesség, mely mindannyiszor nélkülözhetetlen, valahányszor változó körülmények közt náluknál állandóbb czél elérése a feladat. Minthogy pedig az egyes munkakörökben érvényesülő tényezők és körülmények a munkakör egész társadalmi életszükséglete szerint megállapított feladatánál gyorsabban változnak: az egyes szakkörökre hivatott egyedek kiképeztetése úgy vezetendő, hogy általa necsak a szakismeret teljessége, hanem ama leleményesség kifejlődése is biztosítva legyen, mely alapföltétele annak, hogy valaki a hatáskörében előforduló változások daczára az elébe tűzött czélt elérje.

De mindez holt tőke, melyből a társadalom meg nem él, ha az egyed tettek lánczolata által forgalomba nem hozza. Mert bátor a munkakörök mindegyike a társadalmi életszükséglet által létesített organum is, ezen organumok functiója még sem egyéb alkotóelemeiknek megfelelően combinált tevékenységénél. Ámde ezen elemek emberi egyedek, melyek készsége a tevékenységre mindig egyenesen arányos azon megfontolás eredményével: mennyiben érik el tevékenységük révén szükségleteik kielégítését, mert az emberi tevékenység indító rúgója a szükségérvény és célja az érzett szükséglet kielégítése. Hogy tehát az egyed által végzendő társadalmi tevékenység bizonyos legyen, a tettekre képes egyednek is bizonyosnak kell lennie abban, hogy tevékenysége árán szükségleteit kielégítheti. Ez többé-kevésbé minden észszerűen rendezett társadalomban úgy is van, minélfogva helyesebb azt, mit a köztudat ebben követel: «ki nem dolgozik, ne egyék», így formulázni: ki dolgozik, egyék.

Minthogy azonban a társadalmi jólét érdekében kifejtett egyedi tevékenység értékét nem a tevékeny egyed, hanem a társadalomban kialakult viszonyok kényszerítő hatalma állapítja meg; ellenben a szükségletek kifejlődésének subjectivitása nem korlátolható: oly eseteknek, melyekben az egyedi tevékenység objective megállapított értéke nem elegendő a subjective megállapított szükségletek kielégi-

tésére, annál többször elő kell fordulniok, minél kevesebben vannak azok, kik szükségleteik complexusát nem az önzés, érzékiség és szenvedély ösztönzése, hanem saját erejük és az életjavak valódi értéke szerint állítják össze.

De annak tapasztalata, hogy a végzett társadalmi munka a subjectiv szükségleti complexus kielégítésére elégtelen, annyira alterálhatja az embert, hogy ennek következtében a közjólét követelményeivel össze nem egyeztethető magatartást tanúsít. Ezen magatartás különböző alakokat ölt, meg nem határozható árnyalatokban; de valamennyinek egy a hatása: a társadalmi jólét bilance-ának a romlása.

Olyik jobban fél a lemondástól és az életküzelemtől mint a haláltól és öngyilkossággal apasztja a munkaerőt. Olyik már meglevő munkájához még mást is csatol és egynek sem felel meg kellően. Mások a nézetük szerint meddővé vált munkájukat olyannal cserélik föl, melytől több sikert várnak. Ezek közül sokan boldogulnak, de még többen csakhamar tapasztalják, hogy az életkörülmények megváltoztatása még nem javításuk. Mert jóllehet a modern társadalom nem akadályozza tagjait a munkakör szabad megválasztásában, sem egyéniségük társadalmi érvényesítésében, az egyszer választott munkakörnek mással való fölcserélését, úgy hogy ebből sem az egyedre, sem a társadalomra kár ne háromljék, a kialakult viszonyok nem igen engedik meg; a mennyiben a folyton fokozódó igények az előkészületet egy munkakörre is oly terebélyessé teszik, hogy többre kellőképen elkészülni nagyon bajos; mihez még az is járul, hogy az egyik szakkör teendőinek begyakorlása és megszokása rendszeren alkalmatlanná tesz a másik teendőinek végzésére.

Vannak továbbá olyanok, kik szükségleteiket leszállítják ugyan, de munkásságuk qualitását is; mások meg, nem tudván lemondani, tiltott módon értékesítik tevékenységüket, hogy szükségleteik a becsületes munka által ki nem elégíthető többletét mégis kielégíthessék.

A közjóléttel ellentétes magatartás káros érvényesülésének megakadályozása végett, minden társadalomban vannak intézkedések, csak hogy ezek mindenkor és mindenütt elégtelenek; mert sem a büntetés, sem a jutalom nem éri mindig a legméltóbbat, és kit-kit egyenkint sem ellenőrizni sem a megfelelő magatartásra kényszeríteni nem lehet.

A külső eszközök elégtelensége a társadalmi jólét által követelt

egyedi tevékenység biztosítására, náluk jobb és hatékonyabb eszköz alkalmazását teszi szükségessé. Nyilvánvaló, hogy belsőnek és olyan-nak kell lennie, melynek hatása alatt az ember akkor sem vét a köz-jólét ellen, ha büntetéstől nincs mit tartania és akkor is cselekszik érdekében, ha jutalomra nem számíthat; megteszi kényszer nélkül, mire vállalkozott és a tiltottra ellenőrzés hiányában sem vetemedik. Mindez meglesz, ha magának a társadalmi munkának a végzése válik szükségletté. Ámde a szükséglet, melynek erkölcsi tevékenység a kielégítése: a kötelességérzet.

Tehát a szakismeret mellett a kötelességérzet is azon tulajdon-ságok egyike, melyekkel a társadalmat alkotó egyedeknek birniok kell, hogy egészséges társadalmi élet lehetséges legyen.

De a kötelességérzet tevékenységre készítető ereje teljesen érték-telen a társadalomra nézve, ha nem létesít oly tetteket, melyek ösz-szefüggő láncolata éppen annak valószínűsítése, mit a közjólét az egyed-től követel. Minthogy pedig az, mivel az embernek a társadalmi jólét-hez hozzá kell járulnia sem készen nem található, sem szélhámosság-gal meg nem szerezhető, hanem csakis kitartó munkásság által léte-síthető; és minden munka sikere egyrészt föltételeinek számbavételét, másrészt ama sorrend betartását követeli, melyet természete törvény-szerűsége előír: a társadalmi életszükséglet által megállapított célok valószínűsítésének munkája sem nélkülözheti az összefüggő formális közve-títés teljességét.

Az objectivitás ezen kényszere alól, a munka sikerének lehe-tetlenítése nélkül nem lehet szabadulni. És ez az oka, hogy a szen-vedélyes önkény és henczegő elbizakodottság mindig kudarcot vall; habár erő kifejtése néha nemcsak bámulat és kitüntetés, hanem tisz-telet és dícséret tárgya.

»Mindent a maga helyén és idején«, mert az egyedi rendesség és pontosság a társadalmi rendnek is bástyája, melynek omladozása annál nagyobb zavart idéz elő, minél gazdagabb, változatosabb és bonyolultabb a társadalom rendszere. De ha a pontosság és rendsze-retet formális erénye az emberi együttlét mind legnagyobb mind legkisebb dolgaiban multhatatlanul szükséges, akkor nyilvánvaló, hogy ez is azon kellékek közé tartozik, melyek ténylegességének megkö-vetelése nem egyéb az egészséges társadalmi élet biztosításánál.

Azonban még a szakismeret, kötelességérzet, rendszeretet és pontosság sem teszi teljessé az egyed társadalmi qualificatióját; mert

ennek birtokában sem lesz a társadalom megbízható tényezője, ha élettevékenysége kifejtése közben nem alkalmazkodik azon normákhoz, melyek betartását, mint az észszerű emberi együttlét feltételét az állam követeli.

Annak szükségét, hogy az állami organismus által oly normák nyerjenek jogok és kötelességek alakjában objectivitást, melyek az egyeseket akaratok érvényesítésének oly mértékű korlátozására kényszerítik, hogy valamennyiök közös existenciája és jóléte lehetséges legyen, — soha senki nem tagadta, ki az ember erkölcsi fejlődésének feltételeit csak sejtette is. De mihelyt ezen normák tartalmának meghatározására és kötelező erejük megokolására kerül a dolog: a controversiáknak se hossza se vége. A magánjog még hagyján! Ugyanis a változó viszonyok, melyeket az élet sora az egyes személyek közt létesít, csakhamar értetik meg kivel-kivel, hogy a magánjogi normák, legalább nagyjából az ember és a dolgok természetében meglevő észszerűség kifejezői, melyek kötelező erejének elismerése nemcsak azért szükséges, mert különben emberi egyedek sokaságának közös élete egyáltalán lehetetlen, hanem azért is, mert nélkülök egyedi jólét nem gondolható.

Másként áll a dolog azon törvényes határozmányokkal, melyek történelmileg kifejlődött viszonyok erejénél fogva az ember egész életére kényszerítőleg hatnak, habár kötelező erejük megokolására sem az ember rendeltetésének fogalma, sem a dolgok természete nem szolgáltat eléggé meggyőző érveket. Nagyon érthető tehát, ha a készség a közjogi normák betartására épp oly arányban fogy, a milyen arányban növekedik az egyéni szabadság általuk eszközölt korlátozása.

Jóllehet a politikai intézmények nem birhatnak az erkölcsi parancsok fenségével, és kötelező erejük sem terjedhet ki minden időkre megváltozhatatlanul, a történelmi processus szüntelen haladása miatt: az, hogy valamely fennálló törvény méltánytalan vagy terhes, ipso facto épp oly kevéssé ok meg nem tartására, mint a hogy nem okolja meg jogilag a törvényellenes eljárást az, hogy subjective előnyös vagy igazságos. De mivel minden állami szervezet nyomást gyakorol a benne élő egyedekre és az irányában támasztott igényeket egy sem elégíti ki teljesen: a hajlandóság a terhes politikai kötelezettségtől menekülni és az állami rend ellenére is az egyedi önkényt érvényesíteni annál erősebb, minél gyöngébb azon érzelem, mely annak belá-

tásából fakad, hogy a társadalmi lét veszélyeztetése nélkül még a legigazságtalanabb törvény sem szeghető meg, míg jogilag fennáll és a legigazságosabb követelmény sem érvényesíthető, míg jogilag elismerve nincsen. Ezen érzelem, mely törvényteleniséget nem tűr, de el sem követ; mely «a másét nem bántja, de a magáét sem hagyja;» mely mind sérelmei orvoslását, mind követeléseit kielégítését csak a jog útján keresi, de ezen aztán rettenthetetlenül, ezen érzelem: — a törvénytisztelet.

Mindezek összefoglalásából az tűnik ki, hogy a köz- és magánjólét vagyis a társadalmi élet egészsége csakúgy emelkedhetik a lehetőleg legmagasabb fokra, ha a társadalom minden tagja a szakismeret, kötelességérzet, pontosság és törvénytisztelet együttesét bírja és értékesíti. Ki ez ellen azt hozza fel, hogy ez oly ideál, mely soha sem volt valósítva és nem is lesz, annak tökéletesen igaza van; de tévedne, ha ebből egyszersmind azt is következtetné, hogy valósításán munkálkodni hiábavalóság. Mert ha a történelem nem ismer is oly társadalmat, melynek minden tagja bevált volna, a mellett minden lapja tanuskodik, hogy azon társadalom volt mindig az életre legerősebb és a benne élő tagok a legboldogabbak, melynek ama ideál megközelítése legjobban sikerült; és hogy csak addig maradt olyannak míg az elért magaslaton fenn tudta magát tartani.

Nyilvánvaló ebből a tanulság. Csakhogy a tanulság és a reá fektetett tanács lehetőleg még kevesebbet használ egész társadalmaknál mint az egyeseknél ha in abstracto marad; mert hogy fogadata legyen, nem elég csak elvonni és osztogatni, hanem azt, kinek szól, előbb mind annak végrehajtására képessé is kell tenni, mi a tanulság és jó tanács tartalmát képezi. Ehhez a megfelelő eszközöket meg kell találni és ha megvannak, kellőképen alkalmazni, mert ez azon feladatok közé tartozik, melyek megoldásának kényszerűsége ha előáll: egyszersmind a «lenni vagy nem lenni» kérdése is föl van vetve.

III.

A történelem nem ismer kort, mely a mienknél öntudatosabban törekedett volna úgy a haladás általánosítására, mint a jövő tervszerű előkészítésére. Korunk ezen előre törő szelleme mind elméleti mind gyakorlati vívmányait nemesak kiki által igénybevehető közvagyonná,

hanem a haladás emelésének eszközévé is teszi czéltudatos számításal, ezen gondolat uralma alatt, hogy az ember fejlődésének nincsen belátható határa. Midőn azonban a modern társadalom tagjainak művelődését vezetni és a jövő fejlődésének irányt adni törekszik, és azt, mit a műveltség tartalmául és a jövő alapjául tekint, egész erejéből és határozott tudatossággal terjeszti, ebben látván úgy a jelen bajainak egyedüli orvosságát, mint a boldogabb élet bekövetkezésének alapfeltételét: gyakran merülnek föl oly jelenségek is, melyek magukban véve a társadalmi élet javulása helyett inkább bajainak szaporodását árulják el; oksági összefüggésükben meg annak kétségtelen bizonyítékai, hogy abban, mit jelenleg a műveltség alatt értenek és terjesztenek, olyan is van, mi nemcsak fölösleges, hanem káros és nincs meg mindaz, mi nemcsak üdvös, hanem szükséges.

Ezen aggasztó tapasztalat hatalma egyfelül a propagált műveltségnek alapul szolgáló eszmekör beható kritikáját idézte elő; másfelől azon kérdéssel való foglalkozásra kényszerített minden civilizált és öntudatos társadalmat: mi és mennyi volna az, a mit és a mennyit az ifjúságnak, mint a jövő hordozójának az iskolában nyújtani kell? Mindeddig azonban sem ezen kérdés nem mondható megoldottnak, sem műveltségünk fölbecsülése igaznak; mert az ezen dolgok tárgyalása következtében fölszínre került és tágas körökben consistentiát nyert két fővélemény oly ellentétet képez, melyből könnyebb tényezői együttes helytelenségére, mint egyikök helyességére következtetni.

Az egyik vélemény hívei azt vitatják, hogy a mutatkozó társadalmi bajok orvoslása és jobb jövő alapvetése csakis a modern eszmék következetes életbeléptetése és a velük ellentétbe jutott gondolatkörök kigyomlálása és az ezeken nyugvó intézmények kiméletlen eltörlése által eszközölhető; mert kétségbevonhatatlan tények hosszú sora igazolja úgy a modern eszmék valóításának megbecsülhetetlen előnyeit, mint az elavult gondolkodásmód és institutiók káros hatását. Ezzel szemben a másik nézet szószólói azt bizonyítgatják, hogy korunk kedvencz eszméinek, ha nem is teljes kiirtása, de erős megszorítása és a történelmi fejlődés folyamatában kijegecedett intézmények hatékonyságának fokozása és a régi ideálok ápolása képezi a társadalom mind mostani meggyógyulásának, mind további egészséges alakulásának egyedüli garantiáját; mert fölös számmal vannak tagadhatatlan bizonyítékok nem csak arra, hogy a régóta kipróbált institutiók és ideálok gyöngítése vagy elenyésztetése pótolhatatlan veszteséget okoz

a társadalomnak, hanem arra is, hogy az új eszmék kíséretében mindenáron megakadályozandó romlás jár.

Annak igazsága, mit ezen táborok mindegyike a maga javára és ellenfele rovására fölhoz, alig vonható kétségbe; de téved mindkettő, midőn egyike is, másika is törekvései meghiusulásának okát nem önmagában, hanem ellenfele létezésében keresi; mert a fölszínre kerülő művelődési irányok üdvös vagy káros volta nem függ sem fennállásuk időtartamától, sem érvényük kizárólagosságától, hanem attól összhangban vagy ellentétben állanak-e az élet azon követelményeivel és szükségleteivel, melyek általuk való kielégítése mind az egyes, mind a társadalom szellemi és anyagi jólétének nélkülözhetetlen föltétele? De ha ez a műveltség értékének a mértéke, akkor nyilvánvaló, hogy teljes értékűnek csak az mondható, mely nemesak nemes, a társadalom keretébe illeszkedő életezőlok kitűzésére és valószínűsítésére képesíti az embert a nélkül, hogy hiábavaló ábrándok, kielégíthetetlen vágyak és meddő törekvések zűrzavarába sodorná; hanem arra is, hogy magának «a létért való küzdelemben» az elérhető anyagi jólétet is kivívhassa, de az erkölcsi szellem és a kialakult érintkezési formák corumpálása nélkül.

Minthogy azonban a társadalmi élet történelmi processusának lefolyása közben a megélhetés föltételei minduntalan mások és mások a külső körülmények, a társadalmi viszonyok és a léteszközök változása következtében; a tudás alapossága, a törekvés ethikai értéke, az ízlés finomsága, meg az igaz, jó és szép fölfogásának és érvényesülésének szintén változó fokától függ: a műveltség verete is más és más, a történelmi fejlődés egymást követő, de különböző phasisaiban, habár formális oldala a megoldandó társadalmi feladat állandóságánál fogva mindig és mindenütt egy és ugyanaz. Minél egyszerűbb tehát az élet föltételeinek és alakjainak rendszere, alantasabb az erkölcsi és művészeti ideál, szűkebb a tudás határa és fejletlenebb a reflexio: annál szegényebb a műveltség tartalma és színezete; rövidebb megszerzésének ideje és mesterkéletlenebb érvényesítésének módja. Az ilyen kezdetleges szervezettel és műveltséggel bíró társadalmakban az egyed előkészítése és kiképeztetése az életre, nem igényel többet, mint a mennyit a közvetlen környezet útmutatása és példája valamint a meglévő életviszonyok mindenkor nevelő hatása nyújt. De ha a socialis életfolyamat azon phasisba jut, melyben mind az egyes, mind a társadalmi egész, a haladás által sokszorozott és sublimált szükségletei

csak felosztott és mindamellettt egymásra utalt munkával szerezhető meg, a fölmerülő társadalmi bajok nem a természeti körülmények, hanem a társadalom állapotainak következményei; az egyes élete a létért való leleményes küzdelem alakját ölti magára; a társadalmi állások különféle-sége egyszersmind a gondolkodás, érzés és törekvés oly különböző-ségével is össze van kapcsolva, hogy az egyik életérdekét a másik nem érti; a hódolatot a köz hatalom iránt és az egyesek viszonyát egymáshoz nem a kegyelet és vérbeli együvé tartozása érzelme szabályozza, hanem jogok és kötelességek bonyodalmas rendszere; a való-lási hit bensőségét és közvetlenségét sokoldalú és skeptikus reflexio háborgatja és erkölcsi magatartást csekélyszámú és körülvonalozott életpályák nem támogatják: akkor azon képzettség és készség, melyre az embernek ilyen szervezetű és műveltségű társadalomban okvetetlenül van szüksége, hogy helyét kellően betöltse és joggal igényelt szellemi és anyagi jólétét biztosítsa, sokkal complicáltabb, terebélyesebb és művészebb, sem hogy oly nevelés támogatása nélkül meg volna szerezhető, mely míg egyfelől tervszerűen fejleszti és gazdagítja a gondolkodást, nemesíti és finomítja az érzelmet, edzi és hajlítja az akaratot a meglevő életviszonyok és kifejlődött ideálok követelte mértékben; addig másfelől a gondolkodás, érzés és akarat közt létesíti ama harmoniát is, mely nemcsak attól óvja meg az embert, hogy boldog létét másutt és másként keresse, mint a hol és a hogy található, hanem attól is, hogy az élet és világ kiszámíthatatlan erői ide-oda ne dobálják, összeköttetéséből kiszakított atomként.

Hogy korunkban ilyen nevelésre nagyobb szükség van, mint valaha, ki vonhatná kétségbe? De annál alaposabb érvek szólnak azon föltevés ellen, hogy a jelenkor követelte nevelésben a társadalom minden egyes tagja egyaránt részesíthető. Mert az elmélkedés egy-részt arról, hogy a történelem nem ismer periodust, melynek művel-tése az egész emberiséget, vagy csak azon nemzet összességét is hatotta volna át, mely legkiválóbb hordozója volt; másrészt arról, hogy nemünk tulajdonságai és képességei nagyon különböző fokokban vannak az egyedek közt szétosztva: azon következtetésre kényszeríti az embert, hogy még a legkedvezőbb körülmények között sem lehetséges oly műveltség általánosítása, mely nem alapul csupán csak a természeti temperamentum jelességén, hanem a dolgok ismeretén, az emberi életviszonyok és feladatok megítélésén, az embernek a társadalommal és a társadalomnak a világgal való összekötöttsége tudatosságán is.

De ha viszont megfontolás tárgya egyfelől az, hogy voltak korok, melyekben a művelődés iránti érdeklődés nemes hevülete legalább azok összeségét ragadta meg, kiknek tevékenysége akár helyzetüknél, akár tehetségüknél fogva irányadó a társadalomban; másfelől az, hogy nincs ember, kit megfelelő és idején alkalmazott bánásmóddal a társadalom hasznos és boldog tagjává képezni nem lehetne: akkor még sem tűnik föl hiábavalónak ama törekvés, melynek célja egyrészt az erkölcsi durvaság, a szellemi tompaság, a testi nyomor korlátozása: másrészt az élet finomságának, az emberi feladatok tudatosságának, a társadalmi rend nyújtotta előnyök élvezésének általánosítása. És korunk egyik jellemző vonása és nem legkisebb dicsősége hogy ezen törekvés jelenleg öntudatosabb, intenzívebb és terjedelmesebb, mint valaha. Igaz ugyan, hogy a művelődés folyamata most sem hasonlít a minden részében egyenlő gyorsasággal tovasiető hegyi esermelyhez, hanem igenis a szabályozatlan alföldi folyókhoz, melyek vizének csak kisebb része halad szakadatlanul előre keskeny szalag alakjában, míg nagyobb tömege lomha hömpölygése közben gyakran megakad és helylyel-közzel mozdulatlan mocsárrá válik: még sem vitatható el korunktól, hogy az előző időszakok bármelyikénél sikeresebben győzte le a művelődés általánosításának az élet külső viszonyai bonyolultságából előálló akadályait; és jobban intézkedett annak érdekében, hogy a műveltséghez ne csak egy kiváltságos kisebbség, hanem a társadalom tagjainak összesége férhessen. De ha tagadhatatlan is, hogy jelenleg az apparatus a műveletlenség mocsarainak kiszáritására és a műveltség medrének kitégítésére sokkal nagyobb szerű, mint az előző időszakok bármelyikében, az nagyon is kérdéses: a multnál többet ért-e el a jelenkor a dolog érdemében? Mert ezen kérdés nem dönthető el korunk javára annak pusztán constataálásával, hogy életkörülményeink rendszere tagoltabb, léteszközeink számosabbak, tudományunk gazdagabb, erkölcsi elveink sublimáltabbak, vallási fogalmaink tisztultabbak és művészetünk, ha nem is tökéletesebb, de szellemesebb. Nem ezen fordul a dolog, hanem azon, jobban közelíti-e meg nevelési rendszerünk eredménye korunk műveltségének eszményét, mint a hogy a mult civilisált társadalmi, feloszlásuk kezdete előtt az ő korok műveltségi ideálját megközelítették?

Ezen a nevelés által megközelítendő ideál soha sem lehet egyéb azon superlatívált kellékek és tulajdonságok ember alakjába foglalt egészénél, melyek együttességét a nevelő társadalomban a boldoglét

legbőlcsebb, legerkölcösebb és legszebb föltételül tekintik; mert nevelés alatt csak annak összessége érthető, mi a növendéket azon czélből tökéletesíti szellemileg és testileg, hogy a tökéletesedés segítségével lelki és anyagi jólétét megalapíthassa. Minthogy azonban a kellékek és tulajdonságok, melyek együttsége valamely társadalomban az egyéni boldoglét megalapításának föltétele, sem az egykoru különálló társadalomban, sem ugyanegynek különböző phasisaiban nem azonosak a világnézet, az erkölcsi meggyőződés, az esztetikai izlés és a külső életkörülmények változandóságánál fogva: a nevelést meghatározó és vezető ideláok is mások és mások; miért is nincs vezgetesebb tévedés annak föltevésénél, hogy az, mi egyszer valahol és valamikor bevált, eo ipso másutt és máskor is beválik. Ennélfogva minden nevelés helyességének kriteriuma egyrészt az, hogy oly eszmény vezesse és határozza meg, mely legalább azon kellékek és tulajdonságok egészéből áll, melyek a nevelő társadalom specialis viszonyai közt nélkülözhetetlenek a boldogulásra; másfelől az, hogy mindannak összessége legyen, mi a növendékben ama kellékek és tulajdonságok kifejlődését és a velük ellentétes életnyilvánulások elnyomását biztosítja; mert különben sohasem éri el. mit elérnie pedig igazi feladata, hogy a műveltség, melyet eredményként fejleszt, ne csak csillogó ékszer, hanem az életboldogság megszerzésének hathatós eszköze legyen.

Minthogy pedig korunk egyik legáltalánosabb és tapasztalati tények által is igazolt panasza, hogy a műveltség, melyet a divó nevelési rendszer fejleszt, nem fegyver «a létért való küzdelemben», hanem legfőlebb csak kétesértékű ékszer: megokolt a föltevés, hogy a jelenkor nevelése nagyszerű apparátusa mellett is helytelen, és hogy nem szeszély ötlete, ha valaki e tekintetben a mult nem egy társadalmát a mostaniak elébe teszi. Ennek oka, mivel sem az életviszonyaink követelte műveltségi ideál, sem a valóítására használható nevelési eszközök nem ismeretlenek, csak az lehet, hogy azon intézmény létesítésére, szervezésére és fentartására, mely a modern társadalomban a nevelési munka legfontosabb és túlnagy részét végezvén, a felszínre kerülő műveltség veretét is meghatározza, oly tényezők érvényesítik befolyásukat, melyek akadályozzák, hogy saját eszméjének megfeleljen.

A tapasztalat hatása alatt, hogy az iskola nem olyan, mint a minőnek kellene lennie, a mennyiben ritka egyértelműséggel magyarázott és fölpanaszolt jelenségek hosszú sora bizonyítja, hogy az, mit

az iskola nyújt, fölötté megbizhatatlan compass cultur-életünk tengeren, első sorban azon intézetek lettek a nagy közönség érdeklődésének, a szakavatott kritika vizsgálatának és a közoktatási politika reformkísérleteinek tárgyává, melyek növendékeiket azon életpályákra készítik elő, melyeken az egyedi tevékenység sikere és értéke a kifejtett intellectualis és erkölcsi fölényen alapul. Az ekként keletkezett mozgalom által fölszínre emelt javaslatok és bírálatok, tervek és reformok gazdag sokneműségében megtalálható ugyan az életviszonyaink által postulált nevelési ideal körrajza, valamint annak demonstrálása, hogy főleg az iskolai nevelés középfoka reformálandó; de azon kérdés, vajjon a contemplált reform a fennálló iskolai rendszer tagoltságának és a divó nevelési eljárás egymásutánjának meghagyásával vagy megváltoztatásával eszközöndő-e? figyelmen kívül maradt. Pedig ezen kérdés eldöntésének szüksége annál égetőbb, minél inkább világítja meg a tapasztalat azon tényt, hogy annak, ki az életviszonyaink által követelt műveltség megszerzése végett iskolai kiképeztetésben részesül, oly tanodákat kell végeznie, még pedig általa meg nem változtatható sorrendben, melyek sem egyenkint, sem együttvéve nem képeznek az iskola eszméjének megfelelő egészet.

Nevelés még a legprimitivebb társadalomban is van, iskola csak a civilisáltakban. Fejletlen életviszonyok közt maguk a szülők adhatják meg gyermeküknek azt, mire szüksége van, hogy legalább úgy tudjon élni, a hogy ők éltek. Ez a cultura emelkedésével lehetetlenné válik; mert civilisált társadalom életviszonyai közt egyrészt a képzettség, melylyel a nevelőnek birnia kell, sokkal magasabb, semhogy hosszas, minden egyéb foglalkozást kizáró előkészület nélkül meg volna szerzhető; másrészt a nevelési munka annyira complicált, terebélyes és művészi, hogy csak az végezheti, ki a nevelést specialis hivatásává tette. De mivel azon indító ok, mely a kezdetleges társadalomban a szülőt gyermeke nevelésére készíti, a cultura emelkedésével még intensivebb; a szülői ház meg az élet fokozódó igényeinek megfelelő képzettség megadására mindinkább képtelenebb: minden a fejletlenség eredeti állapotából kibontakozott társadalom előbb vagy utóbb iskolát alapít okvetlenül. Az iskola tehát olyan intézmény, melynek kizárólagos feladata a reá bizott növendéket jövő boldogléte céljából azon képzettségre fejleszteni, melyet a családi kör már meg nem adhat, de az élet még a növendék önálló társadalmi tevékenysége kezdete előtt követel, mert utóbb a lét örömei és szenvedései, küzdelmei

és esélyei közt vagy éppen nem szerezhető meg, vagy csak nagyon hiányosan.

De ha ez az iskola feladata, és csak annyiban iskola, a mennyiben ezen feladatát megoldja, akkor tulajdonképpen nincs is eszméjének megfelelő iskolánk; mert hisz éppen az a panasz, hogy iskolai rendszerünk sok mindent képez növendékéből, csak oly egész embert nem, ki mindazt egyesitené magában, mire kinek-kinek van szüksége, hogy cultur-életünk viszonyai közt nemcsak egyéni boldogletét építhesse föl öntudatosan és erkölcsösen, hanem önként és ingadozás nélkül végezhesse azt is, mit a társadalom kitől kitől a közjólét érdekében követel.

Az iskola tehát történelmi genesisében más lett, mint a minek eszméje szürint kellene lennie. Megesik ez koronkint minden társadalmi intézményen. Ugyanis az életkörülmények folyton változó játékában új meg új, csakhamar általánosan érzett szükségletek támadnak, melyek kielégítésüket egyik vagy másik társadalmi intézménytől követelik. Ámde az új igények kielégítésére az előbb és más életviszonyok közt keletkezett intézmény megfelelő reform eszközlése nélkül nem alkalmas. Minthogy azonban az egyszer beállt szükséglet annál intensívebb, minél tovább marad kielégítetlenül; a társadalmi intézmények reformja meg annál nehezebb, minél szövevényesebb a társadalom rendszere: sokszor kisebb baj, azt, mit a fölmerült szükséglet kielégítéseül követel az erre leginkább kínálkozó intézményre szerves reform elkerülésével egyszerűen ráocroyálni, mint addig várni, míg a szerves reform föltételei előállíthatók; mert ezen idő alatt a ki nem elégített szükséglet ereje annyira nőhetne, hogy ellenében aztán a társadalmi érdekek egyensúlya nem lenne megvédhető. Természetes, hogy a reformot előbb vagy utóbb mégis keresztül kell vinni; mert azon intézmény, melyre új, de szervezetébe be nem illesztett feladatot rónak, ezen feladat kényszere alatt természete szerint nem tagosulhatván, abnormissá válik okvetetlenül. Ezen sors érte az iskolát is azon feladat kényszere alatt, hogy a mult meghaladott életviszonyai közt kialakult szervezettel a modern élet kezdetben lassan, majd gyors egymásutánban keletkezett igényeit kielégítse.

A nevelésnek a nevelési czél és az ember szellemi és testi fejlődésének törvényszerűsége által meghatározott fokai vannak, melyeket az elérendő siker koczkáztatása nélkül sem megkerülni, sem sorrendjükben fölforgatni nem lehet; miért is a nevelés fokozati sorának eleje, közepe és vége nem önkényesen megállapított felosztás, hanem

a nevelési eljárás szükségszerű változása által létrejövő tagosulás. De mivel az ennek következtében alakuló tagok viszonya egymáshoz változatlanul egy és ugyanaz, a mennyiben azon fejlődési fok elérése előtt, mely minden magasabb képzés egyetemes alapja absolute lehetetlen a fejlettség azon fokát elérni, mely az iskola által végeredményképen adandó képzettség nélkülözhetetlen föltétele: minden iskola három egymástól megkülönböztethető, de egymást kölcsönösen föltételező és szerves összefüggésben levő részre oszlik, melyek midegyike a munkafelosztás szükségének beállta után az iskolai nevelés differentiált, térbelileg elkülöníthető és mennyiségileg változtatható organumává válik. Midőn tehát az iskola azon korban, melyben az általa végeredményként adandó műveltségi egész a classicus nyelveken és irodalmakon alapult, ezeket tette középső fokán nevelési eszközének, akkor nemcsak az élet igényeit elégítette ki, hanem eszméjének adaequat módon szervezkedett is.

Ámde azóta nagyot változott a világ!

A modern társadalom életviszonyai közt a meglévő munkakörök mindegyikében az egyedi jólétet biztosító és a közérdeket kielégítő tevékenység kisebb-nagyobb iskolai képzést követel. Ennek tapasztalata, valamint az iskola értékének a culturával emelkedő fölbecsülése, arra kényszerítette a gyakorlati politikát, hogy a közoktatás ügyét az államkormányzat korában kifejlett ágai közé egyenrangú társúl fölvegye. Jóllehet az elfogulatlan kritika készséggel ismeri be, hogy a jelenkor közoktatásának példátlan általánossága és alakgazdagsága első sorban a gyakorlati politika az iskola iránt a modern állameszme kifejlődése óta tanusított érdeklődésének köszönhető, az sem tagadható, hogy épen ezen politikai érdeklődés következtében érvényesülnek az iskola természetes egységét bontó és eszmei működését háborító tényezők is. A gyakorlati politika ugyanis nem annyira a nevelés ideálját, mint inkább a közjólét abbéli követelményét tartva szemmel, hogy megfelelően képzett egyének legalább azon munkakörökben működjenek, melyekben a szakképzettség hiánya nemcsak egyeseknek okoz azonnal érezhető és gyakran irreparábilis károkat, hanem a társadalmi egész fennállásának alapjait is ingatja meg: imperative igényli az iskolától, hogy növendékét mindenekelőtt ama munkakörökbe vágó positiv ismeretek összeségével lássa el, a kötelességérzet, a pontosság és rendszeretet, valamint a törvénytisztelet kifejlődését a tárgyilagos alapokon nyugvó és higgadt szigorral kezelt iskolai rend

hatásától várván. Minthogy az iskola eszmei feladata az életre előkészíteni és annak hiányában, mit az államkormányzat közoktatási ága követel senki a meglévő és az egyes által meg nem változtatható viszonyok közt az életre kellőképen előkészítve ninesen, az iskola iránt a szakképzettség és fegyvermezettség dolgában támasztott minden igény kétségtelenül jogos és föltétlenül kötelező.

Az életviszonyok ezen kényszere az iskolai nevelés egy részének annyi ágra való osztását tette szükségessé, a hány iskolai képzést okvetetlenül követelő munkakör keletkezett. És mivel a szakképzettség folyton növekedő gazdagsága és bonyolultsága megokoltnak látatja a föltevést, hogy elsajátítása irányának megfelelő iskolai előkészület és értelmi fejlesztés nélkül lehetetlen: a növendék beavatása a szakismeretek rendszerébe, az iskolai nevelés felső fokára került. De jóllehet a szakképzettség nélkülözhetetlen, még is csak töredéke a modern életviszonyok követelte műveltségi egésznek, mit ha az iskola meg nem ad, keveset ad. Ennek tapasztalata a szakképzettséget kiegészítő műveltségi többlet, az úgynevezett «általános műveltség» megadásának feladatát az iskolai nevelés középfokának juttatta szükségképen; mert erre sem alsó, sem felső foka nem volt volna képes; emez a szaktudományok terjedelmes fejlettsége, amaz a tanítvány értelmi fejlettlensége miatt. Mivel azonban a modern társadalomban ninesen munkakör, melyben az iskolai képzettség az egyéni tevékenység értékét nem emelné; de igen is van sok olyan, mely megfelelő szakiskola nélkül maradt, a mennyiben a haladás processusában beálló szükséglet kielégítésének eszközei ázonnal elő nem teremthetők: az ekként fölmerülő problema megoldottnak látszott, midőn a közoktatási politika a szakiskolákat nélkülöző munkakörök néhányában a működés jogosultságát a közép iskola sikeres látogatásához kötötte, a többire való előkészítés feladatát meg az iskolai nevelés alsó fokára hárította, mely ennek következtében szintén több különbözően tagolt ágra oszlott. De ennek érvényesítése az iskola természetes egységének fölbomlását és nevelése folytonosságának megszakadását eredményezte; mert ezen octroy az iskola előbb kialakult organumait más és más nevelési czélok valósitására kényszerítvén, valamennyi önálló és egymástól lényegesen különböző intézetté alakult, a nélkül, hogy egyikök is az iskolai nevelés eszmei feladatának megoldására képes egész iskolává vált volna.

Kétségtelen, hogy ezen alakzatok, melyekre az iskola az élet-

viszonyok nyomása alatt oszlott, többé föl nem adható vívmányul veendő; de ennek szükségszerűsége nem egyszersmind ok arra, hogy ama tanintézetek mostani szervezetükben és egymáshoz való viszonyukban megmaradjanak is; mert minél több tapasztalati tény bizonyítja azt, hogy a növendék egyéniségének fokozatosan emelkedő tökéletesedését még azon célok teljes elérése sem biztosítja, melyek a modern élet fejlesztette különböző és egymást megállapított sorrendben fölváltó iskolai intézetek nevelési munkáját irányítják, annál megokoltabb a föltevés, hogy ama célok nem vágnak össze azon közbeeső fokokkal, melyekre a növendéknek az emberi természet fejlődési törvényei által követett egymásutánban emelkednie kell, hogy az iskolai nevelés eszméjének megfelelő végcél el legyen érhető. De ha ezen föltevés alapossága márcsak azért sem tagadható, mert ellene föl nem hozható oly erős érv, mint a minő mellette az, hogy a növendéket átvevő felső intézetek nevelési eredményük hiányosságának főokát kivétel nélkül az átadó alsók nevelési munkájának elégtelen eredményében látják: akkor a végrehajtandó iskolai reform kérdésének nem lehet ez a helyes formulázása: a nevelési eszközök micsoda rendszere, tökélye és alkalmazása szükséges ahhoz, hogy az iskolai nevelést jelenleg végző intézetek mindegyike a történelmi processusban ráháramlott célt minél bizonyosabban elérje? — hanem ez: micsoda más célokat kellene az életviszonyok által az iskolára ostromolt, de a tapasztalat szerint kielégítő végeredményt nem biztosító mostaniak helyett az iskolai nevelést kezdő, folytató és végző intézetek elő tűzni, hogy ezek elérése egyszersmind az iskolai nevelés eszméjének megfelelő végeredmény elérésének is biztosítéka legyen?

A főgond ennek eldöntésében természetszerűen az iskola által adandó végeredmény tartalmának pontos és tiszta meghatározására fordítandó; mert a legtökéletesebb kivétel sem teheti jóvá a tévesztett conceptióból származó hibát.

Nem lehet vita tárgya, hogy az iskola elé valószínűsítés végett állított nevelési ideál praktikus értéke annál nagyobb, minél határozottabb és világosabb összefoglalása annak, mi az embert egyfelől egyéni jólétének erkölcsös fölépítésére képesíti; másfelől készségét a társadalmi kötelek lelkiismeretes teljesítésére biztosítja. Megállapításánál tehát nem ez az eldöntendő kérdés: miben áll az ember boldogsága és tökélye? — hanem ez: milyennek kell az iskolából kikerülő növendék egyéniségének lennie, hogy nevelő társadalma meglevő életviszo-

nyai közt boldogulhasson és a reá háramló kötelességeket teljesíthesse? De ha a nevezett ideál megalkotásánál ezen kérdés a kiindulási pont, akkor nyilvánvaló, hogy tartalmának alkotó részeit nem abstract elvekből, hanem a társadalmi viszonyokból és körülményekből kell deriválni; mert az emberi törekvés céljai és az ember rendeltetése felől kifejlődött különböző vélemények közül a köztudat csak azokat tartja elfogadhatóknak, melyek egyrészt annak kifejezői, hogy a társadalmon kívül vagy annak ellenére sem az emberi törekvés méltó céljai nem valósíthatók, sem az ember igazi hivatása be nem tölthető; másrészt annak, hogy az emberi törekvés, ha nem is legméltóbb, de kitől-kitől óhajtott célja az egyedi jólét, értve ez alatt a kedély azon derült hangulatát, mely a subjective megállapított szellemi és testi szükségletek kielégítésének eredménye; mi az ember igazi rendeltetésével, bármiben álljon is az, semmiképen nem ellenkezhetik.

A modern társadalomban az egyedi jólét megszerzésének és állandósága biztosításának nélkülözhetetlen föltétele, a tökéletes jártasság a társadalmi munkakörök valamelyikében; nemcsak azért, mert a vagyontalant a szükséges léteszközök birtokába juttatja, hanem azért is, mert általa nyílik meg mindenki előtt a jól végzett munka és hiven teljesített kötelesség örömeinek tiszta forrása, melyből ki-ki igyék, nehogy életétől elundorodjék, lévén a belőle merített ital a legjobb orvosság a «taedium vitae» elviselhetetlen betegsége ellen. Azonban a modern életviszonyoknak megfelelő nevelési ideál keretét korántsem tölti ki a szakavatottság. Egymagában ugyanis nem emeli az intelligentiát azon fokra, melyen az állam, az egyház a különleges nemzetiségi érdek és az általános művelődés és haladás, szóval a közélet egész mezején fölmerülő jelenségek megítélése, mérlegelése, egymásra vonatkoztatása és mindezek alapján összefoglaló világnézet megalkotása lehetséges. Már pedig az intelligentia ezen fejlettségének híján lehetetlen a védelem mindazon subversiv és mind az egyedet, mind a társadalmat közvetlen veszélylyel fenyegető áramlatok ellen, melyeket korunk mindent bonczoló és semmitől vissza nem riadó szelleme a tudomány, a művészet, a politikai és a hitélet terén megindított és a gondolatközlés és egymással való érintkezés példátlanul tökéletesített és sokszorosított közegei mindenhová és mindenki fölfogási köréhez vezetnek. A nevelési ideálban tehát a szakavatottság kiegészítője a philosophiai szellem, mint azon tulajdonság, melynek segítségével az igazsághoz vezető és a tévedések és lehetetlenségek

útvesztőjéből kivezető utat meg lehet találni. Amde a philosophiai szellem oly fegyver, mely forgatójára nézve válik veszedelmessé, ha kedélye nem bír az aesthetikai érzékenység azon finomságával, mely a valódi, az emberi vágyás és törekvés méltó czéljait képező életjavak élvezésére és becsbentartására okvetetlenül szükséges. Ennek hiányát nem pótolja sem az éles ész, sem a positiv ismeretek tömege; mert kit a gyönyör égető vágya megkap, azt még a közvetlen veszedelem tudata sem riasztja vissza az élvezettől. És hogyan álljon is ellen valaki a korunkban inkább mint valaha és raffináltabbul ingerelt érzékiség és önzés erkölcsrontó csábításainak? hogyan tűzhessen is ki magának méltó életecélokot, ha kedélye az igazi életjavak élvezésére nem eléggé érzékeny?! Nem lehet másként: vagy korán vész el a szenvedélyek örvényében, vagy későn veszi észre, hogy életét hiábavalóságokra pazarolta. Ellenben kinek kedélye sokkal finomabb érzékenységgel bír, semhogy az érzéki gyönyör közönséges illata kielégíthetné, nem csak a kisértést győzi le, ha néha botlik is, hanem akarati erélyét is csak méltó célok valóítására fordítja. Minthogy azonban az életecélok elérésének nélkülözhetetlen föltétele az akarati erély állandósága és ezt csak a kötelességérzet biztosítja; határozott cél elérése végett kifejtett tevékenység meg munka, melynek sikere a pontosságtól és rendszeretettől függ, a nevelési ideál keretéből sem a kötelességérzetnek, sem a pontosságnak nem szabad hiányozniok. Végre ha mindehhez sem megaláztatást, sem jogfosztást nem tűrő, mert annak belátásából fakadó törvénytisztelet járul, hogy az ember e nélkül mindent elnyerő ingoványra jut: akkor több mint valószínű, hogy az ekként kiképzett növendék az erkölcsi magatartás correctségének biztos alapzatául szolgáló ethikai meggyőződést is megszerzi, melyből ha nem, úgy sehonnan sem meríthető az akarati erő mindazon tömördek és egymással gyakran még collisióba is jövő kötelességek teljesítésére, melyek teljesítését egyrészt a közélet két nagy institutiója, az állam és egyház; másrészt a korunkat annyira befolyásoló nemzetiségi érdek és a közlelkiismeretnek tekinthető humanismus kitől-kitől követelik.

Vannak, kik a classicus ókor nevelési ideáljának megkapó varázsától nem tudván szabadulni, a modern iskolától is azt igénylik, hogy növendékét az emberi természetben rejlő összes szellemi és testi képességek egyenletes kifejtése és gyakoroltatása által oly egyéniséggé alakítsa ki, mely aztán mint nemünk tökéletes példánya nemcsak

nyugodtan várhatja be az élet minden lehető esélyét, hanem velük el is tud bánni, a nélkül, hogy plastikusan kidomborodó magatartásának egyensúlyát valaha elvesztené. Mások ismét, utánzásra méltó példaként, ama idők nevelését emlegetik, melyekben a társadalmi munkakörök az egyest védő és támogató, de szigorú fegyelmet tartó rendekké különödvén, nemcsak a rómaiak legszebb idejére emlékeztető becsületességet és igyekvést fejlesztettek, hanem a most elérhetőnél nem kisebb egyedi jólétet is biztosítottak; a nélkül, hogy ennek élvezését erkölcsrontó tanok és fölforgató törekvések zavarhatták volna; mert az egyház általánosan elismert tekintélye szabta meg az emberi dolgok fölfogásában és megítélésében követendő normát.

Noha ezen igények mindannyiszor jelentkeznek, valahányszor az iskolai reform kérdése föl van vetve; sőt azóta, hogy az iskola a társadalmi fejlődés irányításának leghatékonyabb eszköze, erős mozgalmakat is idéznek elő a közélet terén: a modern társadalom, annak élénk érzetében, hogy rendszere egészével és gondolkodásmódja irányával kiegyenlíthetetlen ellentétben állanak, még sem engedi meg végleges érvényesíttetésüket.

Az ember kiirthatatlan hajlandóságánál fogva a maga véleményét a másénál jobbnak tartani, újítást ajánló javaslat csak akkor számíthat némi figyelemre, ha nemcsak azt sikerül kimutatnia, hogy ajánlata fölmerült, de ki nem elégített szükséglet kielégítésének föltétele, hanem azt is, hogy mint ilyen, nem kevésbé fontos érdekek veszélyeztetése nélkül életbeléptethető. Nehogy tehát értekezésem komoly célra nem törekvő elmejáték maradjon, abbeli bizonyítási kísérletét, hogy az iskola az általa kielégítendő társadalmi szükségletét csak úgy elégítheti ki, ha növendékét a fenn körülírt ideál szerint neveli, ki kell egészítenem egyrészt a megállapított nevelési eszmény kivihetőségének, másrészt annak kimutatásával, hogy az értelmében reformált iskolának a mostaninál több előnye és kevesebb hibája lenne.

Akárhogy vélekedjék is valaki a követendő nevelési ideál tartalma felől, azt senki sem tagadhatja, hogy valósítása nem egyéb a növendék egyéniségének kialakításánál megfelelő nevelési munka által. Mint minden emberi munka, úgy ennek sikere is attól függ, azon egymásutánban és módon történik-e minden, mint a hogy azt a munka cél-

jának természete és realizálásának törvényszerűsége követeli. Mert ezen törvényszerűség a munkaközben kifejtett tevékenység által a munka substratumán a cél realizálása végett eszközölt változtatásokat oly hosszabb-rövidebb lánczolatná fűzi össze, melynek első eleme az utána következőnek közvetlen, a többinek közvetett föltétele; utolsó eleme az előzőnek közvetlen a többi előttelevőnek közvetett következménye; a középsők mindegyike meg az előzőre nézve következmény, az utána következőre nézve föltétel. És mivel a munka csak a lánczolat elemeit képező változtatások utolsójának eszközléssel változik át a munkacél gondolati képének megfelelő eredménynyé: a lánczolat elemeinek teljessége és egymáshoz való viszonyuk meg nem másulása egyszersmind az eredmény elérésének föltétele. De mivel továbbá ezen lánczolat utolsó szeme az által különbözik a többitől, hogy az egész munkát eredménynyé átváltoztatja, mire előzményeinek egyike sem képes: elseje meg az által, hogy nélküle a többi nem lehet, ellenben ő valamennyi nélkül: minden munka alapvető, közvetítő és eredményező részre osztható. A nevelési munkánál sincs másként. Minthogy azonban ennek substratuma a növendék eleven egyedisége; célja, a növendéket a tökéletesedés, a nevelési ideál által meghatározott fokra emelni; és ezen fok annak elérése előtt, melynek az eredmény közvetlen következménye, el nem érhető; emez pedig annak elérése előtt nem, mely neki közvetlen föltételen: a növendék ezen fokozatos tökéletesítés nélkül ép úgy nem nevelhető az ideál követelte személyiséggé, mint a hogy nem lehet senki jó tánczos, ki előbb állni és járni meg nem tanult és a tánczban előforduló mozdulatok begyakorlása által a tánczhoz szükséges ügyességet meg nem szerezte.

De ennek logikai fejtegetésénél sokkal fontosabb azon fokok mibenlétének meghatározása, melyekre a növendéknek a megjelölt egymásutánban emelkednie kell, hogy az iskola által végeredményként adandó műveltségi egész birtokába juthasson. Világos, hogy ezen meghatározásnak semmit sem szabad tartalmaznia, mi az emberi fejlődés törvényeivel ellentétben áll. Igaz ugyan, hogy ezen végzetes hiba alig kerülhető el végkép az ember fejlődésének processusára vonatkozó ismereteink hézagossága miatt: mindazáltal a psychológiában legalább azon hibák elkerülésére található útmutatás, melyek elkövetése az egész nevelési munkát teszi meddővé.

Hogy az ember különböző szellemi életnyilvánulásainak alanya ép oly egységesen és arányosan gyaporodik, mint a testi szervezet;

hogy a gondolkodás, érzés és akarás nem fejlődik egymásután, hanem együtt van meg a fejlődés minden phasisában; hogy együttességük daczára az egyik kiművelése nem involválja a másik tökéletesedését: oly tények, melyeket figyelmen kívül semminemű nevelési rendszer nem hagyhat.

Azon két határpont közé, melyek egyike előtt a nevelési munkát megkezdeni, másika után folytatni, közükben sem siettetni, sem lassítani nem lehet, az emberi fejlődés közönségesen gyermek- és ifjúkornak nevezett phasisai esnek. Az alkalmazkodás ezen phasisok előttünk ismeretlen, de úglátszik megmásíthatatlan törvények alapján kifejlődő specificus sajátágához a nevelési munka elrendezésénél, a siker egyik nélkülözhetetlen föltétele; mert sem a gyermeket az ifjú magasabb színvonalára fölemelni, sem az ifjút a gyermek alacsonyabb fokára leszorítani nem lehet úgy, hogy bennök pótolhatatlan kár ne essék. De ha ekként a nevelési munka által a növendék egyediségén a nevelési czél elérése végett eszközendő változtatások végrehajtásának idejét és módját az emberi fejlődés processusának egymásutánja és törvényszerűsége határozza meg, viszont ezen változtatások tartalma és alakja nem egyéb annak megjelölésénél, mi a czél elérésének logikai föltétele: akkor a tökéletesedés minden fokának mibenléte, melyekre a növendéknek successive kell emelkednie, hogy a nevelési ideál által megjelölt magaslatot elérhesse, nem egyéb a nevelési czél minden egyes logikai föltételének a nevelési munka által végrehajtott realisálásánál az emberi fejlődés törvényszerűsége meghatározta időben és módon. Ennélfogva a nevelési siker csak úgy következhetik be, ha a nevelési czél logikai föltételeinek mivolta és egymásutánja olyan, hogy mindegyikök valósításának szüksége a növendék fejlődésének azon phasisára esik, melyben ez a valósításukhoz szükséges tulajdonságokkal már bir; miért is a nevelési munka tervezete annál megbízhatóbb, minél jobban kiviláglik belőle, hogy az, mi elfogadott ideálja logikai föltételét képezi, az emberi természet fejlődésének törvényszerűségével összeegyeztethető.

Vajjon a szakavatottság kapcsolatban az intelligentia azon fokával, mely az igaz, jó és szép eszméjének korunkban kifejlődött tartalmán nyugvó világnézet megalkotására képesít; továbbá annak belátásából eredő fegyelmezettség, hogy a pontosság, törvénytisztelet és kötelességteljesítés nem nyűgöző korlát, hanem eszköz az egyes erejét felülmúló, de jólétére nélkülözhetetlen célok elérésére; végre

a meggyőződés, hogy az ember egyedi jólétet csak úgy éri el, ha törekvése czélja az, mi erkölcsi értékét emeli, azon ideal alkotórészeinek sora-e, melynek valósítását korunk életkörülményei követelik? — vita tárgya lehet; sőt a kérdés eldöntése abból is állhat, hogy egy ilyen nevelési ideál hézagos és hasznavehetetlen; de az, hogy logikai föltételei nivolta és egymásutánja, olyan, hogy mindegyikök valósításának szüksége a növendék fejlődésének azon phasisára esik, melyben az a valósításukhoz szükséges tulajdonságokkal már bír, ezen ideál logikai föltételeinek és a nevelési időhatárba eső életphasisok sajátosságainak analysisével kimutatható, a nélkül, hogy e végett a gyermek és ifjú természetrajzával és a követendő nevelési eljárás tervezetével elő kellene állni.

Szakavatottság a választott munkakörben szükséges positiv ismeretek rendszerének elsajátítása előtt; az intelligentia azon fokának kifejlődése, mely összefoglaló világnézet megalkotására képesít, a megismerési ügyesség megszerzése előtt, nem gondolható; ámde sem positiv ismereti rendszert, sem megismerési ügyességet el nem sajátíthat senki, míg mást érteni és magát megértetni, fogalmakat fölfogni és képezni meg nem tanul.

A belátás, hogy a fegyelmezetség nem nyűg, hanem eszköz magasabb czélok elérésére, csak annak közvetlen tapasztalatából meríthető, hogy csakugyan nincs másként a dolog; de ezen tapasztalat megszerzésének föltétele az alkalmazkodási készség objectiv rendhez általában.

Szilárd, az akarati erélyt fejlesztő és irányító meggyőződés, hogy egyedi jólét csak erkölcsi értékű czélokra való törekvés által érhető el, ezen törekvés és az általa elért siker boldogító hatásának megízlelése előtt lehetetlen; de mielőtt valaki megízlelhethné, fogékonynak kell már lennie nem-érzéki életjavak iránt.

Ennélfogva ilyen tartalmú ideál vezette nevelési munka alapvető részének feladata: növendékét fogalmak megértésére és képzésére megtanítani; objectiv rendhez való alkalmazkodásra készszé tenni; benne a fogékonyságot nem-érzéki életjavak iránt kifejleszteni.

Lehetséges e mindez a növendék azon életphasisában, melynek beállta előtt az iskolai nevelés meg nem kezdhető, és melynek elmulta után más nevelési feladat munkába vétele szükséges?

Az iskolai nevelésre már érett gyermek még mindenre kíváncsi, de nem reflectál semmire; kérdezősködik mindenről, de minden fele-

lettel beéri. Viselkedésében leplezetlenül tükröződik vissza folyton hullámzó kedélye, de állapotainak nyilvánításában félénk. Legyőzhetetlen, de iránynélküli mozgási ösztöne sem nyugton maradni, sem összefüggő cselekvési láncolatot véghezvinni nem engedi. Föltétlenül rendeli magát alá annak, kit megszeret, kegyetlenül bosszantja azt, kit meggyűlöl.

A hivatása magaslatán álló nevelőnek hatalmában áll tehát növendékét sok és különféle, de tervszerűen összeállított szemléletekhez és ismereti tényekhez juttatni; kíváncsiságát a hasonlók megkülönböztetése és a különbözők összehasonlítása által előbb érdeklődéssé, majd a lényeges összefoglalása és a lényegtelen elválasztása által reflexióvá fokozni és így fogalmak megértésére és alkotására képessé tenni. Ugyancsak írhatja azt, mi növendéke viselkedésében nem illő és fejlesztheti azt, mi illő; nyesheti kedélye fattyúhajtásait, nemesítheti a termőket. Parancsai és tilalmai, büntetései és jutalmazásai által a gyermekkor természetes félénkségét előbb engedelmességgé, majd megokolt szabályok érvényesítése által a statuált rendhez való önkéntes alkalmazkodássá változtathatja át; mi minden további fegyelmezésnek alapja. Végre a növendék erősen nyilvánuló mozgási ösztöne alapul szolgálhat oly gyakorlatoknak, melyek a test izmainak játékát az akarat uralma alá juttatván, az erőérzetet fokozzák; majd az elért testi és szellemi erő teljes kifejtését igénylő feladatok kitűzése által annak közvetlen tapasztalatára vezetik a növendéket, hogy testi és szellemi erejének használatából az érzékinél nem kisebb élvezet fakad.

A fejlettség ezen fokának elérése egy új fejlődési phasis kezdete, mert a ki elérte, már nem az a mi volt, de még nem az, mivé ideája szerint lennie kell; nem gyermek, de ember sem. A gyermekkor és a teljes fejlettség kora közé eső életphasist az ifjúkor.

Az ifjú már nem kíváncsi, de tudnivágyó; keveset kérdez, de a feleleten sokat okoskodik. Megállapodottságra törekszik, de nem bir indulataival. Szeretne valami rendkívülit tenni, de határozatlan, mind a cél mind az eszközök megválasztásában. Erejét túlbecsülván, kicsinyli az akadályokat. A valóság összefüggését nem értvén, képzelmi világot alkot magának; és a mit a valóságban eszményeivel összhangzónak vél, hol csodálata, hol tisztelete, hol rajongása tárgya; míg a velük ellentétéstől hol közönnyel, hol megvetéssel, hol undorral fordul el.

Jóra, rosszra egyaránt rábirható, de önszántából csak az általa elismert fölénynek hódol.

Az ifjúkor ezen sajátságai mellett a közvetítő nevelésnek olyan-
nak kell lennie, hogy egyfelől ezen sajátságokkal ellentétbe ne jöjjön;
másfelől mindannak valósitása legyen, mi az elfogadott ideál közvetet-
len logikai föltétele. Tehát a növendéket az előző phásisban elért
alapon annyira kell emelnie, hogy az emberi tevékenység ne csak egy,
hanem valamennyi körében az igazság megismerésére képes legyen;
továbbá alkalmat kell nyujtania azon közvetetlen tapasztalathoz, hogy
a pontosság, törvénytisztelet és kötelességteljesítés magasabb czélok
elérésének eszköze; végre meg kell vele izlettetnie az erkölcsi értékű
törekvés által elérhető sikerek boldogító hatását.

Minthogy ezt a növendék a nevelőtől készen nem kaphatja, sem
a maga erejéből akkorra, mikor már szüksége volna rá meg nem sze-
rezheti, és hozzá másként mint fejlődése törvényszerűségével összhang-
ban el nem juthat: az iskolai nevelés közvetítő része úgy kényszerül
az ifjúkor sajátságaihoz alkalmazkodni, mint a hogy az alapvetőnek
a gyermekkor sajátságaihoz kellett. Kielégíti tehát az ifjú tudnivágyát
és reflexióját táplálja. Temperamentuma hevét méltó tárgyra irányítja
és szilárdítja kedélye egyensúlyát. Oly tért nyit meg előtte, melyen
nagyratörésének mind czélját mind a hozzá vezető eszközöket megta-
lálhatja. Képzelmi világának eszményeit nem rombolja le, de analý-
sálja a realisálás föltételeit. Akadályok elé állítja, de legyőzésükben
segíti. Megismerteti az élet csábjaival, de ellenálló erejét edzi. Hódo-
latra nem kényszeríti, de a hódolatra érdemest elébe állítja.

De hogy a közvetítő iskolai nevelés mindezt megtehesse, czélját
is elérhesse, oly eszközt kell használnia, mely erre is, arra is alkal-
mas. Olyan eszköz, melynek termékenyítő hatékonysága az ember
egész lényére terjed és melylyel az ember fejlődését határozott irányba
lehet terelni: a munka. Hogy tehát az iskola feladatát nevelése köz-
vetítő részében megoldhassa, oly munkát kell növendékével végeztetnie,
mely míg egyfelől ennek szellemi szükségleteit kielégíti, addig más-
felől olyanná alakítja át, minőnek az iskolai czél kívánja.

Minthogy azonban nevelő hatással csak azon munka bír, melyet
az ember teljes odaadással végez, szükségletei kielégítésének nélkülöz-
hetetlen föltételét ismervén föl benne; a növendék tudnivágya és
reflexiója is arra veti magát leginkább, mi iránt érdeklődik; érdeklő
pedig mindaz, mi aspiratiójával bármily nexusban áll; ellenben tūrhe-

tetlen kényszernek veszi, ha olyat végeztetnek vele, minek hasznát célja elérésében át nem látja; és akarata ellenére senkit sem lehet tanítani: mindez azon következtetésre ösztönzi a gondolkodást, hogy a munka, melyet az iskolai nevelés közvetítő részeiben a növendékkel végeztetni kell, nem más, mint azon szakképzettség elméleti és gyakorlati elsajátításának a munkája, melynek végzésére a növendék, annak reményében, hogy általa jövőbeli társadalmi existenciáját biztosíthatja, önként ajánlkozik.

De ha az iskola a szakképzettség elsajátításához szükséges tanulást nevelési eszközzé teszi, akkor növendéke tanulmányozását úgy kell vezetnie, hogy a tökéletesedés azon fokára emelkedjék, mely az iskolai nevelés eredményező részének alapja. Nem tekintheti tehát feladatát megoldottnak ha növendékét választott munkaköre elméleti és gyakorlati ismereteinek rendszerébe beavatta ugyan, de az igazság általános megismerésére nem képesítette, mert valaki tudhat számtalan igazságot a nélkül, hogy az igazság megismerésére képes volna. Ennélfogva megismerteti növendékét az igazság kriteriumával, de nem úgy, hogy a tudomány által megállapított axiómát egyszerűen ráoctróyalja, hanem tanulmánya olyatén elrendezése által, hogy ennek következtében a tanulmányozó a maga erejéből abstrahálhatja az igazság kriteriumának tartalmát. Erre minden tudomány igazi tanításánál van alkalom; mert az igazságnak elismert alapok bármelyikével bizonyítsa is tartalmának igazságát a tudomány, ezek mirdegyike csak annak kifejezése, hogy az igazság azon következetesség, mely gondolható tartalmat egyáltalán létesít, az észrevevés folyamának változó játékát a kölcsönös föltételezettség megbízható alapjára fekteti, minden föltételt következményével kapcsol össze és a jelenség egészét a valóság összekötöttségébe hozza. És a ki ezen következetesség mibenlétét egyszer fölfogta, annak jó szeme lesz mind jelenlétének mind hiányának észrevevésére és elég intellectuális ereje a világot kormányzó törvényszerűség már kiderített részének egész megértésére.

Az ilyen tanulmány munkája továbbá kitűnő eszköze a fegyelmelésnek; mert a tanuló oly célra törekedvén, melyhez az út nem ismeri, önként és föltétlenül rendeli magát alá az iskola vezetésének, azon meggyőződésben, hogy így legrövidebben, legkönnyebben és legbiztosabban éri el célját. És minél inkább erősíti meg az iskola a belé helyezett bizalmat annak bebizonyításával, hogy az általa elrendelt teendők egymásutánja és módja nem az önkény ötlete, hanem a

tanuló által óhajtott czél-elérésének nélkülözhetetlen föltétele, melynek meg nem tartása esetében a czélt sem lázas türelmetlenséggel idő előtt elérni, sem apathikus tétlenséggel valaha kívárni nem lehet: annál biztosabban számíthat nemcsak arra, hogy növendéke kész mindazt úgy és akkor végezni amint azt tőle kívánja; hanem arra is, hogy ez a munkaközben szerzett tapasztalat alapján az iskolai rendelkezés igazi okát megértvén, arról győződik meg, hogy az ember szabadon tűzhet ki ugyan magának czélokot, de valóításuk munkájában pontosan kell alkalmazkodnia a világrend társadalmi és természeti mechanizmusának törvényszerűségéhez.

És mivel végre a növendék az iskola vezetése alatt végzett munkájával értékben emelkedő sikereket arat és ezek értékével a kíséretükben járó gyönyör is fokozódik: magát a munkát kedveli meg, fölszervén benne a forrást, melyből az érzékiség mámoránál többet erő élvezet meríthető. Ha ehhez aztán annak belátása is járul, hogy az ember erkölcsi értékű társadalmi tevékenységével nemcsak a maga jólétét mozdítja elő, hanem egyszersmind azon javak megszerzésében és megőrzésében segédkezik, melyek megszerzése és tökéletesítése minden emberi közösség valódi czélja: akkor a kötelességérzet kifejlődése és megszilárdulása biztosra vehető.

A fejlettség, melyre a növendék a szakképzettség elsajátításának munkája által emelkedik, lehetővé teszi az iskolai nevelés betetőzését. De mivel az ember csak annak igazságában bízik föltétlenül, mit saját gondolkodásával ismert föl igaznak; törekvése tárgya is csak az, mit magára nézve értékesnek tart: az iskola ne octroyáljon növendékére philosophémákat és maximákat, hanem képesítse ilyenek önálló megalkotására. E végett ismertesse meg mindannak tartalmával, mit az ember intellectuális és aesthetikai, jogi és polgári, vallási és erkölcsi tevékenysége által elért; tárja eléje ezen eredmények összefüggését, kölcsönös föltételezettségét és értékét mind az egyedi, mind a társadalmi életre nézve; mutassa meg neki, hogyan alkotható ennek alapján, kirekesztésével annak, mi az embert hiábavaló ábrándok, kielégíthetetlen vágyak, meddő törekvések örvényébe sodorhatná és befoglalásával annak, mit az ember annak élénk érzetében, hogy különben élete érthetetlen és értéktelen játék lenne, óhajtani, remélni és hinni kénytelen, — oly világnézet, melynek világánál, ha egyéb nem legalább a révparthoz vezető életút megtalálható és veszélyei fölismérhető.

Az ekként berendezett iskola, nevelése minden fokán egy és ugyanazon végcélzt tartván szemmel és nevelési eszközeit növendéke fejlődési phásisainak sajátosságai szerint változtatván: nemcsak az iskolai nevelés veszendőbe ment egységét és folytonosságát állítaná helyre, hanem elkerülné azon hibát is, mely az érvényben levő iskolai rendszer meddőségének legfőbb oka.

Ugyanis a mostani iskola nevelése alsó fokán azon ismereteket lévén kénytelen tanítani, melyek minden munkakörben szükségesek; középfokán meg azokat, melyek nélkül a legtökéletesebb szakképzettség is elégtelen; végre felső fokán azokat, melyek az egyes munkakörök speciális ismereti szakjához tartoznak: nevelési eljárását sohasem határozza meg a növendék testi és lelki fejlődésének törvényszerűsége és a nevelés eszméje, hanem a tanított tárgyak természete és a társadalom abbéli követelménye, hogy munkaköreinek mindegyikében szakképzett egyének működjenek. Már pedig akárhogy vélekedjek is valaki a műveltségről általában és az «általános műveltségről» különösen, azt senki sem tagadhatja, hogy a tudás egymagában még nem műveltség.

De mivel az iskola a rákényszerített feladat terhe alatt nevelése alsó fokán a gondolkodást ki nem fejlesztheti, középfokán a tudományt alkotó ismereti tények belső összefüggését föl nem tárhatja; felső fokán nem a növendéket, hanem a tudományt tanítja: tökéletes szakképzettséget sem adhat, mert egyszerre el nem érhető, mit egymásután el kell érni. És ha még is akad, ki ennek daczára művelt emberré lesz, a szót igazi értelmében véve, úgy az nem az iskola érdeme, hanem a kivételes természetek azon kiváltságból eredő szerencséje, hogy a ferde nevelés káros hatásának ellenállhatnak.

Jeszenszky Dezső.

A KÖVETKEZTETÉS LÉLEKTANA.

A lét és a gondolat közé mindig tátongó ür látszik elhelyezkedni, valahányszor vagy az egyiket, vagy a másikat következetes végletei felé nyomozzuk. Annyian próbálták meg már e kettőnek, mint olyan-
nak egyik a másikából való levezetését, vagy legalább kölcsönös össze-
függésük és viszonyuk kimutatását, de alig lehet mondani, hogy az
valakinek sikerült volna. Egyes korszakok, vagy egyes gondolkodók
inkább az uralkodó áramlatot, vagy a vélejtés ösztönét követve csat-
lakoztak hol egyik, hol másik jelszó alatt vitézkedő táborhoz. Nap-
jainkban is így van az, azon egy különbséggel, hogy a lét positivitása
vagy megfordítva a positivitás (objectivitás) létezésének elmélete nagy
lendületet nyert a természettudományok tanai révén; kivált azoknak
és a kísérleti vizsgálatnak alkalmazása által az emberegyedre, ana-
tomiai és animalis képességeire és erőjelenségeire. Egy nagy serege a
természettudósoknak evvel a böleselet terére lépett mintha a kettő
(a természettudomány és a böleselet) közti válaszfalakat lebontania
sikerült volna. És csakugyan a mit Lotze, Fechner, Helmholtz, Wundt,
Spencer H., Ribot és mások nagy számának kísérleti kutatásai eddig
az ember sensitiv és perceptiv tehetségeiről és erőjelenségeiről positiv
módon kimutattak, a legelfogultabb figyelmét is kell hogy felköltse.

A siker bátorságot szokott adni. Ilyen bátorság lelkesítette Binet
Alfrédet, a ki a böleseleti rendszerek legformálisabb, majdnem a meta-
physika határánál terjeszkedő tanrészleténél: az okoskodás, vagy
következtetés alakjánál fogott hozzá az experimentáláshoz. Feré Ká-
rolylyal, a híres Salpetriére kórház gyakorló orvosával kivált a tébo-
lyodottakon és hypnotisált egyedeken meglepő physiologiai megfigyélése-
ket tettek. Binet pedig, kivált Psychologie du raisonnement ez. érdekes
művében sorolja fel kísérleteinek eredményeit és a következtetés hagyo-
mányos alakját magyarázza általuk. Erről akarunk bővebben értekezni.

Az érzéki észrevevés physiologiai processusa régóta egyeki volt a kutatók és bölcselek legérdekesebb tételeinek. Azonban csak e században alkalmazták rája és az azt eszközlő érzékekre a természet-tudomány kísérletezésének beható módszerét. Már Herbart vonta a matematikát lélektani tanulmányai körébe. Figyelemre méltó mégis csak újabban Fechner, Helmholtz kísérletei és Bain, Spencer, Ribot és mások rendszeres összeállítása folytán teremtettet. Binet ezekhez csatlakozik. Munkáját az észrevevés (perception) meghatározásával kezdi. Természetes, hogy a physiologiai terminusok és meghatározások teljes közepében forog. «Az észrevevés (tehát) vegyes állapot, cerebrosensorialis jelenség, a mely az érzékek tevékenysége és az agy visszahatása folytán alakul» (Psychologie du raisonnement 11. l.). Ez a physiologiai meghatározás. A lélektanikához előre bocsát több tapasztalati jelenséget, topikai példákat, a közönséges hallucinacio történetéből és úgy az észrevevést az illusiók tág mezejére kiterjesztve eme physiologiai definitióját adja: «processus az, mely által a lélek egy érzéki benyomást betölt egy sereg képpel» u. o. 13. l.). Ezekre a képekre ugyanis vezet vissza az észrevevést, mint elemekre.

Az észrevevés ilyen analysise után kiterjeszkedik elemeinek: a *képeknek* (image) szélesebb körü méltatására. Egy általános elvnel fogva a képek, vagy képzetek gondolataink érzéki ugyan, de nélkülözhetetlen anyagát képezik. Binet-nek itt előadott megjegyzései nagyban összeesnek avval, a mit legujabban Ribot Th. Psychologie du l'attention cz. fölötte tanulságos művében a *monoideismusról* és a *polyideismusról* felhoz. A figyelem és emlékezés tünetényei több typusát engedik megkülönböztetni eme képeknek. A képek ilyen typusai közé tartozik a *közönyösség* typusa (type indifferent), a *látás* (t. visuel), *hallás* (t. auditif), *mozgási* (t. moteur) typus. A képek ezen főbb alosztályait érdekfeszítő észleleti példákkal (a bécsi kereskedő esete, Vernet H. Doré hypertrophiái) világítja meg. Különböben csak némi gondos önmegfigyelés is képes bárkit is az ilyen megkülönböztetésre vezetni. Mindez a képek illusztrálására van felhozva, melyeknek physiologiai meghatározása a következő: «a kép egy tünetény, mely kifolyása az agy központi kéregrétegei felébresztésének» (u. o. 33. l.). Ilynemű physiologiai természetét a képeknek több észlelt eset a hypnosis megfigyeléséből a histerikusok atrophíája vagy hypertrophiájából, achromatopsiából s több hasonlóból bizonyítja.

Ilyen beható elemzés által mintegy elkészíti és praeparálja magá-

nak az anyagot további következtetéseihez. Az észrevevés elemi részeit — a képeket — tisztába hozva, annak folyamatát összeszerkeszteni igyekeznek. Itt is a titokzatos hypnosis bámulandó eseteit hozza fel, szinte kifogyhatatlan az ilyenekben. Műve másik részében a képeknek az érzetekkel való összefüggését tárgyalja (images qui sont associées à des sensations). Az általa felsorolt hypnotikus esetek ugyanis hivatva az érzetből a képhez és megfordítva a képtől az érzethez való átmenetet feltüntetni. Ilyen a többi közt az, midőn az egyed elé egy fehér lapot tesznek és megsúgják neki, hogy ez az ő arc képe. A szeplős leány oly élénken látta a fehér lapon az arcát, hogy a szeplős helyek sokasága miatt panaszkodott. (56. l.) Még a szemre való nyomás következtében jelentkező kettőzés, vagy a tükörben való visszaverődés tüneténye is beáll, nem kis bámulatunkra. Ney tábornok, ki a börtönben volt és a salonba, neve felkiáltására bejönni látszott, szintén ide tartozik. Ezen esetek feltüntetik a könnyű átmenetet az érzettől a képhez és megfordítva; ez az észrevevés mechanizmusát is leplezi le némiképp. Innen jogosan következtethetünk, hogy az észrevevés összetétel által létesül, a mint benne több vagy kevesebb képbelső rokonságuknál fogva egyesül. Ezen képcsoportokban felmerülnek azonban olyanok is, melyek már megelőzőleg felidézettek, vagyis megszerezettek, mint azt a felhozott esetek bizonyítják, így az észrevevés «csak a jelennek a multtal való egybevetésének egy neme». A képzelődés hypertrophikus esetei, az élénk képzelődő tehetség illúziói lépten-nyomon szolgáltatnak erre megvilágító példákat. Binet itt kivált Feré vizsgálatait hozza fel.

Ezeket előrebocsátva a kérdés természetéhez közelebb férünk az által, hogy az eddigiek alapján az észrevevés folyamatát, a mint az egész képsorozatok csatlakozása, a megfigyelés és behozás (inference) közben létrejön, kimutatni lehet. A megismerés genesisé identikus ezen észrevevés létrejöttével. A megismerésben pedig a következtetés, vagyis maga az okoskodás és különösen annak hagyományos syllogistikus alakja rejleni látszik. Kimutathatni ezt a fentebbieknek folytatólagos analysisé által. Itt felhossa a narancs szemléletét. Már a felfogó érzékeink többsége magával hozza az észrevevés fokozatosságát, continuousát és ebben foglalt több-kevesebb phasist. Egy ily narancs láttára, ha ugyan már ismeretes előttünk, felébred bennünk nemcsak a színe és nagysága, de ízének, súlyának, belső szerkezetének tipikus képe. Honnét vannak ezek a pusztá látásnál? Nem máshonnan, mint csak

az emlékezetben tartott megelőző képek felébresztéséből származhatnak. Spencer kilenczven éves, a ki házat épít miért abszurd? Mert ily, korról a közeli halált kapcsoljuk össze. Mindez a legszemtűnőbb következtetés. Itt ez legalább ama benső hasonlatosság által eszközöltetik, mely az emlékezés és érzékelés képei közt fönnáll. Bármely formális syllogismus összehasonlítva a fentnevezett perceptiók folyamatának egyes mozzanataival kideríti, hogy 1. eme két tény a közvetített (mediate) megismeréhez tartozik. Mihelyt egy személy jövődő halálát állítjuk támaszkodva mások példáira: ez határozott előrelátás. Szintúgy midőn mi egy narancsot megpillantunk és azt annak lenni erősítjük, akkor egy lelki működés közben végig haladunk a megelőző tapasztalatainkon. 2. «Ezen két működés, melyet összehasonlítunk azon közös vonással bir, hogy bizonyos megelőző intellectualis állapotokat, azaz visszaemlékezéseket feltételez.» (78. l.)

Tagadhatatlan tehát, hogy mindkettőnél ugyanazon formális elemeket: az *előzményeket* (praemissa), a *közvetítő* elemet (terminus medius) és a *következtetés* új elemét kimutatni lehet. Binet ezen alkalommal Helmholtz nézeteire is hivatkozik. És Helmholtz csakugyan mondja is «A különbség a logikusok következtetései és az inductiv okoskodások közt, melyeknek eredménye napvilágra jut az érzéki felfogás által nyert szemléletében a külvilágnak, úgy látszik csak külsőleges, és abban áll főkép, hogy ama elsők a szóbeli kifejezésre képesek, az utóbbiak nem, mert náluk a szavak helyett csak az érzetek és az érzetek visszaemlékezései szerepelnek. Éppen abban, hogy az utóbbiak szavak által körül nem írhatók, fekszik ama nagy nehézség még beszélni is a lelki tevékenység eme teréről.» (Populäre Vorträge.) Itt igazat kell adni úgy Helmholtz-nak, mint Binet-nek, mert eme állításaikat, kivált a siketnémák példája igazolja, kik nem gondolkodnak szavak, hanem igenis gondolkodnak, következtetnek, okoskodnak érzetek, képek és egyéb rendelkezésükre álló jelek által.

A közönséges syllogismus formáját és formai tagoltságát véve alapul Binet egy kis polemiát tart Spencer H. ellen és Mill St. pártjára áll a syllogismus azon elemzését illetőleg, mely szerint Spencer annak elemi összefüggését merő kettős tagú viszonyításra vezeti vissza és így egy ismertből egy ismeretlenre való átmenetbe helyezi a következtetés lenyegét, holott Mill St. három tag mellett foglal állást. Minden szarvas állat kérődző; ezen állatnak vannak szarvai; tehát ezen állat kérődző. Spencer itt két-két összehasonlítást talál. «De

Mill felelhetne volna neki, minden szarvas állat bir határozott tulajdonokkal, melyek azt kérődzővé teszik, de az általános eszme, melylyel birunk ezen tulajdonokról, közös ezen állatokkal, az valamennyire nézve ugyanaz és így arra jutunk, hogy a következtetés (két-két tehát négy) terminusát háromra reducáljuk.» (92. l.)

Magát az észrevevés tényét szemügyre véve, a mint az az előbbi példákban feltüntetve volt, be kell vallani, hogy főképen három *formalis* főelemet kell benne megkülönböztetni. Az egyik az új, ismeretlen, érzékek előtt álló tárgynak fogalma; a másik a már említett visszaemlékezésnek sorozata, a harmadik a köztük és az új objectum között felmerült, a szellemünk tevékenységében megszülemllett hasonlatosság. Mindazáltal jól meggondolva a dolgot, annyiban látszik kijavítandónak a három terminus elmélete, hogy ezek csak methodikus osztályozásai, a nem három, hanem kivált az észrevevésnél jelentkező és a praemissákat helyettesítő, igen nagy számú képsorozatnak. Bármely észrevevésnél tehát több elem működik közre, és számít, de a *figyelem* terjedése szerint összevonható, a mint ezt Ribot említett művében kimutatta.

Legyen szabad ezt a közéletből vett egy-két példával megvilágítani. Ha valaki egy könyvben olvas és egy lapot hirtelen fordítva a következő oldalon egy az egész lapra terjedő *l* betűt látna, mely annyi sok más *l* betűtől, melyet már olvasott csak nagyságra nézve különbözik, egy sajátságos, idegen hatás alatt a kérdéses betűt százféle másnak, mint merő cursiv betűnek tartaná. Legyen felhozva egy másik a hallási typusosztályából. Egy falúsi fiatal ember a városba jön, a ki a városi óra ütését addig még nem hallotta, ámbár az óráról elég határozott fogalma van, az óra első ütésére a figyelem egész hosszú láncolatát ébresztené fel benne a hallási képeknek, melyek között nehezen tudna választani. Mindkét esetben tehát a felélesztett képeknek nagy a sokasága és csak a figyelem túlsulya választ egyet, vagy mást a sok közül az új érzett tárgy észrevevéséhez praemissául. Szóval az észrevevés elemeinek, háromnál föltétlenül nagyobb számát kell felvennünk.

Binet munkája negyedik fejezetében az észrevevés, illetve az okoskodás (következtetés) elemeinek összefüggési módjáról, azoknak mechanizmusáról bővebben értekezik. Következetes analtikai eljárásához híven az észrevevésnél általános vonásokat keres, melyek annak elemeinél kimutathatók. Baínnak azon megjegyzéséből indul ki, hogy «a tettek, érzetek, gondolatok, vagy emotiók iparkodnak felélesztetni azokat,

melyek hozzájuk hasonlítanak a megelőző benyomások és állapotok közül» (Sens et l'intelligence). A physiologiai psychologia egy nevezetes és elég általánosan alkalmazott törvényét: az *összeömlést* (loi de fusion) veszi kiindulási pontnak. Weber nevezetesebb kísérleleit érintve elmésen felhasználja a zootrop, thaumatrop, phenakisticop és egyéb physikai készülékek szerkezetét és optikai rendeltetéseit. A hypnosis számos esetei, a közönséges hallucináció példái, Ribot «Maladie de la memoire» cz. művének ide tartozó idézetei és saját tapasztalása folytán a képeknek hasonlóságukon alapuló sorakozását határozza meg. Saját tapasztalatából felhozott eset az emlékezés tüneményeiből és elgyengüléséből az, midőn Truchy névre akart visszaemlékezni, de azt csak a közbeeső és mindinkább hasonló másnevek felidézésével tehetta meg. Kezdve Mornyn, Mouchyn, Souchyn, Crouchyn át Truchyra jutott. Nem kevésbé érdekesek Maury észleletei, melyeket ez magán tett elalvás és félbeszakított álmodozások közben.

Visszavezetve mindezt az öntudat átmeneti állapotára, újra hangsúlyozza az észrevevés három elemét. Ezeknek *formalis természete* ki van már emelve. Bármely észrevevés folyamata, synthesise ezen elemeknek, azt a következő formulában kifejezhetni.

$$A-C$$

a hol A képviseli a tárgy tényleges érzetét C pedig az izom és tapintás képeinek csoportját. B fogja jelenteni a megelőző látomány emlékezeti képét a hasonlatosságot A és B között.

$$A=B$$

Hozzá járulván a közbeeső, a hasonlatosságot közvetítő képesoport, az egész folyamat lesz:

$$(A=B-C)$$

Ezen képlet feltünteti tehát az észrevevés három elemét és azoknak összefüggését, vagyis összműködésének mechanikáját.

Az összeömlés törvénye, a mely oly nagy fontosságú bárminemű psychologiai tünemény kimagyarázásánál egyszersmind physiologiai kapcsot képez a képek sensitiv genesisére és csoportosulására nézve. Azonban egy észrevevés létesüléséhez feltétlenül még egy másik neme a képek csoportosulásának kivántatik, a mi éppen az észrevevés lényeges körülményét is teszi ki egyszersmind. Az összeömlés fennáll és érvényesül a már percipált, elsajátított képek között; az, a mi az új kép látását, érzékelését közvetlenül létrehozza, az objectum közvetlensége és annak az előbbi rokon képeket követő *egymásmellettisége*

(contiguité). Ezt és a similaritást (Sully nyomán) állapítja meg és tünteti fel, mint bármely észrevevés két lényeges feltételét. Ezen két kellék tagadhatatlanul szükséges bármínemű perceptio létrejöttéhez, mert a hasonlóság nélkül nem történik összeömlés és egymásmellettség nélkül nem érvényesül a hasonlóság, vagy összeömlés cselekménye.

«Meg vagyunk győződve, hogy most felállíthatjuk a következtetés mechanizmusának elméletét; csakugyan azon feltétel alapján, hogy minden perceptiónál van egy átmeneti állapota az öntudatnak (*B*), a mely kapcsol szolgál az érzék benyomása (*A*) és a közbehelyezett képek (*C*) között, minden világossá lesz: ez a feltétel olyan, mint egy szó, ha egy csonka szöveg közé van ékelve, visszaidézi az értelmet» (134. l.). A perceptio cselekménye elejétől fogva átmenetté lesz az ismertből az ismeretlenre a hasonlóság segítségével. — Binet jogosan nagyra tartja a hasonlóság tulajdonságát, mert egyedül ez, mint fentebb mondja, egyengeti az utat a megismerés és észrevevés felé, sőt majdnem kizárólagos közvetítője. Így azonban némi engedményt kénytelen tenni Spencer H. javára, mert a két-két kép közti bármily hosszú sorozati összekapcsolásra csak azon hasonlóság elegendő, melyet ő annyira kiemel. Azért a tulajdonképeni actiója a következtetésnek és a perceptiónak e szerint még is csak két és nem három között operál. Nem határoz, ha az előbbieket egyike egy más újjal és úgy tovább vetítettetik egybe. James W. okoskodási elméletében és a hasonlóság szerinti csoportosítás, mint Binet készséggel kiemeli, az ilyféle következtetés fő elemét képezi.

Következnek a végkövetkeztetések az eddig mondattakból. Fentartva a perceptio kiemelt három alaki elemét, átlag a perceptio és a logikai következtetés csak két véglete a tünemény hosszú sorozatának és mihelyt a sorozat közepére helyezkedünk, találjuk a behozást (inference), a mely mind a kettőt magában foglalja. (144. l.) Annyi ugyanis tény, hogy szigorúbb analysis mellett összes tudásunk alapelveiben az érzéki észrevevés alaki és tartalmi anyagával dolgozik, abból mintegy tudásunkat alakítjuk, mintázzuk. Áll ez nem csak ismeretünk készletére, de akaratunk folyamatára és eredetére nézve is. «Az akarom,» mondja Ribot «indokolja a helyzetet, de nem teremti azt meg». Tudásunk nagy része, azok szerint, melyek eddig kiemeltettek, úgy alakul meg és oly állandó csoportozatot képez, a minő csoportozat alakjában teremtett, vagy szerezett meg. Az érzékekkel való következtetés rudimentalis, de ősi alakú típusát képviseli minden más következtetésnek. Ezeknek következtetési módja szolgál nemcsak

mintául, de úgy látszik végleges igazolási okmányul minden más következtetésre nézve. Binet vallotta és gyakorolta analysis további lejtőjén föltétlenül azon határokig tévednének el, a hol az ember egyed physiologiai értelemben vett fejlődésének menetét és egyes mozzanatait számba kellene venni, a mint ezt ő maga is egész eddig, legalább futólagos pillantással tenni látszik, a midőn az állat létérti küzdelmében a következtetést tartja legszükségesebb és legtermészetesebb eszközének.

Binet, mint láttuk az észrehevés következtetésénél a *hasonlóságot* (similarité), tehát a képek és objectumok *minőleges* tulajdonait és megjelenéseit tartja vezérelvének. Ezen körülmény fontos reánk nézve, midőn az észrehevés következtetését a formalis, hagyományos syllogistikus következtetés alakjával összehasonlítani szándékozunk.

Az iskolai gondolkozástanok és módszerek következtetési formulái között kétségkívül a legrégibb a syllogismus. Már Aristoteles az első analytikáiban kimerítően tárgyalta a már nála megállapított három formuláját. Látszik, hogy az ő idejében, minden bizonyára a megelőző sophisticai iskolák előmunkálatai nyomán a syllogistikus következtetés már egészen befejezett argumentalis forma volt. A sophisticai szóviadatok voltak azon mező, melyen a szóval, majd írásban való érvelés termett meg. A ki ily okoskodással fellépett természetesen tárgyára, annak vitatott tulajdonaira és fogalmaira nézve már tisztában volt, az argumentatio csak meggyőzés céljából eszközlött mesterséges szerkesztés volt. A syllogistikai következtetés exact és átlátszó szerkezete folytán ezredéveken át kedvelt érvelési forma volt. De legelső idejétől kezdve csak a meggyőzés fegyvere eszköze gyanánt tekintetett, később annyira uralkodó lett, hogy kizárólagos gondolkodási módszernek tartatott. A mit nem lehetett a syllogismus hármas, később négyes formulájába önteni, a tekintélyek és tanok előtt tudásnak, vagy tudománynak nem tekintetett. A gondolkodás és evvel közvetített megismerés egészen a prioristikus szabályrendeletek sugalma alatt állottak ezen idők véleménye szerint úgy, hogy a gondolkodó emberegység még psychikus eltérései sem vétettek a gondolkodás menetének combinatióiba. Sajátságos, úgy mondják, és abszurdum a gondolkodás szabályait a lélektanból levonni, az éppen annyi volna, mint historiából az erkölstant bevezetni!

Mindazáltal már jó régi idő óta kétségen hívül volt helyezve és a mindinkább gyarapodó természettudomány vívmányai és naponkint szélesbedő ismeretei által bebizonyítva van, hogy a gondolat, ismeret,

észrevevés, következtetésnek termőföldje, napja, éltető, teremtő eleme az emberegység lélektani álláspontja, vagyis állapotai szerint módosuló *képességei és tehetségei*. A merő formális, hagyományos syllogistikai következtetés valóban mint gyermekjáték kezdett tekintetni, legfeljebb a retorikák és stylistikák méltatták még figyelemre annyira mennyire kimért előadási alakja kedvéért. Volt mindazáltal mégis mindig és van is komoly böleselők nagy száma, kik a syllogistikus következtetés formái tökélyét, — a mely csakugyan meg van benne — nagyra tartották és netáni hiányait és hibáit szorgalmasan kiküszöbölni iparkodtak.

A syllogismus előnyeiről és hibáiról eddig sokat irtak. Kivált Mill St. fényesen bizonyította be, hogy a következtetés mindig egy ismertből egy ismeretlenre vezet, a syllogismus három terminusa pedig mind ismert, mert a végtag is az előtagokban foglaltatik, tehát már mint ismert feltételeztetik. A mit egy syllogismus útján megismerünk, nem új *qualitativ* valami, mert ilyesmi a praemissákban már ismertnek állítatik, de hamarább *quantitativ* és pedig azért, mert ha minden ember halandó és rájövök, hogy Socrates is halandó, evvel a halandóság *qualitativ* mibenlétét egy szemernyivel sem ismertem meg jobban, hanem csak azt, hogy a halandósággal bíró lények száma egygyel: Socratessel több; ez merően *quantitativ* megismerés; jobban mondva *számlálási* cselekmény. Áll ez kivétel nélkül bármely syllogismusra nézve egyaránt. Egy másik körülmény is ide tartozik és nem kevésbé fontos. A *collectiv* nevek, mint ember, állat stb. több, ugyanazon minőséggel bíró egyedet foglalnak egybe. Erre nézve tisztában van és volt úgy a logika, mint a grammatika is. Azonban Aristotelesnél találni a *collectiv* nevek egy sajátos meghatározását, midőn ugyanis a kategoriák öt fejezetében az állagról értekezve mondja, hogy «az egyes ember nem foglalja magában az embert általában». Ezt csak úgy lehet érteni, hogy Socrates, Plato stb. nem képviselik az egész emberi természetet, annak összes jellemvonásait, de csak az átlagos embernek rájuk eső részét. Tehát Socratesben vajmi kevés van az egész emberből; X számú embernek és emberi természet foglalatának csak egy parányi $1/X$ részecskéje.

Ezt, így véve, félre nem lehet érteni. Most csak azt találok különösnek, hogy Platóról, Socratesről szóló syllogismusok, hogy értik a praemissák egyikét: a banális «de Socrates stb. ember?» Ha Plato, Socrates stb. csak $1/X$ részét foglalja magában az emberi vonások összegének, hogy lehet tudni, hogy az átlagos ember egyetlen vonása; a halandóság, annyi sok közül éppen Socratesben vagy Platóban talál-

ható? Mill St. a tapasztalásnak egyesről egyesre haladó menetének természetéből, még határozottabban kimutatta a syllogismus legalább egyes alakjainak, vagyis nem annyira alakjainak, de ezeknek egyes esetekre való kevésbé helyes alkalmazását. A mi pedig Socrates, Plato stb. emberi tulajdonságainak $\frac{1}{X}$ -ségét illeti, erre illetékesnek nemcsak a logikát, de a helyes grammatikai érzéket is tartom, hogy azt eldöntse és indokolja. Igaz ugyanis, hogy a teljes átlagos emberiség, differentiatiojának végtelenségig menő alakulataiban nem egyben, de valamennyiben foglaltatik, de föltétlenül van olyan vonás, mely minden egyesben ugyanaz, és a melynek felismerésére Platót, Socratest stb. ép oly embernek tartjuk, mint bármely mást. A dolgot tehát más oldalról is lehetne tekinteni és mondani: az emberi *lényeges* vonások x, y, z s valamennyiben ugyanazok, a mire nézve egymástól eltérnek, az csak a ráadás a közös vonáshoz, csak azon felül szerzett valami. Ezer ember együttvéve nem emberebb, mint egyetlen egy közülök. Így pedig Plato fogalma terjedelmesebb, általánosabb volna, mint az *ember collectiv* szó fogalma. Magok a logikusok is, szinte önkénytelenül jóváhagyják ezt, mint a praemissák terminusai melé: minden, néhány, egy sem s egyéb *quantitativ* értelmű jelzőket használnak, helyben hagyva a *collectiv* fogalmak szűkebb terjedelmét és ráutalva ezen *quantitativ* jelzők által a syllogismus merően *quantitativ* ismereti értékére.

A szavak ilyféle *quantitatio*ja eszünkbe hozza azoknak igazi tartalmát és értékét, a mennyiben ugyanis a fogalmak jegyei főkép azok minőleges természetük jelzésére alkalmazvák. Azonban könnyű belátni, hogy a szó, nagyon is mesterséges jel arra nézve, hogy a fogalom gondolatbeli tartalmát és így minőségének *complexum*át adja vissza. Ugyanazon szó, más-más ember, más-más körülmények közt alkalmazva mást jelent, A helyzet, a hang, a szándék módosítja, főleg *qualitativ* értékét. Érzékeink közvetlen *productum*ai az *érzetek* sokkal gazdagabb és terjedelmesebb készletben állanak rendelkezésünkre, mintsem hogy azoknak megfelelő szómennyiséggel is birnunk lehetséges volna. A szavak ilyképen a jegy értékére szállanak le. Csak a *pathos*, az irány gazdagítja, növeszti némikép a tartalmukat. Ezen tekintetben szavaink inkább *objectiv* fogalmaink jelölésére alkalmasak. Minél *objectivebb* és a *quantum* kizárólagos értékéhez inkább közeledik a fogalmunk, annál hivebben és teljesebben adja azt vissza a neki megfelelő szó.

A szó tehát, mint jel, ebben az irányban közeledik az *objectiv* fogalmak azon régiójához, melyben a fogalmak merő, külsőleges, qua-

litásokban szegény, vagy azoktól egészen ment, egymáson kívül levő objectumok jelölésére, szóval a számlálásra szorítkozunk, azaz a tér és idő mozzanatainak egymásmellettségéhez és egymásutánjához. Nagyban megkönnyebbül itt a következtetés és okoskodás cselekménye. A mint ugyanis tapasztalatunk tanúsága szerint a mennyiségek számlálása teljesíthető egyes megállapított, conventionális műveletek alakjában, ép oly könnyű azok jeleivel való combinatio. A létmozzanatok legobjectivebb, a tapasztalás legelső kiindulástól ismétlődő számlálási eljárásának módszerei az ilyenmő fogalmaknak megfelelő jelek szerkesztése quantitativ egységek, egyenlőségek szerint való összevetése. És ez az a tér, a hol a kérdéses syllogistikai csoportosítás fölényre kiváltképen érvényesül. Az ellenállhatatlan számtani műveletek praecisításával való némi rokonság az, a mi a syllogismus erejét és becset eddigelé biztosította. A számjegyek, mint pusztá mennyiségek jegyei, fölötte alkalmasok a quantitativ kérdések és azok megfejtési menetének jelölésére. Ámbár találni egyedeket, kik füttyöt vetnek a trivialis műveletek hagyományának és szervezetük eredeti és mindenestre szokatlan jelenségekép más útat és módot tudnak bárminemű számtani kérdés megfejtésére.

A szives olvasó az eddigiekből is kivehette, hogy az észrevevés következtetése és a syllogismus között azon, tüstént szembetűnő különbség van, hogy míg amaz, mint láttuk, főleg a hasonlatosság révén, tehát *qualitativ* jelek nyomában halad, addig emez egész meggyőző erejét a matematikai műveletekkel való rokonságában találja; tehát csak *quantitativ* téren mozoghat. Ez egyébiránt rég elismert és bebizonyított tény, és itt csak a dolog fontossága miatt némi új alakban akar feltüntetve lenni.

A matematikai következtetésnél, mint az előbbiekből kivehető, a jegy külsőlegessége összeesik tökéletesen a fogalom külsőlegességével.

A szó, vagy más jel és a megfelelő fogalom közötti ilyenmő identitás lebeghetett az angol logikusok azon része előtt, kik a syllogismus kizárólagos quantitativ természetét helyes érzékkel kifejtették és azt csakis mint ilyen quantitativ viszonyban álló jelek, vagy szavak összevetése által iparkodtak tökéletesíteni. Az inductio hivei könnyen, talán nagyon is könnyen tuladtak rajta, de a dolog még sem volt oly megvetendő és a tekintélye régibb, mintsem hogy nem találkoztak volna, kik a syllogismus természetébe mélyebben pillatva, azt az igazi alakjára nem törekedtek volna visszavezetni. Innét a formális logikának az inductionistákkal szemben felmerült újabb len-

dülete, különösen Angolhonban. Liard L. «Les logiciens anglais» ez ismert művében kimerítő áttekintést nyújt a formális logikának kivált a quantificatio irányában történt fejlődéséről.

A syllogismus kizárólagos formális természete még szembetűnőbb lesz, ha azt az inductio újabb módszerével hasonlítjuk össze. A következtetés menete, kiindulási alakja, a jegyek vagy a szavak értelme és tartalma, sőt a jelentés terjedtsége szerint érvényesül. A quantificiáló jelzők majd minden syllogismusban találhatók. Liard szerint Bentham és Hamilton vetették föl a kérdést ezen alakban először, és ez utóbbi, mint ismeretes, a syllogismus quantitativ természetében megnyugodván, azt az ismert *praedicatumi quantificatio* által tisztán quantitativ formája szerint igazította ki. Az ily eljárás által a syllogismus a matematikai operatiók közvetlen szomszédságába került, s nem lehet csodálni, hogy a szakszerű matematikusok (Morgan, Boole, Stanley, Jevons) az alkalmat mohón ragadták meg: a számtani műveletek formáiba átönteni a formális okvetés operatióit. Tették ezt bizonyos matematikai hyperaesthesissel. A mit az elemző matematika csak subtilist, kápráztatót, merészet ismer, azt állították elő. Bámulatosan finom értelem nyilatkozik bennük. És ha az ismeret és a tudás minden forrása már ki volna merítve, legtanácsosabb volna náluk keresni a fogalmak ilyen tiszta alakjaival, azaz jeleivel való ügyes szerkesztés módját, mert ők csak a már ismert és némiképp megállapított itéleteket és tételeket képesek a számtani művelet ráadására illeszteni. Egyébiránt tökéletlenül, mivel egyik a másikat javítja és pedig abban az irányban (mint például Jevons St., Boole), hogy nemcsak átlagos, hanem részletes itéleteket és tételeket is lehessen így kezelni.

Ha a szavak ilyen számtani jelekhez hasonló mérő mennyiségi viszonyra utaló kifejezések volnának, bizonyára a quantitativ formális logika nemcsak legelmésebb, de a leghasznosabb találmány is volna. Mint tudjuk azonban a szavak nemcsak holt jegyek, de az *élő ember-egyed* gondolatainak, illetve fogalmainak nyilatkozatai és állapotai szerint végtelenig módosíthatók.

A szavaknak, mint a fogalmak ilyen lélektani jeleinek méltatása azonban legottan áthelyez minket a nyelvbölcselet mezejére, a hol főképen azon kérdés tisztáztatik: mi a szavaknak, mint kifejezésbeli jeleknek fogalmi tartalma? Ezen a téren válik el a logika és a lélektan közös ügye és úgy a következtetés lélektani fontossága is.

A nyelvtudósok körében ilyenén kutatásnak munkája már régóta folyamatban van. Egy pedig a tekintélyesebbek közül: Müller M. már önálló, a nyelvészet alapelveire fektetett bölcséleti rendszerrel is lépett a nagy közönség elé. Erre vonatkozó munkáját Pozder Károly az imént ismertette az «Egyet. Phil. Szemle» 1890. évi nov. füzetében *Das Denken im Lichte der Sprache* (aus dem Englischen übersetzt v. E. Schneider 1888) cz. műben a nyelv természete és eredetének problémái tekintetéből, főleg a gondolkodás alakja és menete körül állít fel egynehány figyelemre méltó tételt. Kivált (a mint ezt különösen Pozder ismertetése adja) az érzetek (sensations), észrevéések (percepts), és a fogalomalkotás (conception) külső jegyekben, vagyis szókban (nomina, azaz verba) való szerkeztését és alakulását illető nézetei függenek össze tárgyunkkal, illetve e következtetés lélektanának kérdésével. Ámbár Müller szerint a szavak közvetlen tárgyai a gondolkodásnak, mégis megengedi, hogy szók nélkül (a mint azt mi is tartjuk) is lehetséges a gondolkodás. Meg kell még jegyezni, hogy főleg Noire L. nyomán a szók eredetét a clamor concomitansban és ebből lett clamor significansban keresi.

Müller itt érintett nézeteit csak azért hozzuk fel, hogy kimutassuk a logika közös ügyét a nyelvtudománnyal és ennek kapcsán a lélektannal. Azonban a logikai következtetés ügyében is sokat jelent a szavak jelentésének nyelvtudományi kutatása és azoknak ősjelentésre, sőt magára a lélekből eredő genesisére való visszavezetés, mivel a fogalmak és ezeknek termő ágya: a képzetek és észrevéések, melyek a szavak, mint jelek alatt rejlenek logikai természete és így a kérdéses lélektani következtetés ügye ezen a téren nagy világosságot nyerhet. A szót itt tehát, mint *előt*, mint a képzet és észrevéés megtestesülését, annak ezekkel való bizonyos fokú azonosságát kell figyelembe venni. Kizárni akarjuk a szavak formalis természetének egyoldalúságát, minővel a quantificalo logikusok foglal kozni akarnak. Magától értetődik különben, hogy ezen formalis, bevégzett értéke a szavaknak nem kis szerepet játszik a szavak jelentőségének, fejlődésének és átalakulásának nyomozásánál, csak hogy ez az emberi szellemre és a változó lelki állapotokra vonatkozó folytonos szemmeltartással történhetik egyedül.

Általában véve a nagy ür némi betöltésére, mely a psychikus gondolati operatiók és a formalis, bevégzett szavakkal illetve szóbeli terminusokkal való következtetési eljárás között tátong, egyik közve-

tító segédeszköznek a nyelvtudomány böleselete kínálkozik. Ha ugyanis a formális quantificáló syllogismusok végső hatásától visszafordulnak magában a lélekben véghez menő következtetési és észrevevési cselekményekhez, minőkről Binet szóba vett művében értekezik: akkor ezen az úton a nyelvtudomány elvei és módszerei fonálán határozottan közelíthetünk a célba vett irányunk felé.

A formalis következtetés, vagyis a syllogismus alakjaival és természetével azért foglalkoztunk hosszasan, hogy annak elemeit, alkotórészeit és azok csoportosulását, a következtetést előmozdító viszonyát megismerhessük és hogy azokat lélektani következtetés elemeivel egybevetíthessük. Valóban szörnyű a távolság a kétnemű következtetés elemei között. Mint láttuk a quantificatio logikája merő, pusztá számjegyekkel, rokon jegyekkel elégedik meg, csak legyenek képesek a fogalmak mennyiségi terjedelmét és viszonyát megjelölni, a *mathesis* conventio útján könnyen lehet jutni, másrészt az észrevevésnek létrejötté vagyis a spontán módon véghezvitt következtetés elemei az ember egyednek magának, egyes szemlélt *képek behatása* alatt *megfogamzott képességei és tehetségei*, bizonyos tekintetben az ember egyed maga. Hi-zen Binet így is határozza meg az észrevevés következtetésének cselekményét: «a következtetés az öntudat két állapota közé való elhelyezkedés az öntudatnak egy másik állapota segítségével, a mely hasonlít az első állapothoz, a mely a másodikkal társul és a mely összeömlődvé az elsővel összetársítja azt a másodikkal.» (141. l.)

A kétféle következtetés különböző elemeinek ilyen összehasonlítása nagyban teszi felfoghatóvá azok különleges és egymástól eltérő természetét. A formális logika az ember állapotaihoz képest csak a fogalmak jegyeivel dolgozik és a fogalmak mennyiséges terjedelmét inkább, mint minőleges voltát képes feltüntetni. Láttuk azt a syllogismus hagyományos alakjának fontosabb megfigyelésénél, sőt még behatóbban a quantificáló logikusok példájából, kik alaposan megértették a peripatetika syllogismus mibenlétét. Láttuk a szót is, mint jegyet és meggyőződünk, hogy az a minőség jelölésére inkább, mint élő szó, mint az élő emberegyed változó lelki állapotai szerint módosuló közvetlen jegy alkalmas és képes a vele összefüggő képeknek, fogalmaknak minőségét visszaadni.

Az élő szónak ezen qualificáló természete utal a következtetés pszichologiai eredetére és alakjára. Ha a mathesisben a fogalom külseje a jegy külsőségével összeesik, úgy amott a fogalom jegye,

a kép összeesik a gondolkodó emberegyed állapotával, azaz vele együtt. Binet a különleges eseteket, a hypnosist, somnambulismust, az illúsió, a histeria példáit is fejtegetései körébe vonta, mivel a lélek észre-
 vevő képességei ezeknél helyenkint izolálva és túltengve működnek. Akárminemű állapotok közt jön azonban létre az észre-
 vevés, az tagad-
 hatatlanul a következtetés, habár öntudatlan műveletét hozza létre. Sőt bizton lehet állítani, hogy ez magva, őstypusa, a formális syllo-
 gistikai következtetésnek is. Binet még tovább megy és leszáll, külö-
 nösen az összeömlés törvényének magyarázatában a physiologia mély-
 ségibe és az észre-
 vevésnél fő szerepet játszó hasonlatosság felmerülését: a fogalmak és képek spontán illusorius társulását, használva a jég-
 képződés szép példáját (Tyndal La lumier), az agyvellulák szomszédos,
 összefüggő és a képek rokonsága folytán rokon együtttható működé-
 sében és a központok (sieve) kölcsönös összeténykedésében keresi. Evvel
 természetesen a psychikus élet legbensőbb közepébe helyezi át észre-
 vevéselemeit és a képzeteket azoknak synthesiséből mondja szárna-
 zottaknak. Binet szerint (Wundt nyomán, a ki a lelket következtető
 lénynek definiálja) a szellemi életműködés kivonata, központja, a test
 physiologiai állapotaival parallel módon fejlődő ténykedés: a követ-
 keztes. «A psychikai minő ég hasonlósága physiologiai correlativu-
 mának bírja a központok identitását» (167. l.).

Már most csak az a kérdés, minő véleménynyel kell lennünk a
 kétféle következtetés egymással szembe állított előnyeiről. Binet maga
 is elismeri a logikai öntudatos következtetésnek fölényét (la superi-
 orité) az észre-
 vevés öntudatlan, spontan következtetésével szemben. És ha egész munkáján végig tekintünk, úgy látszik, hogy a formális
 logikai következtetés, a syllogismus *előmintája* szerint bonczolta, osztá-
 lyozta és csoportosította az észre-
 vevés következtetésének elemeit is. Azt már feljebb fölemlítettük, hogy az észre-
 vevés következtetésének hármas
 eleme inkább *formális* osztályozása a nagyszámban jelentkező, de sokszor
 figyelmen kívül hagyott elemeknek. A similaritás tulajdonsága és annak
 felmerülése a fő formális e em csoport és a mint azt Binet is helyenkint
 hangsúlyozza az egyedüli medium a következtetés létrejötténél, a hol
 ily módon mindig két-két kép, képezet stb. között érvényesül, ki nem
 zárva, hogy a sorozat folytatódhatik. Nézetünk szerint lehetséges lett
 volna az észre-
 vevés következtetésének mintája szerint a formális logikai
 következtetést elemezni. Akár hogy hasonlítjuk is egymással és ipar-
 kodnánk levezetni egyeket a másikából, annyi mindenestre ered-

ményül kitünnék, hogy úgy az egyiknek meg van a maga, szellemi életünk természetében gyökeredző megmásíthatatlan állandó jellege és hogy az pszichikai létünk alaptulajdona, mint az is, hogy a bizonyítás és meggyőző előadás szolgálatában alkalmazott formális syllogismus is annál hasznavehetőbb, minél jobban visszaadja az észrevevés következtetésének ősalakját és természetes menetét.

Záradékol még csak az említendő meg, hogy Binet nagy sikert aratott eme munkájával és hogy ezen a téren, t. i. a gondolkodás és következtetés lélektani elemzése mezején a gondolatok, fogalmak, következtetések nem egy oldalról lesznek és már vannak megvilágítva; a gondolat és a positiv vagy objectiv lét közti összefüggés kérdésére új fény derül, sőt talán az ezredéves vita tárgya: a nominalismus és realismus konok problémája, ha nem megoldva, de legalább helyesebb felfogás stadiumába terelve leendő.

Beljak B. Pál.

ÉRTESÍTŐ.

Aristotle on the Constitution of Athens. Edited by F. G. Kenyon, M. A., Fellow of Magdalen College, Oxford, Assistant in the Department of Manuscripts, British Museum. Printed by order of the Trustees of the British Museum at the Clarendon Press. Sold at the Museum and by Longmans, Quaritch, Kegan Paul, and Henry Frowde. 1891. L. II. és 190 p. 8°.

Kritik der Staatsformen des Aristoteles, von Julius Schwarcz. Mit einem Anhang enthaltend die Anfänge einer politischen Literatur bei den Griechen. Vermehrte Ausgabe. Eisenach. Verlag von J. Bacmeister 1890.

A philosophiai világnak nagy eseménye van. Mint a napisajtó is regisztrálta már, előkerült Aristoteles egyik elveszett műve, mely Athen alkotmányát és alkotmányának történetét foglalja magában.

A papyrusra irt szöveget, a fent czimzett első műben, sajtó alá adták s Kenyon gondos tannimányt irt bevezetéskép elé. Mindenekelőtt leírja az előkerült kéziratot, azután előadja a hitelreméltósága mellett szóló okokat, végül pedig vázolja a szöveg tartalmát, kimutatván egyúttal, hogy az új okmány mennyiben tágitja, vagy javítja Aristoteles politikájáról eddig birt ismereteinket.

Az a mód, a melylyel a kiadó tárgyát kezdi, már szerénységénél fogva is, igen alkalmas, hogy az olvasót ügyének megnyerje. Ezt mondja:

«E bevezetés csupán az első szó ahhoz a tárgyhoz, melyhez az utolsó szót majd csak sokára fogjuk kimondani. Az egész mű minden irányú vitára nyujt alkalmat s oly kérdéseket vet föl, melyeket csak a közvélemény oldhat meg, miután a világ valamennyi tudósa megvizsgálta tárgyát. E kiadás legfontosabb feladata: maga a szöveg, melynek hű visszaadására minden gondolható mód el volt követve... A többi, a mit az olvasó itt kap, nem más, mint az új szöveg

megbecslése a már ismert atheni történetekre vonatkozó okmányok alapján».

Meg kell még jegyezni azt is, hogy a könyvben sehol sincs említés téve arról, hogy micsoda forrásból került elő az új irat. Ide vonatkozólag Scott, a British Museum kéziratőrének azt a kurta nyilatkozatát találjuk: «The unique text in the British Muzeum Papyrus CXXXI». Ez elhallgatás oka abban van, mint ezt a «Times» megjegyzi, hogy a British Muzeum előjárói a forrás megnevezésével nem akarják szaporítani ama különben is súlyos akadályokat, melyek az Egyiptomból várható régi kéziratok felfedezésének és megszerzésének útjában állanak.

Azt a kérdést, mely főként a philologusokat, köztük remélhetőleg a mi philologiai társulatunkat is, bőven fogja foglalkoztatni: Nem koholmány-e az Aristotelesnek tulajdonított ez új szöveg, mi ezúttal se helyen mellőzhetjük. Külső, de főként belső hermeneutikai okok lesznek hivatva e kérdésben a végső szót kimondani. Mi ezúttal csupán jelezni kívánjuk, hogy Kenyon, a kiadó, fölveti a kokolmány kérdését is, s egyúttal el is mondja, miért tartja a British Muzeum papyrusát valódinak. Ezek közül csak egyet, az általánosabb érdekűek közül, mely egyúttal a szöveg jellemzésére is tartozik, említünk föl.

A British Muzeum CXXXI. számmal jelölt papyrusa mind a két oldalon be van írva. A papyrus előlapján egy Vespasian uralkodásának tizenegyedik évebeli egyiptomi mezőgazdasági hivatalnak jelentése olvasható. A papyrus hátsó lapján van az a szöveg, mely az Aristotelesnek tulajdonított szöveget tartalmazza, mely Athen történetét foglalja magában. A szöveg eleje hiányos, vége pedig romlott. Az Aristotelesnek tulajdonított szöveg négy különböző kézírás jellegét viseli magán. Betűi s rövidítései azonban sokban megegyeznek az előlap kézírásával.

Ha már fölvetjük a koholmány kérdését, úgy ezelőtt az alternativa előtt állunk: A papyrusnak vagy mind két oldala koholmány, vagy pedig az előlap valódi, csupán a hátsó lap a koholmány. Bajos megmondani, hogy az alternativa két fele között melyik a kevésbé valószínű. A Cicero-féle: Cui bono? alig alkalmazható bármelyik félre, minthogy a föltételezett hamisító nagy munkájáért semmi nyereségre sem számíthatott, legfőlebb a beirt papyrus piaczi ára. Ha mégis koholmánynak kellene tartani a szöveget, úgy okvetlen azt kellene föltételezni, hogy a koholó nagyszerű irodalmi tréfát akart

üzni a British Muzeum tekintélyeivel, azt tételezván föl rólok, hogy nem lesznek képesek megkülönböztetni egy a XIX. század végén készült koholmányt egy, valószínűen az első század végéről származott eredeti kéziratától.

Feltűnik, hogy az új irat stylusa folyékonyabb, mint az eddig ismert aristotelesi iratoké. Ez iránybeli különbséget könnyen arra magyarázhatnók, hogy az új szöveg csakugyan nem Aristotelestől származott. De óvakodni kell az ily gyors következtetéstől. Szükséges ugyanis megemlékezni Cicero egy passusáról, melyben Aristotelesnek előadása az ékesszólás arany zuhatagához van hasonlítva — *flumen orationis aureum* — mely hasonlat az eddig ismert aristotelesi iratokra kevésbé alkalmazható. Egy más helyen pedig azt mondja Aristoteles irányáról Cicero: «*Dicendi incredibili quadam quum copia tum etiam suavitate*». Bajos volna elhinnünk, hogy e magasztalással azokról az iratokról szólt volna Cicero, a melyekben az *εντελέχεια*, a *τὸ τὴν ἐννύ: nehéz értelmű kifejezések fordulnak elő, mely utóbbinak magyarázására Hermolanus Barbarus, renaissance-kori író az ördögöt hívta segítségül. Azt kell hát inkább föltételeznünk, hogy Cicero vagy nem tudta, hogy mit beszél, vagy pedig ismert olyan, később elveszett aristotelesi iratokat, melyekre a töntebbi jellemzés valóban ráillik. Ilyen pedig a kezünk alatt levő, újonnan előkerült szöveg.*

Áttérünk most a szöveg tartalmának rövid vázolására. Tagadhatatlan, hogy a tartalom érdekel bennünket első sorban, már akár Aristotelestől eredt légyen ez az irat, akár egyik tanítványától. A tartalom két részre különül.

Az első részben az író előadja Athen alkotmányának történetét a legrégebb időktől fogva az atheni democratia megalapításáig. A kézirat kezdete kiányos lévén — és pedig úgy látszik, hogy eredettől fogva hiányos, mivel romlás nincs a szövegen — a jelenlegi szöveg a Cylon összeesküvés leírásának következményével kezdődik.

A második rész az állam hivatalos testületeinek részletes leírását foglalja magában, úgy, a mint e hivatalok az író idejében léteztek. E részből sok elveszett, bennök a törvényszék eljárásának leírása. A mi azonban megmaradt, az rendkívül érdekes. Így például felette tanulságos amaz értesítése, melyről egyébként is tudtunk már, hogy az atheni democratiában a közhivatalok legnagyobb részét sorsolás által töltötték be, viszont választás útján nevezték ki a katonai tisztségeket, a hadsereg felügyelőséget, annak a külön kezelt,

pénztárnak hivatalát, mely pénztárból a szegény polgárok színházi beléptidőjait fedezték, s a közkútak felügyelőségét. Ez utóbbi három hivatalra a hivatalnokokat azonfölül minden évben újraválasztották. Hasonlókép tanuságos, hogy még néhány példát idézzünk a könyv gazdag tartalmából, a szegényekről való gondoskodás központi hivatalának leírása; a piacszabályozás, a súlyok és mértékek fölött való felügyelet; s a hamisítás minden faja ellen való óvakodás; az utcák szabályozása stb., melyekből a mai közhivatalok is sokat tanulhatnak. Mind e részleteket mellőzve a könyv első részére térünk át, melyből sok új dolgot tanulhatunk Athen alkotmányának történetére nézve.

Az értekezésnek ez a része mellőz minden anekdotaszerű, vagy festői leírást. Alcibiadest alig említi. Periclest úgy mutatja be, mint azt az államférfit, a ki kifejlődésre juttatta Athen democratiáját, melynek bajait politikai képességével s személyes befolyásával enyhítette. Az alkotmány szempontjából kevesebb fontosságot tulajdonít Themistoclesnek mint Aristidesnek, kit, az antidemokrata párt vezérét, úgy mutat be, mint az állam demokratikus irányának fejlesztőjét. Solonról, az atheni demokratia valódi megalapítójáról élesen kiemelkedő képet fest, melyet politikai költeményeiből vett gazdag idézetekkel színez. Új s érdekes világításban tűnik itt elő Draco, Solon megelőzője. Dracot eddig inkább törvényreformatornak tekintettük, mint alkotmány reformatornak, a ki a meglevő törvényeket és szokásokat codificálta, kit szigorúsága tett a későbbi idők előtt hirhedtté, noha a szigorúság az idejebeli durvasággal függött össze. Draco tényleg politikus is volt; ő iparkodott elejét venni a szegények és gazdagok közötti antagonizmusnak, mely forradalommal s anarchiával fenyegetett. E célra azt az eszközt választotta, hogy a kormányban, születésre és vagyonra való tekintet nélkül névleg mindenkinek helyet engedett, a ki fegyverviselésre volt képes. Ez volt a magva a későbbi ecclesiának; s Draco egyuttal egy tanácsot is alkotott, mely Solon alkotmányában nyert aztán határozottabb alakot. Az aristokratia azonban tényleg megtartotta döntő hatalmát az areopagusban; a nép sérelme inkább a rá sulyosodó terhek, mint politikai jelentéktelensége ellen irányúl. Draco úgy találta hogy a politikai reformok nem elegendők a lényegökben közgazdasági bajok orvoslására, miben számos követőkre talált a későbbi államférfiak közt. A Draco után fönmaradt gazdasági bajok hozták létre a Solon-féle hires seisachteiat.

Solon azonban nem volt megelégedve a gazdasági bajok enyhi-

tésével. Elérkezett az idő további politikai reformokra. «Solon alkotmányának demokratikus iránya három pontban jelölhető meg» mond a kezünk alatt levő szöveg. «Az első megtiltja a pénzkölcsönzést a személy biztonságára; a második biztosítja a törvényszékekhez való fordulást bárkinek, a ki sérelmet érez; a harmadik, melyből a tömeg legtöbb erejét merítette, a dicasteriumra való hivatkozás joga a hivatalnokok végzései ellen, a mennyiben a nép volt a szavazás ura s így az állam parancsolója.» *Κύριος γὰρ ὢν ὁ δῆμος τῆς ψήφου κύριος γίνεται τῆς πολιτείας.*

Legyen elég egyelőre ennyi a nagybecsű könyv bemutatására. Sokan, sok szempontból fogják még azt, talán nálunk is, tanulmány tárgyává tenni. Még ha bebizonyodnék is, hogy nemzetünk philosophiai tanulmánykedve nem támadt föl, lesznek politikusok, historikusok, filologusok, kik nem elégednek meg azzal, hogy Aristoteles újonan fölfedezett iratát merő külföldi tarlózás után fordítsák hasznukra. Az egyetemi élet szabadsága és függetlensége kell hogy megtartsa, sőt a mainál is jobban kifejleszse tevékenységét s erre, a többek közt, hálás alkalom kínálkozik a középiskoláinkból joggal kiszorulóban levő görög irodalom intensiv munkálásában.

Nem ugyan az egyetemi körökből, de azért nem kevesebb illetékességgel tárgyalja hosszabb idők óta egy magyar írónk, fájdalom jobbára német nyelven az ógörög, s ebben főként az aristotelesi literaturát. Természetesen Schvarcz Gyuláról van szó, kit hazánkban okvetlen első sorban érdekel az Aristotelesnek tulajdonított, újonan föltalált előbb említett könyv. Sőt joggal kérdésbe tehető, hogy egyáltalán van-e valaki az összes graecophil tanárok és írók közt — s most nem csupán a hazaiakról szólunk — kit közelebbről érdekelne a British Museum kiadványa, mint épen Schvarcz Gyulát.

Nem akarjuk e mindenkép jogosult föltevésünk bizonyítására Schvarcz valamennyi munkáját elősorolni. Csupán egyre hivatkozunk, a tavaly megjelent: Aristoteles államformái kritikájára. Ki ne látná be, hogy Schvarcz Gyula e műben, de egyéb műveiben is, névleg a nagy jelentőségű Democratie-jában ép oly határozott, mint indokolt álláspontot foglal el az aristotelesi iratok kérdésében, mely álláspontja őt ellentétbe hozza ugyan a legkiválóbb Aristoteles-tanulmányozókkal, egy Susemihl-lel, egy Oncken-nel, egy Barthélemy St. Hilaire-rel. egy Bluntschli-val, egy Zeller-rel stb., mindamellett ez az ellentét nem esik rovására beavatottságának s esetleges győzelmének.

Úgy maga ez álláspont, valamint érvei részben a philológiára, részben az államtudományokra tartoznak. Főnt idézett művében a 74 lapon Schvarcz Gyula így szól: «Aristoteles műve (a politika) nagyon becses kincstára az alkotmánytörténeti adatoknak, melyeket ugyan Aristoteles legnagyobb részben már számunkra elveszett politikai íróktól kölesönözhetett, de melyek mégis azért oly becsesek előttünk, mert a hellenek politikai irodalmának egyéb, Aristoteles által használtatott termékei, Platóról nem szólva, sovány töredékekben maradtak ránk. Aristoteles politikájának nyolcz könyve az alkotmánytörténeti adatokon kívül egyéb becses megjegyzéseket is foglal magában, nevezetesen: az állam természetéről, az államhatalomról, a középosztály jelentőségéről, mindenekfölött az államforradalmakról és okaikról, mely megjegyzések annál becsesebbek ránk nézve, mennyivel több okunk van panaszra fakadni egyéb görög állambölcsek politikai iratainak elveszéseért. Azonban Aristoteles politikai műveinek oly fogyatkozásai is vannak, melyek látására az avatott szem a történeti előadás legnagyobb részét is kritikátlanul fogja tekinteni. Már maga a szöveg el van romolva, és pedig annyira, hogy nem vagyunk tisztában a könyvek sora felől, sem a felől, hogy fordulnak-e elő, vagy nem csorbák a szövegben. Ez a ránkmaradt szöveg — mely valószínűen az atheni többé-kevésbé értelmes tanulók füzetgyűjteményénél alig egyéb — annyi zavaros anyagot foglal magában, hogy a mai philologiai nagyra becsülendő hangyamunkásság daczára, az államformákra vonatkozó tan igen bizonytalannak tekinthető; mert mindenféle ellenmondástól, s felötlő képtelenségektől hemzseg. A politika kritikai vége hiányos, szakadozott, felületes és még így is jobbára irodalomtörténeti kohlmányokra támaszkodik . . .»

Látnivaló, hogy Schvarcz Gyula kritikájának éle épen azon pontok felé irányul, melyekre az előbb említett, újonan előkerült szöveg van hivatva valamelyes világosságot vetni.

Joggal elvárhatjuk, hogy Schvarcz Gyula az új irodalomtörténeti adataira vonatkozólag is állást foglaljon s igen kívánatos, hogy állásfoglalását a magyar irodalom tekintélyének emelésére használja föl.

Adalékok az anyag problémájához. A m. tud. Akademiában 1890 május 15-én felolvasta Heller Ágost.

Heller Ágost, a physika történetének egyik legkitűnőbb ismerője hazánkban, felolvasást tartott nemrég az Akademiában «a mindenség ősalapjairól». Heller Ágost szerény igényekkel lép fel. Ő csak physika-historicus; összegyűjt és rendezget, de a teremtéstől és kifejtéstől messze áll. «Távol legyen tőlem» — mondja bevezetésként — «hogya a physikai eszmék körében várható időjárásról prognostikont akarnék kockáztatni; az emberi eszmék légkörének meteorológiája még sokkal ismeretlenebb előttünk, mint a földünké, s nincs semmi eszközünk, mely a közeledő áramokról tudósítana. De mint a ki most már huzamosabb idő óta tanulmányaim tárgyává tettem a physikai eszmék keletkezésének és fejlődésének menetét, némiképp talán mégis véleményt alakíthatok ezen eszmék vonulásának valószínű irányára nézve».

Mindjárt ez ismertetésünk kezdetén sietünk gratulálni Heller Ágostnak ahhoz a nézetéhez, a melylyel a philosophiai gondolkodás jogosultságát physikai kérdésekben Helmholtz kifakadásával szemben védelmébe veszi. Valóban «mi, fiatalabb nemzedék, kik a mult philosophiai egyoldalúságaitól nem szenvedtünk, nem is irtózunk már annyira attól, hogy a philosophia gondolkodás módszereit physikai kérdésekben igénybe vegyük, minthogy a maga helyén ép oly fontosnak tartjuk, mint a tiszta matematikai tárgyalást ott, a hol arra alkalom kínálkozik. Különben is csak önámítás lenne, ha valaki azt hinné, hogy a physicus bármely komolyabb problémával szemben távol tarthassa magától a philosophiai kutatás eszközeit». Ismétlem, sietünk eleve gratulálni Hellernek e nézetéhez. Annál kevésbé értjük aztán azt, hogy a physikának legmélyebb, azaz a naiv, durva realismusba rejtőző alapkérdésében megtagadja e fejtegetés egyedüli jogosultságát. «De azért az is bizonyos» — mondja felolvasása végén — «hogya még akkor is, ha az energia minden titkos útját követhetnők is, ha az érzéki világon túl fekvő ama folytonos ősanlyagon mindenfelé végig száguldozó rezgések egész végtelen rendszerét szellemi szemünk elé varázsolhatnók is, azért a tüneményvilág folyásáról mégis csak érzéki képet birnánk, míg az energia s vele az anyag valóságos lényege kívülünk, a tőlünk soha fel nem ismerhető igazság nagy óceánjában fekszik».

Ime Heller felolvasásának végeredménye: a megoldás lehetetlen-

ségének hirdetése! Ez tehát ő szerinte a physikai eszmék haladásának valószínű iránya a jövőben. Ez, az «ignoramus et ignorabimus» megvalósítása! Valóban fájdalmas lehetne a kutató elmére nézve, ha e jóslat beteljesednék.

Vizsgáljuk meg történeti összeállítását egy kissé közelebről :

«A mai természettudomány felfogása szerint két ősi, principialis dolog létezik: az anyag és az energia. Mindkettő az, a mit a metaphysikában substantiának neveznek. Ezen fogalmak egyike sem jelent valmi «dolgot magában véve», vagy, hogy Kant nyelvén beszéljünk, egyik sem «noumenon», hanem érzékek útján elménkben képezett tüenemény, azaz «phaenomon». Sőt valószínűnek látszik, hogy az, a mit mi materiának és az, a mit mi energiának nevezünk, voltaképen nem egyéb, mint egy és ugyanazon, magában ismeretlen noumenon kétféle megjelenése a mi gondolkodó elménkben». E szavakkal lép be a komoly fejtegetés birodalmában Heller. S már mindjárt itt elárulja a philosophiai gondolkodástól való vonakodását. Tapogatódzik, a helyett, hogy erősen megmarkolná tárgyát. S ez az oka bizonytalan ingadozásának. Két ősi, principialis dolog létezik a mai természettudomány szerint. Mind a kettő metaphysikai substantia. Más szóval: mind a kettő a concret, realis, külső létjelenségeknek abstract, gondolati, belső létjelenség felfogása. S Heller előtt mégis csak valószínűnek látszik, hogy mind a kettő egy és ugyanazon, de ismeretlen noumenon kétféle megjelenése. Pedig azzal, hogy mint a kettőt a metaphysikai substantiával azonosította, kimondotta már maga Heller is, hogy e két dolognak ősalapul való állításával nem a való létjelenségek, tehát nem «a dolgok magukban véve» vannak állítva, hanem valamennyiöknek concret, való, realis létjelensége gondolatilag már eleve kétfelé van robbantva: egy működő alanyra (materia) és egy, ezen alanyon mutatkozó állitmányra (energia). S valóban a következőes gondolkodás előtt nem valószínű, hanem egészen kétségtelen dolog most már, hogy a materiának és az energiának ősalapul való kettős feltevésével nem az igazi, való, concret világ külső létjelenségei, hanem csakis az ő hamis, nem való, abstract gondolataik vannak állítva.

S a concret létjelenség-világnak ezen abstract felfogása egészen természetesen fejlődött. Az egész létjelenség-világ gondolkodásunk szűrőjén át jut ösztudatunkba. Már pedig gondolkodásunkról Heller is azt állítja, hogy egyik jellemvonása, hogy mindent saját magához

idomít. Ezért is van az anyag és az erő fogalmában egy kis anthropomorphismus. Ezért lett az első természet-felfogás szükségképen abstract, azaz gondolati színezetű. Már maga az a tény, hogy «az energia» — a mint Heller mondja — «subtratum nélkül ép oly kevésbé képzelhető, mint a magában vett tehetetlen materia, melynek létezési főpróbája ép a hatásképeség», kétségtelenül bizonyítja, hogy egyik is, másik is még gondolatban is elválaszthatatlan egymástól. Ennélfogva «materia és energia» mint ősalap már csak azért is hibás, mert egy és ugyanazon érzéki, külső, concret létjelenség-szemléletnek két szemléletre való gondolati felbontását tünteti fel. De másrésről e bajon még a kettejük egységének, azaz «a materia-energia» összeforrasztott alakjának állításával sem segíthetünk, mert még ebben a szemléletben is megvan a gondolati két szemléletre való robbantás, bárha szóbelileg újra egygyé forrasztott alakban állítjuk is. Új ősalap feltételezésére van tehát szükségünk. Okvetetlenül egészen más principialis szemléletre szorulunk tehát, a melyből, mint egységes ősalapból minden létjelenség egységesen megoldható legyen. Ez a követelés Heller szerint is természetes és jogosult. És íme Hellernek a philosophiai gondolkodástól való idegenkedése ép e követeléssel szemben tűnik ki leginkább. «Kerestetik a lényegében ismeretlen anyag oly térbeli elrendezése és részei közötti vonatkozása, melyből a természeti tünemények lefolyása megmagyarázható legyen. Már ebben a formulázásban átlátjuk a problema nagy nehézségeit. Hiszen ily elméletet felállítani annyit tenne, mint egy csapással az egész physika számára felállítani egy általános, minden lehetséges tüneményt magába foglaló elméletet. Ez pedig oly feladat, melynek megoldása véghetetlen kiterjedése miatt lehetetlen». Ezt monja Heller. A követelmény tehát az, hogy oly egységes alapot találjunk, a melyből minden lehetséges tünemény megmagyarázható legyen, — és íme Heller szerint ez azért lehetetlen, mert belőle ép minden lehetséges tüneményt meg lehetne azután magyarázni!

Az új ősalap feltételezésének követelményét tehát Heller is beismerte. De a mint ép most láttuk a feladat keresztülvitelét lehetetlennek demonstrálta. Fordított tehát egyet a dolgon s ügyes leleménységgel a kettős alap lehetséges kombinációiba kapaszkodott. Fejtsük ki most már azt is, hogy hogyan és mily eredménynyel.

«A természeti tünemények magyarázatára két utat követtek, melyet röviden a mechanikai és a transscendentális magyarázatnak

fogom nevezni». Kétféle mechanikai nézet lehetséges: az egyik az individualizált anyagrészek, vagy atomok, a másik a tért hézagtalanul elfoglaló «hyle» elmélete.» De az anyagnak mozgását is fel kell vennünk. «Ekként kapjuk a tisztán kinetikai elméleteket, melyek ép úgy a különvált anyagrészekre, mint a tért hézagtalanul betöltő anyagra vonatkoztatható». A maga nemében teljesen jogosult» a transzcendentális principium hatását feltételező nézet is. «Ez a régi nézet a hylozoismus, vagy vitalismus». De ez már a természettudomány tagadásaként fogható fel». E szerint tehát az anyagról felállítható elméletek skálája a következő három fokozatból áll: a kinetikai, a mechanikai és a hylozoistikus nézet». Mindegyik iránynak meg van a maga jogosultsága». De elsőséget mindenesetre oly nézetnek adunk, mely residuum nélkül teszi a tüneményvilágot felfoghatóvá». Az anyag tért foglal el. «Az anyagnak térbeli elrendezése többféleképpen képzelhető; de akármilyennek képzeljük, az anyagnak egy lényeges tulajdonságát kell felvennünk: az áthatatlan térfoglalást. Más szóval az anyag e térben helyét kizárólag foglalja el. De ebből még nem tudni, vajjon az anyag részei között üres terek fordulnak-e elő, vagy nem? «Az atomok elmélete szerint az egyes atomok a tért hézagtalanul (Ez sajtóhiba lesz hézagosan helyett.) töltik be; a «hyle» elmélete szerint az anyag a tért hézagtalanul tölti be». Ámde «az üres tér oly képzelt valami, mint a milyen a geometriai, az anyaggal ki nem töltött test, azaz nem egyéb, mint gondolkodási eszköz, vagy schema, mely a valóság abstractiójából keletkezik». «Az anyag problémájának lényege nem az anyagtérfoglalás módjában fekszik; a térfoglalás az csak a mi gondolkodásunk alakja; az anyag lényege hatásképességében rejlik». «A szerint, a mint az atomistikus, vagy a teljesen betöltött tér (plerotikus) nézetét fogadjuk el, kétféle elméletet kapunk: az atomistikus kinetikai és a plerotikai-kinetikai elméletet. A mai physikában az első az uralkodó. A kinetikai atomistika legtökéletesebb alakját Huygens fejtette ki. Ő a közönséges érzékelhető anyagrészek mellett még egy aetheri fluidumot vesz fel». Nála a kinetikai atomistika oly tökélyre van véve, a milyenre az egyáltalában képes; de azt sem tagadhatjuk el, hogy egy bizonyos transzcendentális residuum itt is marad. Szándékosan kerüli azon folyamatnak szemléltetését, mely szerint az atomok közötti sebességserevégbemegy.» Mégis az ő nézetében megvan már «a tisztán kinetikai alapon nyugvó energetika alapgondolata». Newton a corpuseulártheorie híve volt; merev, egymástól különválasztott anyagrészeket tételez fel,

de azt nem fogadta el, hogy az egyes anyagrészek mozgásuknál fogva egymásra hatnak, hanem új fogalmat vezetett be: az anyagi közvetítés nélkül való tá. olbehatást. Ekként a kinetikai atomistikából a dinamikai atomistikára ment át». «Newton abban téved, hogy ő a tudományos rendszerünket a tapasztalás elemeiből akarja felépíteni, holott erre a mi saját gondolkodásunk elemei szolgálnak». A chemia fejlődése — úgy látszik — az atomistikus nézet elfogadását követeli, míg a matematikai physika inkább a folytonosan betöltött tért kívánja, mint-hogy integráljai a folytonosság törvényén alapszanak. Az anyag térbeli elrendezése azonban kevesebb nehézséget okozott, mint a hatásnak közvetítése anyagrészről anyagrésze. Ha az ez irányban fellállított összes elméleteket átvizsgáljuk, akkor úgy találjuk, hogy mindegyik-többé-kevésbé kifogás alá esik. A természettudomány szempontjából tulajdonképen csak a kinetikai elmélet jogosult, minthogy minden egyéb magyarázat transzcendentális residuumot hagy maga után. Ez áll különösen a vonzó és taszító centralis erőkre nézve. De a kinetikai elméletek szintén nehézségeket okoznak, melyek következtében azokat sem fogadhatjuk el. Ekként úgy látszik, mintha az anyag problémája mindörökke teljesen megközelíthetetlen kérdés gyanánt fogna az emberiség előtt állani»!! . . .

Ime tehát a fizikai eszmék «vonulásának valószínű iránya» Heller szerint: a Du Bois-Reymond-féle «ignoramus et ignorabimus».

Vázoltam tehát Heller szavaival röviden az anyagra nézve eddig felállított összes elméleteket. Említettem, hogy új elmélet felállítását Heller maga is követeli s megvilágítottam, hogy mért tartja lehetetlennek és kivihetetlennek. Ezzel megmagyaráztam egyúttal azt is, mért fejtegette most már az eddigi összes elméleteket: kombinációiktól várt még valami sikeres dolgot. De sajnos, — a mit különben már előre is láthatott — egyáltalán nem érhetette el. «Abban teljesen egyet-érték Du Bois-Reymond-nál, hogy az eddig felállított elméletek valamennyien kifogás alá esnek és hogy még a legkedvezőbb esetben is mindég bizonyos transzcendentális residuum marad.» Ez Hellernek végeredménybeli meggyőződése. S ez egészen könnyen érthető dolog is. A materia és az energia kettős principiumbeli felfogásával csakis a dolgoknak maguknak abstract substantialis létét állítottuk. Heller maga is ezt állítja. Vajjon abstract, nem a tényeknek megfelelő, tehát a konkrét tények fölött álló, rajtuk túl levő, azaz transzcendentális alapon lehetséges-e valaha oly rendszert építeni, a melynek alapja

concret, a tényeknek megfelelő, a tényekben benn maradó, tehát nem transscendentalis lehessen. Ez abszurd követelés. Az új alapnak szűkségessége tehát kétségtelen. A legközelebbi kérdés most már az, hogy lehetséges-e? Szerintem lehetséges; Heller szerint nem. Lássuk csak, hogy miért nem.

«Az anyag problémája kinetikai elmélettel egyáltalában meg nem fejthető; még pedig két oknál fogva. Tudományos rendszerünk a saját gondolkodásunk elemeiből építi a világban történőknek képét. Az érzéki benyomások nyers anyagából alkotja fogalmainkat, melyek bizonyos gondolkodási schemák szerint, örök törvény szabta módon keletkeznek. Ez a törvény, mely nem egyéb, mint saját gondolkodólényünk működésének törvénye, magában véve ép oly szigorú és megmásíthatatlan természettörvény, mint akár Newton-féle nehézségi törvény. Az ezen törvény szerint képződött fogalmak nem lesznek szükségkép maradék nélkül összemérhetők a természetben végbemenő változásokkal, a mint ezt számos esetben tapasztaljuk is.»

Ez Heller szerint a lehetetlenség egyik oka.

Hellernek okoskodásában két fontos tételt találunk. Az első az, hogy gondolkodásunk elemeiből építjük fel a világra vonatkozó képünket, még pedig az érzéki benyomások nyers anyagából. Más szóval a külvilágra vonatkozó összes tudatunk a küljelenségek csoportjából rakódik össze, különben ha ez pusztá, üres subjectív schemák tömege volna csak, akkor a külvilágról a leghalványabb képzetünk sem lehetnének. Az igaz, hogy Heller ezen összerakódást a mi gondolatunk schemái szerint alakítja. Ámde itt nem veszi észre, hogy ez a schema a küljelenségek egyediségeinek összerakódás-tormája csupán, tehát tulajdonkép a küljelenség természetes, objectív alakzata egyszersmind. Különben a matematika és a logika törvényei objectív értékűek soha sem lehetnének. Épen ezért nem állhat meg a második tétel e mellett most már, az ezen tünemények szerint képződött fogalmak igenis szükségkép maradék nélkül összemérhetők a természetben végbemenő változásokkal, mert hiszen épp e változások egyetemes összegének egyedi agyvelőbeli kifejezései. Hogy Heller összemérhetetlenséget lát bennök, az csak azért van, mert ő a gondolati, azaz a valamennyiökből összerakódott egyetemes szemléletet a concret tehát részegyedi jelenségekkel méri össze. Ez persze, hogy soha sem felelhet meg egy a másnak, mert a rész soha sem lehet egyenlő az egészszel. A Heller felhozta első lehetetlenségi ok tehát semmit mondó. Sőt a probléma ebből az okból nem

hogyan örökre megoldhatatlan volna, hanem ellenkezőleg csakis azért remélhetjük valamikor a teljes megoldást, mert gondolkodásunk elemei ép maguk a naiv, nyers, külső, érzéki benyomások, a melyek csakis azért vesztik el látszólag egyediségüket és bujnak el oly megközelíthetetlen rejtekhelyekre a gondolkodás összetényeiben, mert a nagy és végtelenül gazdag csoportok együttes szemlélete rendesen elmosza az alkotó rész egyediségeik jelenségeit. S éppen azért az ő megkeresésök, a nagy, bonyolult csoportból való kiválogatásuk képezi most már a jövő bűvárkodás egyedüli feladatát. Adott, objectiv, nem transzcendentális tényekkel van tehát itten dolgunk; ha csak valaki azt a naiv és ellenmondó gondolatot nem fogadja vezérelvének, hogy valamely összerakódott egészben a részek okvetetlenül hiányzanak, vagyis mint elemek nincsenek meg benne. Ezt pedig Hellerről nem mernők feltételezni.

«De a probléma» — mondja tovább Heller — «még egy másik oknál fogva sem oldható meg kinetikai módon. A fizikai és chemiai jelenségek az egész természeti tüneményvilágnak csak egyik részét alkotják. De ott van még az élet tüneményeinek határtalan birodalma. A természet az élettelen és az élő anyag között nem ismer különbséget. Ezt a különbséget csak az emberi ész állította fel, hogy a tünemények beláthatatlan sorát könnyebben felfoghassa. A mint pedig egyfelől oly elmélet nem lehet helyes, mely csak a gravitáció törvényét magyarázza és valamennyi egyéb fizikai és chemiai jelenségekre éppen nem illik rá, vagy ezekkel talán még ellentétben is van, úgy másfelől oly elmélet sem lehet kielégítő, mely csak az élettelen jelenségekről gondoskodik».

Ez Heller szerint a lehetetlenségnek második oka. Őszintén szólva ez az okoskodás sem mond semmit. Mert hiszen annak, hogy a problema mindeztideig megoldhatatlan volt, korántsem az volt az oka, hogy a tüneményvilág két egymástól mereven különböző élettelen és élő jelenségvilágtól áll, — sőt ellenkezőleg a különbséget Heller szerint is csak az emberi abstractio állította fel — hanem csakis az, hogy az eddigi alapelméletek, a mint láttuk, abstract, transzcendentális substantia alapján épültek. Az okoskodásnak az az éle tehát, hogy ha már az élettelen jelenségek világát sem sikerülhet soha transzcendentális residuum nélkül megoldani, hogy sikerülhetne a tőle merőben különböző élő jelenségvilág tüneményeit, teljesen megcsorbul. Mert az élettelen és élő jelenség rokonságával és szerves összefüggésével maga

Heller is épp a valamikor lehetséges összefüggő megoldás lehetőségét állította. Csakis olyan alapelméletre volna most már szükség, mely ezen egymással rokonságban, szerves összefüggésben álló kettős jelenségvilág konkrét, objectiv alapjait világítsa meg. A megoldás lehetősége megvan akkor már az ő szerves összefüggésükben.

Az persze ez ismertetésem keretén kívül álló kérdés most már, hogy melyik és ugyan hol van ez a mindent megoldó alapelmélet. Heller szerint, a mint láttuk, lehetetlen is. «Oly elmélettől pedig» — mondja befejezéseképen — «egyelőre még mérhetetlen távolság választ el, mely úgy a szervetlen, mint a szerves világ jelenségeit egybefoglaló elméletet alkotna». Ez a Heller jóslata. Láttuk e jóslatának szilárd alapjait. Megérthetjük belőlük most már azt is, hogy mily komolyan építhetünk reá. Részünkről a tökéletes, transscendentalis residuum nélküli megoldás lehetőségéről logikailag meg vagyunk győződve. Szabad lesz tehát, azt hisszük, Heller jóslatával szemben a mi jóslatunknak is kifejezést adnunk. Ha Heller szerint is (a miről pedig eleve is meg vagyunk győződve) az az igazi és egyetlen lehetséges alapelmélet, a mely *a*) a materia és az energia abstract kettős szemléletét eltünteti s a jelenséget a maga concret valóságában érzékíti; *b*) ép ez oknál fogva az anyagban rejlő erőt és az erőben nyilvánuló anyagot a jelenség természetes egységében benn hagyja, tehát immanens és nem-transscendentalis alapra helyezi; *c*) az egyes létjelenségek közötti (nevezzük őket bár atomoknak, molekuláknak, vagy moleseknek) concret összefüggést, azaz «sebességcseret» minden residuum nélkül matematikai pontossággal és bizonyossággal szemlélteti, s a mely végre *d*) minden lehetséges létjelenséget a maga concret valóságában megoldani és érzékeltetni egységes alapon képesít — mondom, ha ez az igazi és egyetlen lehetséges alapelmélet: akkor bátran, tényekkel bizonyítható meggyőződésről állíthatom, hogy a tudományt (mert azt Heller is megengedi, hogy egyes emberekről itt nem szólhatok) mérhetetlen távolság, a mint ő állítja, épenséggel nem választja már el ettől. Ennek az alapelvnek kimondásával: «a lét annyi mint önnyilvánulás, önterjeszkedés, öntérbeliség, önfeszültség» megtaláltuk a fizikai tudományok számára is azt a sarkigazságot, a melyen a fizika összes tényeit, mint létjelenségeket, logikai és matematikai bizonyossággal lehet érzékeltetni és szemléltetni. A materia és az energia kettős principiumának állításával már magába ezen ősi, principialis elvbe transscendentalis residuumot csusztattunk. Honnan ez az

anyag? És honnan került hozzá ez az energia? De «a létönnyilvánulás, önfeszültség» magában foglal már minden concret működőt és működést, még pedig egyetlen egy összeforrt egyediségben, minden transscendentia nélkül. A míg az anyag-energia állításával az ő térfoglalásuk is kérdéses maradt, úgy annyira, hogy még az üres térnek abszurd gondolata is képes volt komoly hívókra találni: addig «a lét-önfeszültség-öntérbeliség» realisan, szemléletiesen egyesíti a működő alanyt (materia), a működő erőt (energia) és magát a materia-energia térbeliségét (a tért). Ezen egységes és concret létjelentőségen belül van tehát itt minden alapkövetelmény. Itt megszűnik a mai természettudományok ijesztő kísértete, az ugynevezett transscendentalis residuum s beáll az igazi, valóságos, érzéki, concret jelenségeknek objective szemlélt természetes uralma. Az abstract fantomok, a transscendentalis substantiák köde eloszlik s felragyog helyettük a kézzel-fogható, fényesen szemlélhető érzéki létjelenségek tiszta napsugara.

Dr. Simon József Sándor.

Folyóiratok szemléje.

Mind a quarterly reiew of psychology and philosophy Nr. 61. ez évi első számában A. Bain rendkívüli érdekes cikkben állítja össze a lélektanban használatos physiologiai kifejezéseket, természetesen az angol nyelvből s egyuttal kritikájukat adja. *Stout*: apperception and the movement of attension; *Hyslop*: Helmholtz's Theory of space-perception; *Hobhouse*: The principle of induction; *R. von Lendenfeld*: The Undying germ-plasm and the immortal soul czímen közölnek értekezéseket. A füzet birálati részében, melyben D. Ferrier, W. S. Jevons, A. Marschall, J. S. Mackenzie, A. Fouillée, E. Koenig művei vannak ismertetve és méltányolva, legjobban érdekel bennünket az első helyen közölt könyvismertetés, a folyóirat szerkesztőjétől *George Croom Robertson*tól *Pikler Gyula* könyvéről: Az objectiv létben való hit lélektanáról, melyet mi is közöltünk e folyóirat tavalyi évfolyamában. *Pikler* az értekezést angolul is kiadta, s ennek birálatát közli most a *Mind*. Azt mondja az ismertető, hogy noha volt már említve *Pikler* értekezése a *Mind* megelőző számába, mindamellett szükségesnek tartja újra visszatérni reá, oly gondos érveléssel készült műnek találja. De mond ezenkívül más hízegő dolgokat is *Piklerre*

anyag? És honnan került hozzá ez az energia? De «a létönnyilvánulás, önfeszültség» magában foglal már minden concret működőt és működést, még pedig egyetlen egy összeforrt egyediségben, minden transscendentia nélkül. A míg az anyag-energia állításával az ő térfoglalásuk is kérdéses maradt, úgy annyira, hogy még az üres térnek abszurd gondolata is képes volt komoly hívókra találni: addig «a lét-önfeszültség-öntérbeliség» realisan, szemléletiesen egyesíti a működő alanyt (materia), a működő erőt (energia) és magát a materia-energia térbeliségét (a tért). Ezen egységes és concret létjelentőségen belül van tehát itt minden alapkövetelmény. Itt megszűnik a mai természettudományok ijesztő kísértete, az ugynevezett transscendentalis residuum s beáll az igazi, valóságos, érzéki, concret jelenségeknek objective szemlélt természetes uralma. Az abstract fantomok, a transscendentalis substantiák köde eloszlik s felragyog helyettük a kézzel-fogható, fényesen szemlélhető érzéki létjelenségek tiszta napsugara.

Dr. Simon József Sándor.

Folyóiratok szemléje.

Mind a quarterly reiew of psychology and philosophy Nr. 61. ez évi első számában A. Bain rendkívüli érdekes cikkben állítja össze a lélektanban használatos physiologiai kifejezéseket, természetesen az angol nyelvből s egyuttal kritikájukat adja. *Stout*: apperception and the movement of attension; *Hyslop*: Helmholtz's Theory of space-perception; *Hobhouse*: The principle of induction; *R. von Lendenfeld*: The Undying germ-plasm and the immortal soul czímen közölnek értekezéseket. A füzet birálati részében, melyben D. Ferrier, W. S. Jevons, A. Marschall, J. S. Mackenzie, A. Fouillée, E. Koenig művei vannak ismertetve és méltányolva, legjobban érdekel bennünket az első helyen közölt könyvismertetés, a folyóirat szerkesztőjétől *George Croom Robertson*tól *Pikler Gyula* könyvéről: Az objectiv létben való hit lélektanáról, melyet mi is közöltünk e folyóirat tavalyi évfolyamában. *Pikler* az értekezést angolul is kiadta, s ennek birálatát közli most a *Mind*. Azt mondja az ismertető, hogy noha volt már említve *Pikler* értekezése a *Mind* megelőző számába, mindamellett szükségesnek tartja újra visszatérni reá, oly gondos érveléssel készült műnek találja. De mond ezenkívül más hízegő dolgokat is *Pikler*re

és könyvére. Azt mondja: Nem bánja meg Pikler, hogy művét angolul adta ki, hiszen az angol nyelv szerfölött alkalmas a lélektani fejtegetésekre. Megtartja ugyan Pikler önállóságát az angol lélektani írók mellett, mind a mellett az angol gondolkodó közönségben oly irodalmi kincsre talált már, melyhez könnyen kapcsolódik elvont fejtegetéseivel. És Piklert, e műve után, az angol lélektani írók legelőkelőbb tekintélyei közé kell számítani, minthogy Pikler jelentékeny lépést tett előre azzal a megkülönböztetésével: «Az objectív existenciák, vagy (egy szóval) objectívumok, melyekben az emberek hisznek, kétfélék, olyanok, a melyekről vannak jelenéseik és olyanok, a melyekről nincsenek; észrevehetők, érzékelhetők, *megjelenők* és észre nem vehetők, nem érzékelhetők, *meg nem jelenők*». (Lásd M. Philos. Szemle 1890. évf. 199. lap.) Ez elismerő szavak után szükségesnek tartja megjegyezni az ismertető Pikler nyelvezetének nehézségét (ambiguous language) s aztán azt, hogy értekezésének főtárgya, a megjelenő objectívumok schemája — minden érdeme mellett is — igen mesterségesnek látszik. (Can hardly be called other than highly artificial.)

*

Revue philosophique de la France et de l'étranger dirigée par Ribot: Ez évi első szám tartalma: *J. Soury*: La psychologie physiologique des protozoaires; *B. Ferez*: Le caractère et les mouvements; *G. Mouret*: Force et masse. Ismertetve vannak *C. Féré*, *P. Garnier*, *S. Icard*, *Ch. Mercier*, *Scaglione*, *Manza*, *Pilzecker* újabban megjelent philos. tárgyú műveik. Ez évi második szám tartalma: *P. Janet*: Réalisme et idéalisme; *G. Tarde*: L'art et la logique; *Gourd*: Morale et métaphysique. Ismertetve vannak: *A. Dumont*, *Guyau* (La genèse de l'idée de temps); *Ch. Letournau*; *Lévy Bruhl*, *Blum*, *P. Carus*, *Ziegler*, *Watz*, *Patrick*, *Pabst*, *Chiapelli* újabban megjelent philosophiai vonatkozású műveik.

*

Philosophische Monatshefte. Herausgegeben von *Wilhelm Wundt*. A folyóirat hatodik kötetéből megjelent 1—3. füzetének tartalma a következő: I. füzet. Az első cikk *Wundt* V.-tól van: «Zur Frage der Localisation der Groshiernfunctionen», melyben kivált *Munk* nevezetes kutatásaival az agyphysiologia terén foglalkozik s azoknak jelentőségét a lélektanra nézve akarja megállapítani. — Továbbá: *Lorenz*

Károly: «Untersuchungen über die Auffassung von Tondistanzen»; — *Walter Brix* folytatja cikkét: «Der mathematische Zahlbegriff und seine Entwicklungsformen». — II. füzetben dr. *Götz* értekezik: «Über die musculäre Reaction und die Aufmerksamkeit»; továbbá dr. *Georg Duclsmauvers* «Untersuchungen zur Mechanik der activen Aufmerksamkeit»; — *Wundt Vilmos* «Über die Methoden der Messung des Bewusstseinsumfanges». Végre *Walther Brix* befejezi cikkét: «Der mathematische Zahlbegriff und seine Entwicklungsformen». — A III. füzetben *Wundt V.* hosszabb tanulmányt közöl «*Zur Lehre von der Gemüths-bewegungen*» cím alatt. E cikkben a kedélymozgalmak neve alatt az érzelmek, indulatok és akarat viszonyát fejtegeti, kiemelve, hogy a kedély (Gemüth) nevét valószínűleg Fichte János foglalta le az érzelmi világ számára, a mennyiben a szellem és kedély (Geist und Gemüth) ellentéte egészen modern eredetű. Magának az érzésnek megfejtésénél *Wundt* szerint több elmélet lehetséges. És pedig 1. az *intellectualis* elmélet mely a lelki élet elemeit az érzetekben és képekben keresi s azokból vezeti le az érzést és kívánságot. Ezt azonban *Wundt* nem helyesli, mert az érzés egyszerű lelki actus, melyet a képekkel azonosítani nem lehet (mint *Herbart* akarta). A második 2. *physiologiai* magyarázat abban téved, hogy az indulatokat magyarázva hiszi, ha az azokat előidéző vagy kísérő *physiologiai* processusokat leírta. Ennek legújabb példáját *C. Lange* művében mutatja be (Über Gemüthsbeweffungen), ki e műben hét indulatot fejteget s az indulatok alatt egyszerűbb, az érzelmek alatt complicáltabb lelki tüneményeket ért. Végre lehet 3. *egyszerű leíró analysisét* adni az érzéseknek, milyent pl. *Bain* művében találunk. Maga *Wundt* az érzés alatt egyszerű *psychikus* tüneményt ért, míg az *affectus* más érzésekre, képekre és külső *physikai* változásokra bontható fel. Ezen actus legközelebb sorakozik az *apperceptio* tüneményéhez, miért is *Wundt* érzés alatt «die Reactionsreise der apperception auf den Vorstellunginhalt des Bewusstseins» érti. A felfogás tehát az *apperceptio* változásában keresi az érzést. Ezen nézet azonban csak akkor birna kézzel fogható helyes értelemmel, ha az *apperceptio* alatt a lélek *realis* tényezőjét érthetnök. Minthogy azonban ezt *Wundt* meg nem engedi, azért mindig nyitva áll azon kérdés: ki érzi az *apperceptio* ezen változását? s azzal magának az érzésnek megfejtése csak hátrább lett tolva, de nem végrehajtva. Ezen ingadozás átterjed az *affectus* felfogásába is, mely alatt *Wundt* szerint «diejenige Form der Nachwirkungen intensiver Apperception» értendő

«bei welcher durch die Beschaffenheit des appercipirten Gegenstandes oder durch die Art seiner Einwirkung eine heftige Gefühlserregung stattfindet». — Innen magyarázza azután az ösztön (Trieb) és akarat (Wille) tüneményeit is, mely magyarázatok homályossága épen az apperceptio ingadozó fogalmazásából folyik Wundtnál. Végül Münsterbergnek két év előtt megjelent s általunk is ismertetett támadásai ellen védekezik, — a nélkül azonban, hogy a kísérleti eredményekre kísérleti úton képes volna a választ megadni; talán egy következő füzetben megteszi. — A füzet többi czikkei: «Über die Reactionszeit und Perceptionsdauer der klänge» írta dr *Götz Mantines*: Über die quantitativen Verhältnisse des simultanen Helligkeits- und Farben-Contrastes», írta *Aug. Kirschmann*.

Az akadémiából.

A m. tud. Akadémia történelmi kiadványai 1830—1890-ig. Ezen címet viseli azon jegyzék, melyet mai napon vett szerkesztőségünk s a melyben a m. tud. Akadémia összes történelmi kiadványai, az árak megjelölésével, befoglaltatnak. Melegen ajánljuk ezen jegyzéket a t. érdeklődők figyelmébe, mert csekély összegben, igen szép és tartalmas szakkönyvtárt állíthat össze magának bárki. A jegyzéket ingyen és bérmentve küldi meg a m. tud. Akadémia könyvkiadóhivatala.
